

Розглядаються актуальні проблеми економічної теорії XXI століття та основні мегатренди сучасного економічного розвитку. Особливу увагу приділено проблемним аспектам інституційної економіки та постіндустріального суспільства, аналізу еволюції теоретичних підходів до дослідження змісту та джерел права інтелектуальної власності, специфіці сучасної реклами як інформаційного продукту в умовах нової ринкової економіки, методології дослідження вартості в інноваційній економіці та інші.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів.

Рассматриваются актуальные проблемы экономической теории XXI столетия, основные мегатренды современного экономического развития. Особое внимание уделено проблемным аспектам институциональной экономики и постиндустриального общества, анализа эволюции теоретических подходов к исследованию содержания и источников права интеллектуальной собственности, специфике современной рекламы как информационного продукта в условиях новой рыночной экономики, методологии исследования стоимости в инновационной экономике и другие.

Для научных сотрудников, преподавателей, аспирантов и студентов.

Up-to-date problems of Economic Theory of XXI century and main megatrends of the modern economic development are considered. Give special consideration to the problematic aspects of the Institutional Economics and Postindustrial Society, an analysis of the theoretical ways of investigation and intellectual property recourses law, modern advertisement specific nature as an informative product under the new market economy, cost investment methodology in the Innovation Economy and etc.

For researchers, academics, postgraduates and undergraduate students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	В.Д. Базилевич, д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	А.І. Ігнатюк, д-р екон. наук, доц. (заст. відп. ред.); Г. О. Харламова, канд. екон. наук (відп. секр.); Алпас Хамі, д-р наук, проф.; Х. І. Бачев, д-р екон. наук, проф.; О.І. Жилінська, канд. екон. наук, доц.; Б. А. Засадний, канд. екон. наук, доц.; Н.В. Ковтун, д-р екон. наук, проф.; Г.І. Купалова, д-р екон. наук, проф.; І.О. Лютий, д-р екон. наук, проф.; І.І. Мазур, д-р екон. наук, доц.; С.В. Науменкова, д-р екон. наук, проф.; Р.В. Пікус, канд. екон. наук, доц.; А.О. Старостіна, д-р екон. наук, проф.; Г. М. Филлюк, д-р екон. наук, проф.; <u>Д.М. Черваньов</u> , д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАПН України; О.І. Черняк, д-р екон. наук, проф.; В.Г. Швець, д-р екон. наук, проф.
Адреса редколегії	03022, Київ-22, вул. Васильківська, 90-а, економічний факультет ☎ (38044) 259 71 82; http://bulletin-econom.univ.kiev.ua
Затверджено	Вченою радою економічного факультету 26.03.2013 (протокол № 8)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 10.11.10
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 17106-5876ПР від 08.09.10
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

Базилевич В. Сучасна економічна теорія: у пошуках нової парадигми	5
Айнабек К. Методологія оптимізації регіональної економіки	7
Белокрилова О., Белокрилов К. Евристичні можливості інституціоналізму в дослідженні взаємодії економічних суб'єктів	11
Вірченко В. Історія розвитку теоретичних уявлень про зміст та джерела права інтелектуальної власності	15
Вітренко А. Особливості сучасної рекламної інформації та її значення в умовах нової ринкової економіки	18
Гайдай Т. Методологічний аналіз зрушень парадигмальної структури сучасної економічної теорії	22
Гражевська Н. Методологічні орієнтири синергетичного підходу в економічних дослідженнях	26
Залєвська-Шишак А. Особливості відтворення суспільних благ в трансформаційній економіці	29
Зухба Д. Специфіка методології дослідження вартості в інноваційній економіці	31
Ігнатюк А. Зародження та розвиток теорії галузевих ринків	34
Катигрובה О. Розвиток теорії інновацій в контексті інституціоналізму	39
Клюкін П. Розвиток теорії господарського кругообігу в XX столітті і її сучасні перспективи	42
Красота О. Соціальний аспект економічних явищ – майбутнє економічної науки	46
Мандибура В. Ідеологеми сучасного концептуально-методологічного "оновлення" економічної теорії	49
Нестеренко О. Теорія спонтанного порядку Ф.фон Хайєка	52
Осецький В., Прилуцький А. Пріоритетні напрямки державного регулювання аграрного ринку	56
Прушківська Е. Роль знань у формуванні постіндустріального суспільства: національний аспект	60
Радіонова І. Теорія фінансової нестабільності у інструментарії сучасної макроекономіки	63
Тарасевич В. Фундаментальна економічна наука XXI століття: орієнтири і вектори змін	67

СОДЕРЖАНИЕ

Базилевич В. Современная экономическая теория: в поисках новой парадигмы	5
Айнабек К. Методология оптимизации региональной экономики	7
Белокрылова О., Белокрылов К. Эвристические возможности институционализма в исследовании взаимодействий экономических субъектов	11
Вирченко В. История развития теоретических представлений о содержании и источниках права интеллектуальной собственности	15
Витренко А. Особенность современной рекламной информации и ее значения в условиях новой рыночной экономики	18
Гайдай Т. Методологический анализ сдвигов парадигмальной структуры современной экономической теории	22
Гражевская Н. Методологические ориентиры синергетического подхода в экономических исследованиях	26
Залевская-Шишак А. Особенности воссоздания общественных благ в трансформационной экономике	29
Зухба Д. Специфика методологии исследования стоимости в инновационной экономике	31
Игнатюк А. Зарождение и развитие теории отраслевых рынков	34
Катигрובה О. Развитие теории инноваций в контексте институционализма	39
Клюкин П. Развитие теории хозяйственного кругооборота в XX веке и ее современные перспективы	42
Красота Е. Социальный аспект экономических явлений – будущее экономической науки	46
Мандыбура В. Идеологемы современного концептуально-методологического "обновление" экономической теории	49
Нестеренко Е. Теория спонтанного порядка Ф.фон Хайека	52
Осецкий В., Прилуцкий А. Приоритетные направления государственного регулирования аграрного рынка	56
Прушковская Э. Роль знаний в формировании постиндустриального общества: национальный аспект	60
Радионова И. Теория финансовой нестабильности в инструментарии современной макроэкономики	63
Тарасевич В. Фундаментальная экономическая наука XXI века: ориентиры и векторы перемен	67

CONTENTS

Bazylevych V. Modern economic theory: searching a new paradigm	5
Ainabek K. Methodology of regional economy optimizing.....	7
Belokrulovala O., Belokruloval K. Heuristic possibilities of in research co-operations of economic subjects insitucionalism	11
Virchenko V. History of theoretical conceptions development of nature and sources of intellectual property right	15
Vitrenko A. Feature of modern publicity information and its value is in the conditions of new market econom.....	18
Gaidai T. Methodological analysis of paradigm shifts in modern economic theory	22
Grazhevskaya N. Methodological guidelines of synergistic approach in economic research	26
Zalevskaya-Shyshak A. Features of reproductions of public goods in transformational economy.....	29
Zukhba D. The specifics of the value research methodology in the innovation economy	31
Ignatyuk A. The birth and development of the theory of industry market.....	34
Katigrobova O. Development of innovative theory in institutionalism	39
Klyukin P. Evolution of the circular flow theory within XX century and its present-day perspectives	42
Krasota O. Social aspects of economic phenomena as the future of economic science	46
Mandubura V. Ideologemi of modern conceptually methodological "update" in economic theory	49
Nesterenko O. F.von Hayek's Theory of Spontaneous Order.....	52
Osetsky V., Prulutsky A. Priority areas of state regulation on agricultural markets.....	56
Prushkivskaya E. A role of knowledges in of postindustrial society: forming national aspect	60
Radionova I. Financial instability theory in the scientific tools of the modern macroeconomics	63
Tarasevich V. Fundamental economic science of XXI century: reference points and changes vectors	67

СОВРЕМЕННАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ: В ПОИСКАХ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ

В статье проанализированы мегатренды современного экономического развития, ставшие серьезным вызовом для экономической науки и сформировавшие новые векторы экономических исследований, экономической политики и хозяйственной практики.

Ключевые слова: мегатренды экономического развития, глобализация, финансиализация, информатизация, интеллектуализация, социализация экономики.

Развитие мировой экономики в начале XXI в. ознаменовалось фундаментальными социально-экономическими трансформациями. Кризисные явления и потрясения, происходящие при жизни одного поколения, обнаружили противоречивость, неполноту и неадекватность базовых экономических концепций и моделей, обострив потребность в теоретическом осмыслении новых реальностей и ревизии привычного методологического и понятийного аппарата.

Новейшие тенденции мирового развития, связанные с формированием глобального информационного общества, осмыслением противоречий и перспектив его дальнейшего развития оказались в центре внимания влиятельных международных организаций, известных исследователей: экономистов, политологов, социологов [1-8]. В то же время, глубина и непредсказуемость глобальных потрясений стали вызовом экономической науке, которая не успевает за современным высокодинамическим развитием, осмысливая новые процессы и явления в системе устоявшихся категорий и понятий. Отсутствие в научном дискурсе согласия относительно концептуализации изменений чрезвычайно высокой скорости, интенсивности и напряжения, необходимость разработки мировоззренческих ориентиров цивилизационного развития, переориентации на гуманистические измерения познавательной и практической деятельности человечества, требуют нового уровня обобщений и неортодоксальных научных подходов в осмыслении мегатрендов современного экономического развития, что и определило цель и задачи предлагаемого исследования.

Анализ современных мирохозяйственных реалий позволяет выделить следующие мегатренды экономического развития:

1. *Глобализация*, связанная с эпохальными изменениями, разворачивающимися в направлении адаптации ведущих экономик мира к кардинальным природно-ресурсным, демографическим и технологическим сдвигам в истории человечества. Становление нового геоэкономического пространства, контролируемого транснациональным капиталом, и формирования блуждающих интернациональных производственных ядер, превращающих развитые страны в страны-системы, способные контролировать огромные хозяйственные территории, приводит к формированию новых экономических границ, не совпадающих с государственно-административными. В этих условиях национальные экономики как бы "разрываются" на части, которые становятся звеньями различных мировых циклов, эволюционирующих в пределах глобального производственного процесса [3, с.175-177].

Глобальный финансово-экономический кризис начала XXI века, наглядно продемонстрировавший растущее миросистемное единство, выявил недостаточность наших знаний в сфере цикличности эволюционного структурирования мировой хозяйственной системы. По мнению современных исследователей, "никто не сможет сегодня назвать дату и причину наступления

очередного кризиса в экономике. В этом – выражение её сложности. Физика точно знает: при 100 градусах вода обычно кипит. В экономике проблемы и противоречия накапливаются постепенно, но критический их уровень заранее не известен. Всякий раз кризис наступает при новом сочетании обстоятельств" [4]. В этих условиях сложность, гетерогенность, волатильность, неопределенность и нелинейность, как важнейшие характеристики основных факторов, взаимосвязей и векторов современного социально-экономического развития, превращаются в ключевые категории научных исследований. При этом восприятие экономики как сложной открытой системы, далекой от равновесия, формирует колоссальный потенциал для новых конструктивных идей в экономической науке, в частности в экономической теории, макроэкономике и финансах.

2. *Финансиализация*, отражающая кардинальные сдвиги в структуре современной мировой экономики, связанные с гипертрофированным доминированием финансового сектора. По мнению специалистов ООН, несмотря на то, что "финансиализация" принесла выгоды некоторым странам, такое изменение вектора экономического развития сопровождалось постоянным снижением темпов глобального роста и усилением нестабильности международной среды, особенно для развивающихся стран [5].

В связи с этим необходимо обратить внимание на эволюцию категориальной интерпретации института страхования, который в процессе глобального исторического развития приобретает особые формы, видоизменяя механизмы и объемы предоставления страховых услуг. События последнего времени свидетельствуют о выходе рынка страхования на новый, более высокий уровень, что качественно диверсифицирует национальные и международные страховые портфели.

Следует также учесть, что глобальный финансово-экономический кризис 2008-2009 г. внес серьезные коррективы в оценку ресурсных возможностей хозяйственного развития, привел к смещению научных исследований в плоскость реального сектора экономики и фундаментальных проблем общественного воспроизводства. Возрождение производственного подхода к анализу острых проблем современности возвращает экономическую науку к глубокому философскому осмыслению взаимосвязей и взаимозависимостей человека и окружающей его среды.

3. *Информатизация*, определяющей чертой которой является колоссальная скорость происходящих изменений. По мнению современных исследователей, под влиянием всеобъемлющей информатизации в мире разворачиваются процессы девальвации пространства, которое перестает быть сдерживающим фактором человеческой жизнедеятельности, и ревальвации времени, ценность которого многократно возрастает. В этих условиях скорость мышления и действий экономических агентов предстают в качестве главных факторов их мобильности, эффект ускорения воплощается в реальные экономические ценности и функциональные преимуще-

ства, повышающие конкурентоспособность субъектов хозяйствования и стимулируя их к новому ускорению.

Важно учесть, что "виртуализация" важнейших компонентов информационного общества усиливает роль и значение субъективного фактора, порождает не только новые возможности, но и серьезные угрозы для дальнейшего социально-экономического развития. Речь идет, например, о ситуации, когда поведение экономических субъектов определяет информация манипуляционного характера, транслируемая заинтересованными игроками. В условиях уплотнения экономического пространства и времени, аритмичности и пространственной турбулентности глобальной экономики, это приводит к повышению порога системных угроз и рисков. Их изучение, адекватная оценка и выявления возможных альтернатив является серьезным вызовом для современной экономической науки.

Как уже отмечалось, основным содержанием современного научно-технологического и социального прогресса стал выигрыш времени. Его растущая нехватка приводит к постоянному ускорению темпов жизнедеятельности, внедрению новейших средств коммуникации, с помощью которых человек приобретает способность быть участником событий, происходящих далеко за пределами его фактического физического присутствия. Такое пространственно-временное единство человечества требует осмысления роли и значения новых коммуникационных потоков, сформированных в современных сетевых структурах, исходя из того, что в современном мире "все, что имеет значение, организовано вокруг мировой паутины интерактивной сети" [6, с.90].

4. *Интеллектуализация*, которая прогрессивно повышает роль человека в социально-экономическом развитии. Речь идет о системной подчиненности экономики саморазвитию человека, становлению личности и реализации ее креативного потенциала. Человек рассматривается как центр воспроизводственного процесса, источник новых идей и инноваций, важнейший фактор их восприятия и распространения. Указанные обстоятельства не столько конкретизируют предмет экономических исследований, сколько задают вектор их дальнейшего развития, отражая парадигмальные сдвиги в экономической теории XXI века [7].

Преобразования информации и знания в движущую силу инновационного развития общества обостряет проблемы стимулирования и защиты интеллектуальной собственности, которые становятся первоочередными как для отдельных людей, так и для мирового сообщества в целом. В этом контексте важно учесть, что развитие интеллектуальной собственности радикально меняет взгляды ученых на сущность самого института собственности. Привычные, традиционные черты экономического анализа становятся слишком тесными для него в силу специфики и многогранности интеллектуальной деятельности, результатом которой является создание интеллектуального продукта, накопления интеллектуального капитала и интеллектуальное развитие личности.

Заметим, что в современных научных исследованиях проблемы интеллектуальной собственности чаще всего рассматриваются с точки зрения юридических аспектов, сквозь призму прав субъекта на объект (результаты) интеллектуальной деятельности. Не умаляя важности правовых аспектов данной проблематики, необходимо признать, что стойкая научная конструкция интеллектуальной собственности должна базироваться на прочном фундаменте ее экономического обоснования.

5. *Социализация*, связанная с подчинением экономических процессов интересам развития человека и общества в целом. По мнению современных исследо-

вателей, поступательное развитие ради экономической эффективности исчерпало себя. В мире фантомных финансовых инструментов инвестиционная активность все больше проигрывает в экономической отдаче финансовым спекуляциям, с одной стороны, а с другой – значительная часть человечества постепенно превращается в общество непомерных потребителей материальных благ. В условиях, когда общество массового потребления наталкивается на ограниченность всех видов ресурсов, усиливается социальное неравенство и растет социальное напряжение. В этих обстоятельствах актуализируется поиск новых критериев социально-экономического развития и общественного прогресса с учетом его гуманистической и экологической составляющей.

В связи с этим необходимо обратить внимание на ослабление духовной преемственности поколений, что порождает проблему противостояния между ценностями старшего поколения, социализированного в условиях четко регламентированного порядка, и ценностями молодого поколения, формирующегося в условиях стихийной социализации. Общеизвестно, что современная молодежь обладает объемно-пространственным восприятием мира на основе качественно новых ценностей и мотиваций, впитавших в себя достижения информационной революции. В этих обстоятельствах замкнутость во внутренних границах означает отставание экономической науки и образования от общемировой тенденции привлечения индивидов к глобальным социальным сетям, пронизывающим друг друга и разномасштабно охватывающих социальную реальность. Их невозможно контролировать, однако использование знаний об указанных изменениях существенно меняет векторы современных экономических исследований.

Таким образом, осознание уязвимости и ограниченности аналитических возможностей традиционных научно-исследовательских программ в осознании мегатрендов современного экономического развития ставит перед экономической наукой непростую задачу обновления ее теоретико-методологического арсенала с целью адекватного понимания глобальных вызовов современности. От решения этой сложной задачи зависят не только векторы развития дальнейших экономических исследований, но и реальная экономическая политика и хозяйственная практика.

Важно отметить, что поиск нетрадиционных решений на основе новых основополагающих идей должен происходить в междисциплинарных плоскостях, там, где экономика граничит с другими общественными и естественными науками. Философы, историки, психологи, социологи, антропологи, биологи, физики, математики оказали значительное влияние на наше понимание экономических феноменов в прошлом, как содержательно, так и методологически. Развитие новейших теоретико-методологических подходов в экономической науке означает поддержку, усиление и оживление таких междисциплинарных связей. Постоянный диалог между заинтересованными исследователями, которые решают схожие проблемы в разных плоскостях научного знания, будет способствовать возвращению экономической науки к ее наиболее продуктивным и интеллектуально значимым истокам, а именно: к философски открытому восприятию экономики как составляющей многогранной динамической человеческой жизнедеятельности [8, с. 6].

Список использованных источников

1. Ильин М.В., Иноземцев В.Л. Мегатренды мирового развития / за ред.: В. Л. Иноземцев, М. В. Ильин. – М.: Экономика, 2001. – 295 с.
2. Нейсбит Дж. Мегатренды / Дж. Нейсбит; пер. с англ. М.Б.Левин, 2003. – 384 с.

3. Кочетов Э.Г. Геоэкономический (глобальный) толковый словарь (основы высоких геоэкономических технологий современного бизнеса): Сборник стратегических понятий-новелл / Э.Г. Кочетов. – Екатеринбург: ОАО "ИПП "Уральский рабочий", 2006. – 504 с.

4. Гринберг Р.С. Основная причина кризиса – крах радикального либерализма / Р.С. Гринберг. [Электронный ресурс] : Журнал Новой экономической ассоциации. – Режим доступа: <http://journal.econorus.org/jsup.shtml?id=31>.

5. Конференция Организации Объединенных Наций по торговле и развитию. Пункт 3 предварительной повестки дня. Женева, 24–25 октября 2012 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ciimem2d11_ru.pdf.

6. Кастельс М. Информационные технологии, глобализация та социальный розвиток // Економіка знань: виклики глобалізації та України. / М. Кастельс. – К.: НІСД, 2004. – С. 81–104.

7. Базилевич В.Д. Философия экономики. История: Монография / В. Базилевич, В. Ильин. – К.: Знання, М.: Рыбари, 2011. – 927 с.

8. Базилевич В.Д. Метафизика экономики: Монография / В.Д. Базилевич, В.В. Ильин. – 2-е изд., испр. и доп. – К.: Знання, 2010. – 925 с.

Надійшла до редколегії 11.02.13

В. Базилевич, д-р экон. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ: У ПОШУКАХ НОВОЇ ПАРАДИГМИ

У статті проаналізовано мегатренди сучасного економічного розвитку, що стали серйозним викликом для економічної науки, сформувавши нові вектори економічних досліджень, економічної політики та господарської практики.

Ключові слова: мегатренди економічного розвитку, глобалізація, фінансialisація, інформатизація, інтелектуалізація, соціалізація економіки.

V. Bazylevych, Doctor of Sciences (Economics), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

MODERN ECONOMIC THEORY: SEARCHING A NEW PARADIGM

The paper analyzes the modern economic development megatrends, which have become a major challenge for economics and formed new vectors of economic research, economic policy and business practices.

Keywords: megatrends economic development, globalization, financialization, information, intellectualization, the socialization of the economy.

УДК 332.01.05

К. Айнабек, д-р экон. наук, проф.

Карагандинский эконом. ун-т Казпотребсоюза, Караганда (Казахстан)

МЕТОДОЛОГИЯ ОПТИМИЗАЦИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Устойчивое развитие национальной экономики непосредственно зависит от оптимальности ее составных частей. Это можно будет решить через определение оптимальности соотношения отраслей и регионов, внутренних частей их структуры на основе общего критерия оценки стоимостных величин, характеризующих параметры функционирования региональных субъектов. В данной статье на основе авторских подходов даются теоретические положения и экономико-математические модели оптимизации региональной экономики и отношений центра и регионов.

Ключевые слова: региональная экономика; оптимизация; валовой региональный выпуск товаров и услуг.

Когда говорят об оптимизации региональной экономики, то речь идет о выборе наилучшего варианта сочетания элементов в структуре региональной экономики для обеспечения самодостаточного развития и способствования полноценного воспроизводства в составе целостности – национальной экономики. Проблема оптимизации региональной экономики и определение методологии ее исследования являются актуальными для решения задач по оптимизации и нахождения наилучших подходов в повышении эффективности не только региональной экономики, но и национальной.

Проблемы регионального развития решались исходя из различных подходов. Можно выделить научные подходы с позиции микроэкономики, мезо-, макроэкономики и мегаэкономики. Еще в начале XX века отмечается в экономической литературе, что немецкий ученый И.Тюннен обратил внимание на влияние фактора пространства на затраты и прибыль сельскохозяйственных предприятий, который разработал концепцию размещения сельского хозяйства [1; 2, с. 822]. Однако здесь нужно напомнить о том, что еще А.Смит и К.Маркс писали о получении доходов (дифференциальной ренты I) по местоположению [3, с. 277; 4, с. 707]. Другой немецкий автор А.Вебер предложил модель оптимизации размещения отдельных промышленных предприятий и основные критерии их размещения, минимизирующие издержки. Он ввел термин "штандартный фактор", то есть фактор размещения, исходя из микроэкономического подхода, и отметил, что наибольшее влияние оказывает на выбор местоположения предприятия три основных фактора: транспортные издержки; издержки на рабочую силу; агломерации [5; 6, с. 9-10].

В отношении теоретических положений А.Вебера были высказаны критические замечания российскими учеными М.В.Степановым, Н.И.Виндяшкиным и В.А. Рильским. Они подчеркивали, что "теория А.Вебера была построена на основе ряда упрощающих допущений.

Так, в этой теории рассматривается абстрактная изолированная территория, на которой предполагается наличие всех необходимых ресурсов, игнорируются взаимосвязи между отраслями, роль внешней торговли, наличие различных экономических районов внутри страны и др." [6, с. 10].

Идеи И.Тюннена и А.Вебера были дополнены предложениями немецкого ученого В.Кристаллера. Он обосновал концепцию центральных мест, где города и агломерации играют значительную роль в формировании территориальной структуры региона и государства [6, с. 9].

Более полный переход к мезоэкономическому исследованию по обоснованию размещения предприятий в регионе прослеживается у американского ученого У.Алонсо. Он отмечал, что выбор местоположения производственных предприятий в развивающихся странах предопределяет в основе фактор освоенности территории [6, с. 10].

Другой немецкий ученый А.Леш использовал макроэкономический подход в размещении производства в регионе и обращал внимание на рынки сбыта производимой продукции, то есть на рыночные пространства, которые в содержании представляют единство и противоположности тенденции к концентрации и рассеиванию, где специализация и массовое производство относятся к первому, транспортные расходы и универсальное производство – последнему [6, с. 11; 7].

По поводу идеи А. Леша были высказаны также критические замечания. Российские ученые отметили, что "теория А. Леша основывалась на ряде допущений. Так, пространство он представлял в виде равнины, где сырье и топливо имеются в достаточном количестве и размещены равномерно. Наиболее рациональная форма экономических районов при этих условиях – шестиугольники (форма пчелиного сота), которые в сумме максимально заполняют пространство. Сеть шестиугольных экономических районов (экономический ландшафт) в процес-

© Айнабек К., 2013

се своего хозяйственного развития выделяет экономический центр – большой город" [6, с. 11; 7].

Здесь отметим, что А.Леш исследовал и сложные условия развития хозяйства, где учитывались различия природного, экономического, политического порядка, национальные особенности, железнодорожные тарифы, цены на товары и другие. Он считал, что основным фактором размещения производства является получение максимальной прибыли в отличие от подхода А.Вебера, критерием которого являлось минимизация издержек [6, с. 11].

Современные условия развития экономики, процесс глобализации требуют решение проблем на основе комплексного подхода в поисках оптимального размещения хозяйства в регионе, где должны учитывать и издержки, и прибыльность, микроэкономический подход, а также мезо-, макро-, мегэкономические требования в исследовании. Определение местоположения предприятия и оптимизация экономики региона представляются взаимосвязанными проблемами. Решение первой проблемы требует обратить внимание на основные микроэкономические показатели издержки и прибыль фирмы, мезо-, макроэкономические факторы – межрегиональное, национальное общественное разделение труда, местоположение региона, природные и социальные условия и другие. Эффективное расположение предприятий представляется одним из основных условий оптимизации хозяйства региона. Поэтому в региональной науке, в частности, и теории регионального хозяйствования к современному направлению исследования относится локационно – размещенческий подход, позволяющий отыскать наиболее выгодное место размещения предприятия. Другим направлением является собственно региональное, способствующее найти оптимальные размеры и структуру экономики региона [8, с. 4]. Далее нужно отметить, что учет внешних экономических, социальных отношений с другими странами в региональном развитии требует выделения направления комплексного исследования. Однако некоторые авторы под этим понимают учет взаимосвязи только локационно-размещенческого подхода и собственно регионального. Так, В.В.Мищенко пишет: "...комплексное, пытающееся связать единой теорией локационные и региональные проблемы хозяйства" [8, с. 4].

Исходя из рассмотренного материала, можно выделить цель исследования, которая заключается в том, чтобы найти новые подходы, модели и инструменты оптимизации региональной экономики с учетом и внешних факторов. Исследование регионального развития требует использование инструментов, методов, показателей, позволяющих характеризовать и дать оценку состояния и потенциала региона, и выявить пути решения проблем.

К основным показателям регионального хозяйствования относятся количественные. В современное время особо уделяется внимание на показатели социального развития: уровень жизни населения и человеческого развития, показатели развития науки и образования, инновации, здравоохранения; окружающей среды региона и другие.

В официальной статистических документах и экономической литературе общепринято вести речь о валовом региональном продукте (ВРП), как показателя системы национальных счетов (СНС), выражающий валовую добавленную стоимость отраслей, их стоимостные компоненты в пределах региона. В специальной литературе отмечается, что "ВРП является показателем, идентичным ВВП по своему экономическому содержанию, то есть он представляет собой стоимость конечных товаров и услуг, произведенных экономическими единицами, являющимися резидентами данного

региона" [9, с. 298, 301], а в российском научном издании пишут: "Важнейший статистический показатель эффективности функционирования экономики региона – валовая добавленная стоимость или валовой региональный продукт (ВРП)" [10, с.58-59]. Однако под понятием валовой региональный продукт можно понимать и совокупный продукт региона в форме валового регионального общественного продукта или валового выпуска. Такая двойственность трактовки содержания ВРП требует уточнения и перехода к следующему адекватному названию показателя "валовой региональный внутренний продукт" (ВРВП), который однозначно отражает его значение. Это во – первых. Во – вторых, валовой региональный внутренний продукт (ВРВП) не является показателем, характеризующим эффективность функционирования региональной экономики, поскольку индикаторы последнего выражают отношение результата к затратам, а первый показатель относится к индикаторам результатов.

Далее некоторые исследователи ещё не отошли от косного мышления, которые все также утверждают, что "совокупный общественный продукт – общий объем производства материальных благ и услуг, производимых в отраслях материального производства региона" [11, с. 26]. Здесь обнаруживается методологическая ошибка, поскольку региональный совокупный общественный продукт включает в себя не только продукты и услуги материального производства, но и нематериального, духовного производства. А.А.Алимбаев делает и другую неточность, когда относит торговлю и общепит(общественное питание) к социально-духовному потенциалу [11, с. 54]. Ведь торговля и общественное питание всегда относились к сферам материального производства и товарного обращения, выполняя функции обмена, распределения и в определенной степени непосредственного производства.

Показатели и структуру системы национальных счетов необходимо адаптировать для характеристики региональной экономики. Такая попытка осуществляется статистическим органом Казахстана. Первые шаги в этом направлении показали о существовании некоторых сложностей. Так, например, специалисты по статистике отметили, что "на региональном уровне может отсутствовать информация о деятельности государственных учреждений центрального уровня и заведений мультирегиональных корпораций, а также об экспортно-импортных операциях и о межрегиональных потоках товаров и услуг. ... Наличие практических трудностей приводит к определенным ограничениям при использовании различных методов и разрезов в расчете ВРП" [9, с. 302-303].

О сложности выявления оптимального варианта регионального хозяйствования пишут российские ученые Н.И.Синдяшкин, Е.Н.Синдяшкина следующее: "Количественный и качественный анализ процесса воспроизводства эффективности использования воспроизводственных ресурсов региона провести значительно труднее, чем по стране в целом, ввиду многообразия и сложности межотраслевых и межрайонных связей по производству и использованию продукции. Пока ещё экономико-математические методы и модели, построенные на базе межотраслевого регионального баланса, не обеспечивают общего критерия оптимальности. Они дают возможность определить сбалансированность развития различных производств и ту структуру производства, которая соответствует какому-либо частному критерию оптимальности. При этом остается неясным, как увязать разные варианты, соответствующие различным критериям оптимальности. Предлагаемые дополнения к модификации экономико-математических районных моделей, по свидетельству самих специалистов в области межотраслевых балансов, также не решают проблемы оптимизации. По-

видимому, эти модели смогут дать только некоторые определенные материалы к составлению оптимальной региональной программы" [6, с. 443, 446].

Мы писали о непригодности экономико-математических моделей, предложенными В.В. Леонтьевым и его последователями [12, с. 454-464], для определения оптимизации национальной экономики. Вышеприведенные высказывания российских ученых еще раз подчеркивают правоту нашего мнения и по отношению их применения к региональному хозяйствованию. Выход будет найден через определение оптимальности соотношения отраслей и регионов, внутренних частей их структуры на основе общего критерия оценки стоимостных величин, характеризующих параметры функционирования региональных субъектов.

При дифференциации региональных экономик в национальном хозяйстве необходимо дополнительно выде-

лить центр. Это позволит увидеть экономические процессы регионов и центра, выявить адекватные меры по совершенствованию управления межрегиональными отношениями и центром. А использование в структуре региональной экономики отраслевого подхода и стоимостных показателей СНС позволит наблюдать процессы распределения результатов производства между отраслями в масштабе регионов. Также нужно отметить, что выделение центра означает отдельный учет средств целостности как республики или федерации, союза.

Ниже предлагаются образцы таблиц для использования в анализе и нахождения оптимального решения проблем регионального хозяйствования. По таблице 1 определяется производство и образование доходов по видам экономической деятельности и удельный вес добавленной стоимости отрасли в региональной экономике Казахстана за год, (в текущих ценах, млн. тенге)

Таблица 1. Производство и образование доходов по видам экономической деятельности и удельный вес добавленной стоимости отрасли в региональной экономике Казахстана за год, (в текущих ценах, млн. тенге)

№	Отрасли региона	$\frac{ДС}{РДС} 100\%$	РВ	РПП	РДС	в том числе			
						П	З	а _ф	Н
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	O ₁	x	x	x	x	x	x	x	x
2	O ₂	x	x	x	x	x	x	x	x
n-1	O _{n-1}	x	x	x	x	x	x	x	x
n	O _n	x	x	x	x	x	x	x	x
n+1	Итого	x	x	x	x	x	x	x	x

Источник: составлено автором.

Предлагаем расшифровку аббревиатуры по таблице 1.

РВ – региональный выпуск товаров и услуг; РПП – региональный промежуточный продукт;

РДС – добавленная стоимость; $\frac{РДС}{ДС}$ – региональная добавленная стоимость, как сумма ДС отраслей;

П – чистая прибыль; З – заработная плата; а_ф – потребление основного капитала; Н – налоги; x – символ чисел.

По таблице 2 определяется производство и образование доходов по регионам и удельный вес РДС по отношению к ВВП Республики Казахстана за год.

Предлагаем значения аббревиатуры по таблице 2: РВ – региональный выпуск товаров и услуг; РПП – региональный промежуточный продукт; РП – региональная чистая прибыль; РЗ – региональная заработная плата;

Р_{аф} – региональное потребление основного капитала.

Таблица 2. Производство и образование доходов по регионам и удельный вес РДС по отношению к ВВП Республики Казахстана за год, (в текущих ценах, млн. тенге)

№	Регионы	РВ	РПП	РДС	в том числе				$\frac{РДС}{ВВП} 100\%$
					РП	РЗ	Р а _ф	Н	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	P ₁	x	x	x	x	x	x	x	x
2	P ₂	x	x	x	x	x	x	x	x
n-1	P _{n-1}	x	x	x	x	x	x	x	x
n	P _n	x	x	x	x	x	x	x	x
n ₁	Центр	x	x	x	x	x	x	x	x
n ₂	Итого по Республике Казахстан	x	x	x	x	x	x	x	x

Источник: составлено автором.

По таблице 3 определяется эффективность отраслей в регионе и региональной экономики в целом на основе объективно предельных величин затрат труда.

Таблица 3. Модель определения эффективности отраслей в регионе и региональной экономики на основе объективно предельных величин затрат труда за год, (в текущих ценах, млн. тенге)

№№	Отрасли	РВ	а _ф	РПП	РДС	$\frac{а_{ф} + РПП}{РДС}$	k	РВ ¹	$\frac{РВ}{РВ^1} 100\%$
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	O ₁	x	x	x	x	x	x	x	x
2	O ₂	x	x	x	x	x	x	x	x
n-1	O _{n-1}	x	x	x	x	x	x	x	x
n	O _n	x	x	x	x	x	x	x	x
n+1	Итого	x	x	x	x	x	x	x	x
n+2	Налоги на продукты за минусом субсидии	x	x	x	x	x	x	x	x
n+3	Всего	x	x	x	x	x	x	x	x

Источник: составлено автором.

Ниже предлагаем расшифровку аббревиатуры по таблице 3: k – коэффициент приведения индивидуаль-

ных затрат к объективно предельным величинам; РВ¹ – объективно предельный региональный выпуск.

По таблице 4 определяются объективно предельные затраты труда и эффективность региональной экономики и центра Республики Казахстана за год. По этим данным можно выявить взаимосвязь регионального спроса и предложения, конкурентоспособность регионов, и отклонение их экономической деятельности от объективных критериев.

Таблица 4. Модель определения объективно предельных затрат труда и эффективности региональной экономики и центра Республики Казахстана за год, (в текущих ценах, млн. тенге)

№№	Регионы	PВ	Pa _ф	РПП	РДС	$\frac{Pa_{\phi} + РПП}{РДС}$	k	PВ ¹	$\frac{PВ}{PВ^1} 100\%$
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	P ₁	x	x	x	x	x	x	x	x
2	P ₂	x	x	x	x	x	x	x	x
n-1	P _{n-1}	x	x	x	x	x	x	x	x
n	P _n	x	x	x	x	x	x	x	x
n ₁	Центр	x	x	x	x	x	x	x	x
n ₂	Итого	x	x	x	x	x	x	x	x
n ₃	Налоги на продукты за минусом субсидии	x	x	x	x	x	x	x	x
n ₄	Всего	x	x	x	x	x	x	x	x

Источник: составлено автором.

На основе социально-экономических показателей проводится анализ, и формируются контрольные цифры для прогнозирования и составления региональных программ, стратегии регионального регулирования по оптимизации.

Исходя из анализа и вышеприведенных положений по теме, можно сделать следующие **выводы и определить перспективы дальнейших изысканий.**

В оптимизации регионального хозяйствования важную роль играет государственное регулирование бюджетных средств между центром и регионами. Государство должно эффективно распределять полученные в бюджет платежи и налоги от частных и юридических лиц, организаций между центром и областью. Сосредоточение большей, порой излишней, части финансовых ресурсов в центре сильно ограничивает возможности регионов в реализации имеющегося потенциала. Поэтому для расширенного воспроизводства в регионах и полного использования имеющегося потенциала необходимо не менее половины, а в ряде случаев – до двух третьих доходов госбюджета по области оставлять в распоряжении на местах и только оставшуюся часть направлять в центр. Такая политика распределения доходов должна вытекать из требований объективных условий, когда области как региональные субъекты республики должны в первую очередь обеспечить собственное простое и расширенное воспроизводство.

Но некоторые центристы отстаивают позицию отчисления большинства платежей госбюджета в центр. И обосновывают это тем, что многие регионы не рентабельны, убыточны и требуют поддержки для равномерного развития. Однако огромные финансовые ресурсы, попадая в центр, используются неэффективно. Такой подход является пагубным для общества и национальной, региональной экономики. Здесь отметим, что любой регион, область в России и Казахстане может обеспечить простое и расширенное воспроизводство экономики на своей территории. Яркий пример – Япония. Важно создать нормальные условия развития экономики, общества, и в этом особую роль играет государство.

Для определения региональной производительности общественного труда используется показатель валовой региональный внутренний продукт на одного работающего, или на человеко-час. Целесообразно также определять индикатор региональной фондоотдачи, который определяется как валовой региональный внутренний продукт на единицу основных фондов [9, с. 310].

Показатели системы национальных счетов нужно будет адаптировать для характеристики региональной экономики. Выход для определения оптимизации региональной экономики будет найден через определение оптимальности соотношения отраслей и регионов, внутренних частей их структуры на основе общего критерия оценки стоимостных величин, характеризующих параметры функционирования региональных субъектов. При этом перспективами дальнейших изысканий станет использование методологии определения общих критерия оценки стоимостных величин затрат и доходов (объективно предельных величин) на региональном уровне через призму национальной экономики.

Список использованных источников

1. Экономическая теория Микроэкономика – 1,2: [учебник] / Под общ. ред. Г.П. Журавлевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2007. – 934 с.
2. Тюнен И.Г. Изолированное государство: [монография] / И.Г. Тюнен – М.: Изд-во "Экономическая жизнь", 1926. – 320 с.
3. Маркс К. Капитал. Т.3, Кн. 3, часть II. Процесс капиталистического производства, взятый в целом / Под ред. Ф.Энгельса. – М.: Политиздат, 1986. – 678 с.
4. Мищенко В.В. Экономика региона: [учеб. пос.] / В.В. Мищенко – Алтай: Изд-во Алтайского государственного университета, 2002. – 287 с.
5. Леш А. Географическое размещение хозяйства: [монография] / А. Леш. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1959. – 359 с.
6. Региональная экономика: [учебник] / Под ред. В.И. Видяпина, М.В. Степанова. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 686 с.
7. Приоритеты социально-экономического развития регионов: вопросы теории, методологии, практики: [монография] / Под ред. А.И. Татаркина. – Екатеринбург: УрО изд-ва "Наука", 2000. – 653 с.
8. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Пер. с англ. – М.: Изд-во соц.экон. лит., 1962. – 684 с.
9. Методологические положения по статистике. 2-е изд., доп./под общ. ред. К. Абдиева. – Алматы, 2005. – 674 с.
10. Вебер А. Теория размещения промышленности: [монография] / А. Вебер – Л.-М.: Изд-во "Книга", 1926. – 337 с.
11. Алимбаев А.А. Экономические проблемы развития региона. Т. 2. Избр. научные труды / А.А. Алимбаев – Караганда: Санат-Полиграфия, 2005. – Т.2. – 386 с.
12. Айнабек К.С. Теория общественного хозяйствования (Альтернатива экономической теории): [учеб. пос.] / К.С. Айнабек – Алматы: Экономика, 2007. – 714 с.

Надійшла до редколегії 11.02.13

К. Айнабек, д-р экон. наук, проф.
Карагандинський економ. ун-т Казпотребсоюза, Караганда (Казахстан)

МЕТОДОЛОГІЯ ОПТИМІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Сталий розвиток національної економіки безпосередньо залежить від оптимальності її складових частин. Це можна буде вирішити через визначення оптимальності співвідношення галузей і регіонів, внутрішніх частин їх структури на основі загального критерію оцінки вартісних величин, що характеризують параметри функціонування регіональних суб'єктів. У даній статті на основі авторських підходів даються теоретичні положення та економіко-математичні моделі оптимізації регіональної економіки та відносин центру і регіонів.

Ключові слова: регіональна економіка; оптимізація; валовий регіональний випуск товарів і послуг.

K. Ainabek, Doctor of Sciences (Economics), Professor
Karagandinskiy economic university of Kazpotrebsoyuz, Karaganda (Kazakhstan)

METHODOLOGY OF REGIONAL ECONOMY OPTIMIZING

Sustainable development of the national economy directly depends on the optimality of its composite parts. This can be addressed through the appropriate balance of the sectors and the regions, the inner parts of their structure based on a common criterion of the evaluation of cost variables characterizing the parameters of the functioning of the regional actors. This paper shows theoretical principles and economic-mathematical model of optimization of the regional economy and the relations between the center and the regions based on the author's approach.

Keywords: regional economy; optimization; total regional output of goods and services.

УДК 658.71+339.186

О. Белокрылова, д-р экон. наук
Южный федеральный университет, Ростов-на-Дону (Россия),
К. Белокрылов, канд. экон. наук
Южный федеральный университет, Ростов-на-Дону (Россия)

ЭВРИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА В ИССЛЕДОВАНИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СУБЪЕКТОВ

Исследованы разрешающие возможности институционализма как междисциплинарной методологии, синтезирующей современные достижения философии, политологии, экономической и институционально-экономической теории, социологии, наиболее адекватно описывающей взаимодействия экономических субъектов, в т.ч. государства и бизнеса на рынке госзакупок. Получены удовлетворительные результаты решения проблемных ситуаций в системе госзакупок РФ на пути институционализации централизованной модели как на микро- (на примере Южного федерального университета), так и на макроуровне в рамках формирования Федеральной контрактной системы, целеориентированной на интеграцию всех этапов государственной контрактации – планирования, размещения госзаказа, управления и инфорсменты госконтракта.

Ключевые слова: институционализм; институциональная среда; институциональные соглашения; госконтракт; проблемы госзакупок; централизованная модель; Федеральная контрактная система, ЮФУ.

Доминирующая в современной экономической теории теоретическая парадигма – неоклассическая теория – в решении вопроса общественной динамики оказывается малопродуктивной, поскольку в принципе выводит за рамки своего изучения вопросы анализа общественной природы хозяйственных феноменов [1, с. 8]. В противовес этому институциональная методология, на наш взгляд, способна дать теоретическое объяснение как общим, так и специфическим тенденциям модернизации экономики, выработать практические рекомендации по целесообразному регулированию рынков, что особенно важно для выхода на траекторию модернизации. В целом, на наш взгляд, институциональная методология является наиболее адекватной исследованиям нестабильных, не завершивших рыночной трансформации постсоциалистических экономик.

Безусловно, "один лишь институционализм никоим образом не может стать методологической панацеей для России, да и любой другой страны. Он должен органически "влииться" в состав эволюционной теории наряду с другими подходами, системно описывающими трансформационные и трансакционные факторы" [2, с. 42]. С позиции современного институционализма институциональная парадигма – это общее ядро, масштабный фундаментальный подход, эффективно используемый для изучения широкого круга экономических проблем. Эти общенаучные, синергетические разрешающие способности институционализма обеспечивают эффективное применение его методологических подходов к анализу особенностей функционирования постсоциалистических экономик. Действительно, прежде всего, в бывших социалистических государствах уже

в полной мере созданы институциональные основания рыночной экономики, которые включают определенные формальные и неформальные принципы, инструменты и институты, обеспечивающие функционирование бизнеса на институциональной основе соответствующих механизмов государственного регулирования национальной экономики.

В рамках институционализма рыночные отношения концептуально рассматриваются сквозь призму взаимовыгодных контрактных (договорных) отношений [3, с. 57], что обусловило формирование особой контрактной (договорной) парадигмы [4, р. 37]. В рамках институциональной теории она реализуется как извне – через исследование институциональной среды, в рамках которой осуществляется выбор правил поведения хозяйствующих субъектов: социальных, правовых и политических, так и через отношения, формирующие основу организаций, то есть изнутри [5, с. 68].

Дж. Бьюкенен подчеркивает, что "экономическая теория все больше становится наукой о контрактах" [6, с. 69], вследствие чего все более ощутимой у экономических акторов становится потребность в институтах, защищающих права собственности и контролирующими исполнение контрактов. Именно государству субъекты контрактных отношений передают право контроля над исполнением определенных сделок и защиты прав собственности. В свою очередь государство обеспечивает оптимальное распределение правомочий между экономическими субъектами, то есть достижение такой аллокации прав собственности, которая создает условия для максимизации совокупного дохода общества.

Однако в настоящее время практически отсутствуют научно разработанные критерии и показатели эффективности функционирования системы управления госзаказами, недостаточно внимания уделяется проблеме качественного совершенствования управления размещением госзаказов.

Целью статьи является обоснование институционализации более эффективной централизованной модели организации госзакупок как на микро-, так и на макроуровне.

В целом границы и формальные правила функционирования бизнеса (правила игры) устанавливаются государством, формирующим системы формальных (правовых) институтов, задающих основные параметры институциональной среды общества и экономики. Если создаваемые компоненты институциональной среды обеспечивают снижение уровня неопределенности, то это благоприятно сказывается на достижении как социальных, так и экономических целей бизнеса и государства. Эффективность применения методологии институционализма при исследовании постсоциалистических экономик определяется также тем, что именно от законодательных, исполнительных и судебных органов государства зависят: стабильность экономико-политической среды функционирования бизнеса, прежде всего, решений, принимаемых в рамках налоговой, бюджетной, финансовой политики государства; создание институцио-

нально-правовой основы и механизмов принуждения к исполнению законов; четкая спецификация прав производителей и потребителей, включая границы дискреционной активности государства; обеспечение эффективного процесса контрактации – от разработки типовых форм контрактов до обеспечения механизмов их исполнения; формирование системы институтов разрешения споров – гражданских, арбитражных, мировых судов – и доверия к ним со стороны бизнеса; полнота и прозрачность нормативно-методической базы государственного регулирования бизнеса.

О значимости формально-институциональной структуры, создаваемой государством, свидетельствуют результаты исследования Э. де Сото, позволившие выделить особый тип экономической системы – меркантилистическую экономику как экономику властных групп [7]. С другой стороны, рыночная экономика – это полиморфная, многоуровневая, многоаспектная структура. В силу этого именно институциональная методология как междисциплинарный подход, синтезирующий современные достижения экономической и эволюционной теории, философии, истории, социальной психологии, социологии, политологии, обеспечивает адекватное императивам теории сложности [8] исследование механизмов функционирования субъектов современной экономики в рамках сложившейся институциональной среды (рисунок 1).

Рис. 1. Институциональная среда взаимодействия государства, общества и бизнеса

Все взаимодействия государства и бизнеса, как и в целом всех экономических субъектов, включая домохозяйства, институционализируются различными формами соглашений. Соглашения (covenant) – это общие рамки, способствующие координации действий экономических субъектов в пространстве и во времени [9, с. 100]. Следовательно, соглашение – это более общее, родовое понятие по отношению к институтам, правилам. Чтобы избежать согласования множества внешних факторов, влияющих на успех и возможность принятия того или иного решения, в рамках экономического и социального порядков вырабатываются схемы или алгоритмы поведения, являющегося при данных условиях наиболее эффективным. Эти схемы и алгоритмы или матрицы поведения индивидов есть не что иное, как институты, т.е. установленные формальными или традиционными соглашениями правила. Эти институциональные соглашения или договоры между индивидами и хозяйственными единицами, определяющие способы их коопера-

ции или конкуренции [5, с. 68; 10, с.23], в том числе и с государством, например, в процессе закупок продукции для государственных нужд, структурируют отношения основных экономических агентов и обеспечивают устойчивость их взаимодействия, снижая степень неопределенности рыночной экономики.

Поскольку институциональные соглашения – это договоры между всеми экономическими субъектами – индивидами, хозяйственными единицами и государством, определяющие способы их кооперации и конкуренции, то очевидна структурная неоднородность соглашений, позволяющая агрегировать их в две большие группы – неформальные и формальные соглашения. Неформальные соглашения передаются посредством социальных механизмов и в большинстве случаев являются той частью исторического наследия, которое идентифицируется как культура, традиции. Неформальные соглашения имели решающее значение в тот период человеческой истории, когда отношения между людьми не

регулюровались формальными (писаными) законами. Формальные соглашения (ограничения) пронизывают всю современную экономику, но возникают, как правило, на базе уже существующих неформальных правил и механизмов, обеспечивающих их выполнение. Поэтому формальные соглашения – это система контрактации, т.к. способы и порядок заключения контрактов, регулируемые правовыми нормами и законами.

Правила, непосредственно определяющие альтернативы для формулировки других правил и поддающиеся изменению с большими издержками, являются, по нашему мнению, базовыми. Они формируют институциональную среду экономики и общества. К локальным правилам относятся двух- и многосторонние соглашения, которые заключаются между отдельными экономическими агентами. В свою очередь, базовые правила состоят из конституционных или политических, экономических правил и контрактов. Конституционные правила [1] – устанавливают иерархическую структуру государства, определяют порядок принятия решений и в явной форме фиксируют, как осуществляется контроль за перечнем вопросов, подлежащих обсуждению и разрешению на общегосударственном уровне. Экономические правила – определяют возможные формы организации хозяйственной деятельности, в рамках которой отдельные индивиды или группы кооперируются друг с другом или вступают в конкурентные отношения. Контракты – это правила, структурирующие во времени и пространстве отношения между двумя (и более) экономическими агентами на основе спецификации обмениваемых прав и обязательств в соответствии с достигнутым между ними соглашением.

Таким образом, институциональные соглашения, ставшие традиционными нормами (право, защита прав собственности, государство), с одной стороны, являются необходимой предпосылкой формирования равновесия на институциональном рынке, а с другой, в качестве форм легитимизации сложившихся взаимоотношений между экономическими субъектами, в т.ч. и с государством, закрепляют достигнутое состояние устойчивого взаимодействия в форме контрактов.

На пути к заключению контракта, как основной цели размещения заказа, выявлен ряд проблемных ситуаций, которые в свою очередь тормозят развитие системы государственных закупок, вследствие чего система является неэффективной. В качестве таких "узких мест", как показывают опросы госслужащих, повышающих квалификацию в Пилотном центре госзакупок Южного федерального университета, выступают:

- Дублирование функций бухгалтерии и отдела закупок по ведению реестра контрактов, представляющих одновременно отчеты по заключению и исполнению контракта в один и тот же орган государственной власти – Федеральное казначейство. По нашему мнению, такое информационное удвоение – крайне неэффективное исполнение законодательно определенной функции за счет дублирования одних и тех же видов отчетов (возможно даже ежедневных).

- Система государственного заказа является значительным тормозом внедрения новаций в производственной деятельности. Из-за особенностей Федерального закона "О защите конкуренции", заказчик, в качестве которого выступают органы государственной власти и все госучреждения, не имеет права закупать товары, работы, услуги с уникальными функциями (например, высокотехнологичное оборудование). Указание в документации заказчиком каждой такой функции рассмат-

ривается как ограничение конкуренции. В то же время инновационное развитие предприятий должно опираться на инновационный спрос, который в российской экономике, безусловно, создает также и государство.

- В связи с введением специального расчета начальных цен контрактов создается ситуация "закручивания цены". Эффект "закручивания цены" возникает каждый раз, когда заказчик использует при расчете начальной (максимальной) цены контракта цены уже состоявшихся торгов. Однако данная ценовая информация, взятая из реестра контрактов государственных учреждений, не всегда актуальна для нового периода времени. Итогом ее использования является заниженная цена без учета маржи (скидки на аукционе), вследствие чего значительная часть аукционов признаются несостоявшимися, например, в Ростовской области в 2012 г. более 16%.

- Коррупционная составляющая большинства торгов достигла границ угрозы экономической безопасности страны. Следствием этой угрожающей национальной экономике массовой институциональной практики выступает утрата или существенное снижение конкурентоспособности национальной экономики, ее отдельных отраслей и предприятий. Результатами в зависимости от интенсивности этой угрозы могут стать: сокращение национального богатства страны, существенное снижение ВВП, резкое изменение отраслевой и региональной структур национальной экономики, рост дефицита государственного бюджета, существенный рост внешнего и внутреннего долга страны, истощение стратегических ресурсов и т. п.

Анализ выявленных "провалов" рынка государственных закупок России показывает, что исследование системы государственного заказа сквозь призму институциональной экономической теории, с позиций которой контракт и его исполнение выступают ее главными составляющими, позволяет выявить вышеуказанные проблемные ситуации и найти пути их разрешения. Выявление проблемных зон сложившейся системы госзакупок выступает первым итерационным шагом обоснования стратегии ее развития, в качестве основного направления которой в настоящее время избрана централизация на основе формирования Федеральной контрактной системы. Опыт интеграции всех этапов закупок продукции, работ, услуг для удовлетворения общественных и коммунальных потребностей накоплен в США, а также в ЕС, где общий объем госзакупок составляет почти 17% ВВП Европейского Союза или 1,5 трлн евро [11, р. 34].

В странах ЕС присутствуют две доминирующие модели организации закупочной деятельности: распределенная (децентрализованная) и централизованная. При распределенной модели каждое подразделение компании (департамент, министерство и т. д.) проводит необходимые для удовлетворения собственных нужд закупки самостоятельно. С этой целью в его структуре создаются специализированные закупочные отделы или иные аналогичные по функциям подразделения. Централизованная модель предусматривает создание своеобразного закупочного центра, куда стекаются заявки от подразделений. В случае максимального уровня централизации формируется специальное ведомство, отвечающее за все госзакупки или соответствующий закупочный департамент для крупной компании [12, с. 20].

Сравнительный анализ основных достоинств и недостатков каждой из моделей представлен в таблице 1. Обе описанные модели давно используются во всем цивилизованном мире.

Таблица 1. Достоинства и недостатки использования доминирующих в странах ЕС моделей организации закупочной деятельности [Источник: 13, с. 156]

Модель	Достоинства	Недостатки
Централизованная	Обеспечивает низкие цены за счет оптовых закупок	Менее мобильна; не всегда учитывает все нюансы в заявках на закупку необходимых товаров, работ и услуг
Децентрализованная	Достаточно гибкая модель	Весьма затратна из-за необходимости создания в каждой крупной компании специализированного отдела

В странах ЕС наиболее эффективным является комбинирование моделей, например, когда общее руководство закупочной деятельностью (разработка нормативно-правовой базы, планирование, контроль и координация) осуществляет министерство финансов или экономики, а конкретные закупки проводят специализированные закупочные подразделения. Такова структура системы госзакупок в Великобритании, где помимо главного координирующего ведомства – казначейства – действуют специализированные отраслевые закупочные службы, например National Health Service Supplies (служба закупок для системы национального здравоохранения).

В РФ принято решение о переходе к централизованной в рамках Федеральной контрактной системы модели госзакупок, которая предусматривает создание особого института – закупочного центра, агрегирующего заявки всех подразделений. Такое специальное управление создано для осуществления закупок в Южном федеральном университете (ЮФУ) (г. Ростов-на-Дону). Но до недавнего времени оно, фактически, выполняло передаточную роль, транслируя закупки подразделений ЮФУ-центра, наряду с которым их самостоятельно осуществляли Архитектурный, Педагогический и Технологический институты ЮФУ. В результате такой децентрализации закупки электроэнергии для ЮФУ в 2011 г. составили 300 млн руб. по 4 самостоятельным контрактам с 4 поставщиками. По нашим оценкам, централизация закупок электроэнергии на уровне ЮФУ через составление единого контракта и конкурентного отбора одного поставщика позволит сэкономить не менее 25 млн руб. Но это потребовало существенной переработки Положения о закупке ЮФУ как автономного учреждения. Реализованная в новом "Положении о закупке" централизованная модель закупок автономного учреждения обеспечит рост объемов закупаемых товаров и экономию финансовых ресурсов ЮФУ эффект масштаба.

Таким образом, государство, выступая в качестве крупнейшего потребителя продукции ряда отраслей, превращает государственный спрос в существенный фактор развития экономики, в значительной мере определяющий ее динамику и структуру. В силу этого, по нашему мнению, вектор направленности дальнейших исследований, как и стратегия развития системы госзакупок должны опираться на современные достижения институциональной экономической теории. В связи с этим наряду с общими рыночными институциональными механизмами на рынке госзаказа должны действо-

вать специально созданные институты, регламентирующие особенности хозяйственных отношений, в первую очередь правовая база, институт контроля, структура управления на разных уровнях: федеральном, региональном, муниципальном. Как показывает мировой опыт, по мере развития законодательства о госзакупках и совершенствования механизма контрактных отношений формируется государственная контрактная система как совокупность институтов, структурирующих деятельность по планированию, размещению и выполнению госзаказов. Данный ракурс рассмотрения проблемы госзакупок позволяет выявить и систематизировать составляющие институциональной структуры рынка госзакупок, что является необходимой предпосылкой формирования концепции его развития на пути построения Федеральной контрактной системы и согласуется с задачами ее институционализации – качественное удовлетворение общественных потребностей, развитие отечественного производства и обеспечение конкуренции.

Список использованных источников

1. Левин С.Н. Формирование конституционных правил в экономике России: [монография] / С.Н. Левин. – Кемерово: Кубассвуиздат, 2007. – 262 с.
2. Иншаков О. Место институционализма в экономической науке / О. Иншаков, Д. Фролов. // Экономист. – 2005. – № 10. – С. 39-44.
3. Радыгин А. Инфорсмент прав собственности и контрактных обязательств / А. Радыгин, Р. Энгов. // Вопросы экономики. – 2003. – №5. – С. 83-100.
4. Williamson O. Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications [текст] / O. Williamson O. – N.Y., 1975. – 303 p.
5. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, "отношенческая" контрактация [текст] / О.И. Уильямсон. – СПб.: Лениздат, 1996. – 702с.
6. Бьюкенен Дж. Избранные труды [текст] / Дж. Бьюкенен. – М.: Таурис-Альфа, 1997. – 458 с.
7. Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире [текст] / Э. Сото. – М., 1995. – 320 с.
8. Коландер Д. Революционное значение теории сложности и будущее экономической науки / Д. Коландер. // Вопросы экономики. – 2009. – № 1. – С. 84-100.
9. Институциональная экономика. / Под ред. Олейника А.Н. [текст] – М.: ИНФРА-М, 2005. – 704 с.
10. Кудряшова Е.Н. Институциональные соглашения в условиях естественной монополии [монография] / Е.Н. Кудряшова. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 112 с.
11. Centralised Purchasing Systems in the European Union [текст]. – OECD Publishing, 2011. – N 47. – 130 p.
12. Андреева А. Мировой опыт госзакупок // Бюджет. – 2008. – № 10. – С. 20-25.
13. Каранатова Л.Г. Иностранные модели управления государственным заказами: вопросы теории и практики / Каранатова Л.Г. // Управленческое консультирование. – 2011. – №1. – С. 145-160.

Надійшла до редколегії 12.02.13

О. Белокрылова, д-р экон. наук
Південний федеральний університет, Ростов-на-Дону (Росія),
К. Белокрылов, канд. экон. наук
Південний федеральний університет, Ростов-на-Дону (Росія)

ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В ДОСЛІДЖЕННІ ВЗАЄМОДІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ

Досліджено дозволяючі можливості інституціоналізму як міждисциплінарної методології, що синтезує сучасні досягнення філософії, політології, економічної та інституційно-економічної теорії, соціології, найбільш адекватно описує взаємодії економічних суб'єктів, в т.ч. держави і бізнесу на ринку держзакупівель. Отримано задовільні результати вирішення проблемних ситуацій в системі держзакупівель РФ на шляху інституціоналізації централізованої моделі як на мікро-(на прикладі Південного федерального університету), так і на макрорівні в межах формування Федеральної контрактної системи, спрямованні на інтеграцію всіх етапів державної контрактної – планування, розміщення держзамовлення, управління й інфорсменту держконтракту.

Ключові слова: інституціоналізм; інституційне середовище; інституціональні угоди; держконтракт; проблеми держзакупівель; централізована модель; Федеральна контрактна система, ПФУ.

O. Belokrulova, Doctor of Sciences (Economics)
South Federal University, Rostov-na-Donu (Russia),
K. Belokrulov, PhD
South Federal University, Rostov-na-Donu (Russia)

HEURISTIC POSSIBILITIES OF IN RESEARCH CO-OPERATIONS OF ECONOMIC SUBJECTS INSITUATIONALISM

The possibilities of institutionalism are explored as an interdisciplinary methodology, synthesizing the modern achievements of philosophy and political science, economic theory, institutional economics and sociology, which describes the interactions between economic subjects more accurately, including the government and business on the market of public procurement. There are received solutions for problem situations in the system of the Russian public procurement on the way of institutionalization of centralized model on the micro level (for example, the Southern Federal University), as well as on the macrolevel in the frame of formation of Federal Contract System, aimed to integrate all stages of government contracting – planning, placing the order, controlling and enforcement of state contract.

Keywords: institutionalism; institutional environment; institutional agreements; government contract; the problems of public procurement; the centralized mode; the Federal Contract System; Southern Federal University.

УДК 347.122

В. Вірченко, канд. екон. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТЕОРЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЗМІСТ ТА ДЖЕРЕЛА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Стаття присвячена аналізу еволюції теоретичних підходів до дослідження змісту та джерел права інтелектуальної власності. Досліджено особливості виникнення та зміст теорії промислової власності, договірної, рентної та деліктної теорій. Розглянуто іматеріальну конструкцію та концепцію особистих прав. Проаналізовано зміст теорії виключних прав, інтелектуальних прав та теорію клієнтеля.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, делікт, виключне право, договірна теорія, рентна теорія, теорія особистих прав.

На сьогодні інтелектуальна діяльність є не лише сферою реалізації людського потенціалу, а й основоположним джерелом соціально-економічного прогресу нації. Об'єкти інтелектуальної власності використовуються у різних сферах господарської діяльності, забезпечують виробництво інноваційної продукції, сприяють розвитку сфери послуг та підвищенню рентабельності підприємницької діяльності. Але так було не завжди. Лише в останні десятиріччя за умов становлення постіндустріального суспільства відносини інтелектуальної власності перетворилися на важливу складову соціально-економічного базису суспільства, а об'єкти інтелектуальної власності отримали статус визначального фактору суспільного виробництва. Виникнення, розвиток, ускладнення та урізноманітнення інтелектуальної діяльності відбувалося разом із еволюцією людської цивілізації. Спочатку інтелектуальна діяльність розглядалася лише як реалізація творчого та інтелектуального потенціалу людини, засобом урізноманітнення дозволів людини та культурного життя суспільства. Крім того, сфера послуг, де основоположна роль належала саме інтелектуальній діяльності, вважалася непродуктивною у господарському сенсі. Нарешті у епоху просвітництва, коли прискорення науково-технічного прогресу та підвищення ролі інтелектуальної діяльності вже неможливо було ігнорувати відбувається зародження права інтелектуальної власності. Таким чином, як свідчить світова історія, поряд із розвитком інтелектуальної діяльності, відбувався генезис права інтелектуальної власності, а також поступова еволюція теоретичних уявлень його зміст та джерела. Виникнення права інтелектуальної власності, як сукупності діючих у суспільстві і підкріплених державним примусом норм, що регулюють відносини у галузі привласнення та комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності, обумовлювалося необхідністю врегулювання інтелектуальної діяльності та узгодження інтересів авторів об'єктів інтелектуальної діяльності, їх правонаступників та суспільства.

Аналіз і врахування історичних тенденцій розвитку теоретичних уявлень про право інтелектуальної власності є надзвичайно актуальним, оскільки дозволяє скоригувати сучасну систему нормативно-правового

та державного регулювання відносин інтелектуальної власності в Україні. Особливий інтерес для України становить дослідження шляхів удосконалення нормативно-правового поля у галузі інтелектуальної власності, адже проблема зростання кількості правопорушень у зазначеній галузі і до тепер знаходить прояв у рамках вітчизняної економіки. Усе це свідчить про актуальність, а також теоретичну і практичну значущість обраної теми.

Зміст та основні теоретичні засади інтелектуальної власності були широко висвітлені в економічній літературі. Належне місце в розробці даної наукової тематики займають праці Базиленка В.Д., Піленка О.О., Шершеневича Г.Ф., Дозорцева В.А., Пікарда Е. та інших. Водночас, питання, пов'язані із дослідженням еволюції теоретичних уявлень про зміст та джерела права інтелектуальної власності, їх узагальнення на основі сучасних наукових концепцій у галузі права інтелектуальної власності на наш погляд, вивчені та висвітлені недостатньо.

Мета даної статті полягає у дослідженні особливостей виникнення та розвитку теоретичних концепцій у галузі права інтелектуальної власності, а також аналізі та класифікації різних теоретичних конструкцій, які характеризували уявлення науковців, юристів-практиків та філософів на джерела права інтелектуальної власності та його характерні риси.

Першою в історії генезису авторського права є концепція привілеїв, яка виникла у XV ст. Зазначений період визначався двома тенденціями. По-перше, змінюється суспільна думка щодо змісту, значення та результатів фізичної праці. Відбувається поступовий відхід від влади релігійних догматів, згідно з якими, наприклад, після вигнання із Едему на Адама було накладене прокляття у вигляді обов'язку працювати. Також відбувається перегляд сформованої ще за античних часів у працях Платона та Аристотеля концепції зневаги до фізичної праці. Значну роль у цьому процесі відіграють здобутки видатних митців епохи відродження Мікеланджело Буонаротті та Леонардо да Вінчі. Внаслідок переходу від феодалізму до капіталістичного виробництва ремісники отримують свободу, їх праця перестає бути в очах суспільства ганебною, а результати їх творчої діяльності набувають ознак продуктів творчої діяльності.

По-друге, у період відродження все помітнішим стає негативний вплив цехів та гільдій на швидкість науково-технічного прогресу. Статути цехів накладали значні обмеження на своїх членів. Члени цеху мали купувати сировину за однаковими цінами, статути цехів забороняли майстру мати більше як одного підмайстра, зобов'язували здійснювати виробництво за точно встановленими зразками і технологіями. Крім того, цехи рішуче виступали проти надання винахідникам будь-яких виключних прав, аргументуючи це необхідністю дотримання правил вільної конкуренції. Наприклад, коли Жан-Батист Ревейон у Франції розробив технологію і розпочав виробництво якісних паперових шпалер, гільдія виробників шпалер із полотна та шовку на короткий час домоглася відповідної заборони, адже виробництво Ревейона, на їх думку, спричинить розорення великої кількості чесних робітників. Винахідних першої машини для виробництва панчіх, яка у 11 разів підвищувала продуктивність праці, випускник Кембриджу Вільям Лі з Нотінгемширу, так і не зміг отримати виключних прав на використання свого винаходу в Англії. Королева Єлизавета I відмовила йому у наданні патентної грамоти, оскільки це, на її думку, позбавило б роботи багатьох працівників, які займалися ручним в'язанням панчіх. Після цього Лі був вимушений виїхати до Франції, де отримав відповідні привілеї від короля Генріха IV.

З метою стимулювання науково-технічного прогресу, звільнення ремісників від влади цехів монархи країн Європи почали надавати винахідникам привілеї. Перший привілей на винахід був виданий у 1416 р. Республікою Венеція. Перший на території сучасної Італії патент було видано республікою Флоренція в 1421 р. архітектору Ф. Брунелескі. Привілеї були різними за змістом. Одні мали дозвільний характер – тобто надавали виключні права на використання винаходу. Інші – дозвільний і забороняючий, вони не лише надавали виключні права певній особі, а і забороняли усім іншим дані права використовувати. Окремі привілеї звільняли від влади цехів певні території. Наприклад у Франції королівський привілей 1602 р. звільнив від контролю цехів усіх промисловців, що розташовували свої майстерні у Луврській галереї. Об'єднувало їх те, що вони надавалися за рішенням монарха добровільно і у формі його особливої милості – англ. "Our special Grace, certain Knowledge and mere Motion". Тобто винахідники, що хотіли отримати привілей, зверталися до монарха і просили його про милість, а не вимагали захистити їх виключні права, що ще раз підкреслює факультативний характер привілею. У своїх письмових зверненнях до монарха, винахідники зображували себе не як працівників, що мають право на винагороду, а як порядних та корисних державі людей, яким потрібно допомогти. Крім того, привілеї були надзвичайно різними за змістом, монарх за власним бажанням визначав мотиви видачі, тривалість, об'єм, умови дії і навіть санкції. Згодом попередній розгляд питань щодо видачі привілеїв монарха почали доручати своїм радникам, що зумовило поширення корупції у цій галузі. Через деякий час, внаслідок неконтрольованого процесу видачі привілеїв (монополій), у Англії на початку 17 ст. було монополізовано не менше 38 продуктів і у тому числі такі предмети першої необхідності, як сіль, залізо, оцет, сталь, селітра, свинець, горщики, пляшки, папір, мідь тощо. При цьому власники привілеїв (монополісти) піднімали ціни на продукти в 12 і більше разів. З метою вирішення зазначених проблем британський парламент у 1623 р. видав статут про монополії, яким оголошувалися нікчемними всі раніше видані монополії і ліквідовувалося право короля надалі видавати нові монополії, єдине виключення при цьому було зроблене на користь винахо-

дів. Статут перераховував випадки, коли король може і коли – не може видавати привілеї, і вказує, які з монополій відтепер втрачають силу. При цьому, остаточне рішення про видачу привілею залишалося за монархом. Норми щодо видачі привілеїв не мали обов'язкового імперативного характеру, а залишалися факультативними.

Наступним етапом розвитку теоретичних уявлень про право інтелектуальної власності стала так звана пропріетарна концепція або теорія промислової власності. Основні принципи даної теорії сформулював С. Буфлер у своєму виступі на Національних Зборах французького революційного уряду з приводу ухвалення патентного закону. На той час, щоб уникнути аналогій з монополіями правами або привілеями, які ототожнювалися зі Старим режимом, застосували термін право промислової власності. Буфлер обґрунтовував тезу про те, що власник патенту не володіє жодними виключними правами і не створює монополії, адже його право на результат власної інтелектуальної діяльності є природними і беззаперечними, оскільки зумовлюється працею, що належить до головної форми привласнення. Отже, право інтелектуальної власності жодним чином не відрізняється від звичайного речового права [5, с.10]. Буфлер зазначає, що дерево, яке зростає у полі так же само належить власнику землі, як і ідея – її автору. Виключні права інтелектуальної власності, на думку Буфлера, є специфічним правом власності і щоб отримати належну правову охорону винахідних укладає з суспільством певну угоду, після чого отримує патент і набуває певних додаткових майнових прав. Успіх доповіді Буфлера засвідчувала перша стаття нового патентного закону 1791 р. – "будь-яке відкриття або новий винахід у будь-якій галузі промисловості є власністю його автора".

Певним розвитком пропріетарної конструкції стала договірна теорія, автором якої вважається англієць лорд Елдон. У 1800 р. він у власному виступі зазначає, що винахідник отримуючий патент укладає з державою певний договір на відповідний термін, згідно з яким він зобов'язується розкрити суспільству сутність винаходу і за яким до нього переходять виключні права на цей винахід. Від такої угоди вирає і суспільство і винахідник. Останній на певний термін стає монополістом, що дозволяє йому компенсувати витрати на розробку винаходу і отримати прибуток. Суспільство у свою чергу отримує можливість використовувати винахід після закінчення терміну дії патенту. Крім того, подібна практика стимулює науково-технічний прогрес, оскільки винахідник вимушений після закінчення терміну дії патенту далі займатися інтелектуальною діяльністю і створювати нові інтелектуальні продукти. Варіантів цієї концепції декілька. Ренуар зазначає, що договір держави з винахідником встановлює на користь останнього монополію. Р. Брускаллі стверджує, що договір встановлює на користь винахідника право власності. Прихильник даного підходу зазначають, що визначення патентного права як договору дозволяє пояснити усі особливості права інтелектуальної власності [3, с.46].

Поряд із договірною концепцією, цікавою з точки зору аналізу еволюції розуміння права інтелектуальної власності є теорія особистих прав сформована Е. Шмідтом, О. Гірке. Е. Шмідт стверджує, що основа авторського права, полягає в тому, що цей твір силою творчої праці автора, стає як би частиною його особистості. Гідність автора порушується, коли результат його діяльності відчужується від нього. Отже, право інтелектуальної власності є особливою формою захисту індивідуальності в усіх її проявах, захисту особистих немайнових прав людини. О. Гірке стверджує, що існує категорія прав, які надають своїм суб'єктам владу над частиною

сфери їх власної особи і вони називаються особистими правами. Особисті права відрізняються від права на особу і є тією основою, з якої виникають як публічні, так і цивільні права. Категорію особистих прав він розглядає як самостійний комплекс юридичних інститутів, що займає особливе місце в системі права. Межі між загальним правом на особу і спеціальними особистими правами на його думку є надзвичайно нечіткими, оскільки окремі особисті права захищені нормами публічного права: недоторканість житла, секрет приватних листів, свобода совісті тощо. Загальною ознакою особистих прав є те, що вони становлять частину сфери людської особистості, вони належать до немайнових прав, хоча й можуть формувати майнові права [1, с.117]. Серед видів особистих прав Гірке виокремлює: право на своє власне тіло і життя; право на свободу; право на честь; право на особливе становище в суспільстві (дворянство); право економічної діяльності, зокрема привілеї, які розширюють сферу особистості суб'єкта за рахунок загальної економічної свободи; право на фірму і на товарні знаки; право на авторські та науково-технічні твори. Патентне право Гірке розглядає як виключне право творця винаходу розпоряджатися його оприлюдненням і промисловим використанням, при цьому сам твір є об'єктом права саме тому, що складає частину особистої сфери творця.

Дещо схожою на попередню теоретичну конструкцію є нематеріальна теорія І. Колера. Останній зазначає, що власність є продуктом праці, яка створює тісний зв'язок між суб'єктом і річчю, в яку він шляхом праці як би вкладає частину своєї власної особистості. Праця настільки сильно сполучає суб'єкта із матеріальним об'єктом його праці, що посягання об'єкт стає посяганням на особу, так само творчість сполучає творця і створене нематеріальне благо настільки сильно, що всяке посягання на це благо стає посяганням на особисту правову сферу творця [4, с.608]. Отже, правомочність, що створюється патентним правом, є відображенням тієї влади, яка належить творцеві по відношенню до свого творіння від природи. Патентне право є частиною цивільного права і спрямоване на захист інтересів творця. Колер зазначає, що авторське право є не лише як негативним правом по відношенню до третіх осіб, а й позитивним правом творця щодо результату своєї діяльності. За його словами авторське право є таке ж священне природне право, як і право власності. При цьому, авторське право складається як з майнових, так і немайнових особистих прав.

Паралельно із концепцією І. Колера розвивається деліктна теорія Д. Джоллі. На його думку, поза законом немає авторського права. При цьому, сам закон спрямований на захист прав автора від посягань третіх осіб. Таким чином, ніякого авторського права взагалі не існує, а є лише делікт. Тому зміст авторського права має негативний характер, що має на меті боротьбу із деліктами. Спеціальні закони, на його думку, встановили лише делікт і не створили жодної цивільної правомочності. К. Гербер також стверджує, що поза позитивними нормами, будь-хто міг би вільно передруковувати книгу за свій рахунок, не порушуючи цим прав автора, а лише зашкодивши його інтересам. Право автора ґрунтується виключно на позитивно-правових нормах, що забороняють контрафакцію [4, с.112].

Своєрідним продовженням ідей договірної конструкції є рентна теорія А. Шаффле, який зазначає, що авторське право є штучно створеною монополією, що забезпечує авторів ренту, додатковий прибуток. На думку Шаффле інтелектуальна діяльність не може оплачуватися згідно зі звичайними системами оплати праці. Тому результати інтелектуальної діяльності ма-

ють винагороджуватися за рахунок створення штучної монополії, надання автору виключних прав, що уможливають отримання додаткового прибутку. Винахідник, як зазначає Шаффле, беззаперечно володіє інтелектуальним капіталом і заслуговує на винагороду [4, с.117]. Проте, на протипау авторському праву, права винахідника не потрібно на його думку захищати штучними монополіями (привілеями), оскільки винаходи мають природну рентабельність, тобто конкуренти винахідника не можуть негайно ж після появи винаходу на ринку і з меншими витратами відтворювати останнє і, таким чином, позбавляти винахідника ренти.

Оригінальний підхід до розуміння права інтелектуальної власності репрезентує теорія вічної промислової власності Ж. Жобара. Як він зазначає, економічна свобода несе у собі загрозу для суспільства і держави, тому економічні відносини мають супроводжуватися відповідною правовою регламентацією з боку держави. Законами, які, на його думку, позбавлять суспільство від недоліків вільної конкуренції будуть ті, які встановлять незмінне і обов'язкове товарне клеймо для підприємців, повну і вічну власність на результати інтелектуальної діяльності – для винахідників та авторів. За словами Жобара власність на твори розуму аналогічна з власністю на землю, закон має карати смертю порушників даного права. Крім того, інтелектуальна власність має обкладатися прогресивним щорічним податком, який сано витиме важливе джерело доходів державного бюджету.

Своєрідним розвитком пропріетарної конструкції є теорія інтелектуальних прав, що була запропонована в 1908 р. Е. Пікардом. Зазначена теорія базується на припущенні, що право інтелектуальної власності є природними, оскільки зумовлюються працею, що належить до головної форми привласнення будь-якого блага. Таким чином, особа, що своєю інтелектуальною діяльністю створила твір має отримувати виключні права на нього, як на результат власної творчої праці. Водночас, на думку Пікарда, право інтелектуальної власності не може бути віднесене до речових, особистих або зобов'язальних прав. Він стверджує, що авторське, патентне право, право на засоби індивідуалізації утворюють нову групу інтелектуальних особистих немайнових і майнових прав, що протиставляються категорії речових прав.

Оригінальним підходом до аналізу змісту права інтелектуальної власності є теорія клієнти П. Руб'є. Він намагається інтерпретувати принципи патентного права на основі конструкції клієнти, як форми соціальної залежності в Стародавньому Римі, що являла собою взаємні правові, соціальні і економічні зобов'язання між плебеями і патриціями. Клієнтські зобов'язання могли переходити у спадок. Клієнти супроводжували свого патрона, підтримували його на виборах, а патрон зобов'язувався захищати своїх клієнтів у разі судових розглядів, або викупляти членів їх сімей, що потрапили в залежність, підтримувати їх мінімальні життєві потреби. На його думку, право інтелектуальної власності складається перш за все із комплексу майнових та немайнових прав на певне коло клієнтів (споживачів) інтелектуального продукту [2, с.114]. Тобто він намагається ототожнити право інтелектуальної власності із правом на ділову репутацію та клієнтський капітал. На жаль, ця концепція якщо і може бути застосована практиці, то лише стосовно окремих засобів індивідуалізації – товарних знаків та фірмового найменування.

На нашу думку, найменше заперечень викликає теорія виключних прав, що розроблялася І.Г. Фіхте, О.О. Піленко, Г.Ф. Шершеневичем. Шершеневич зазначає, що оскільки захист права інтелектуальної власності зводиться зазвичай до надання певним особам винят-

кової можливості здійснення певних дій із заборонаю усім іншим їх здійснювати, такі права слід було б назвати виключними. Спочатку він вважав, що виключні права мають належати до майнових прав, а згодом дійшов думки що вони мають належати до абсолютних прав, поряд з речовими правами. За словами В.О. Дозорцева, виняткові права виконують відносно нематеріальних об'єктів ту ж функцію, що і право власності відносно матеріальних. Використовуючи поняття виключного права прихильники даної теорії намагаються створити єдиний правовий інститут, що відповідає нематеріальній природі об'єктів інтелектуальної діяльності. Виключний характер права базується на тому, що закон встановлює монополію автора на використання нематеріального об'єкта. При цьому, аналогічно до права власності, виключне право передбачає, що правовласнику протистоїть невизначене коло осіб, зобов'язаних утримуватися від будь-яких порушень його права. На думку прихильників даної теорії, виключні права мають абсолютний характер, як і право власності, включає особисті і виникаючі на їх основі майнові права, обмежені у часі і просторі. Крім того, зазначені права виникають і припиняються згідно із законом і у відповідності до спеціальної процедури, а не на основі цивільно-правових договорів. Інші особи не мають права використовувати чужі результати інтелектуальної діяльності, незважаючи на наявність фізичної можливості, оскільки для використання нематеріального результату творчої діяльності не потрібно порушувати право володіння.

Підсумовуючи дослідження слід зазначити, що у процесі еволюції права інтелектуальної власності юристи-практики та науковці висували різні концепції щодо джерел та змісту тих виключних прав, які набуває дво-

рець на результати власної інтелектуальної діяльності. Наслідком цього процесу стало формування різних юридичних конструкцій права інтелектуальної власності, широка різноманітність яких ще раз підтверджує багатогранність, складність та особливість такої категорії, як інтелектуальна власність. Суперечливі і неоднозначні за своїм змістом, ці теорії сприяли розвитку і формуванню сучасної концепції права інтелектуальної власності.

Актуальність і гострота проблеми ефективного інституційного регулювання відносин інтелектуальної власності, повноцінного захисту прав суб'єктів інтелектуальної діяльності, створення передумов для прискорення науково-технічного прогресу свідчать про об'єктивну необхідність подальшого розвитку теоретико-методологічного базису дослідження сутності та джерел права інтелектуальної власності. Комплексного аналізу потребує критика права інтелектуальної власності, правомірність застосування щодо результатів інтелектуальної діяльності терміну власність, а також розробка нових підходів до розуміння змісту цього багатогранного поняття.

Список використаних джерел

1. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: підручник [текст] / В.Д. Базилевич. – 2 вид., стер. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
2. Веденин В.С. Правопонимание и патентное право: монография [текст] / В.С. Веденин. – Владимир: Транзит-ИКС, 2007. – 220 с.
3. Городов О.А. Право промышленной собственности: учебник [текст] / О.А. Городов. – М.: Статут, 2011. – 942 с.
4. Пиленко А.А. Право изобретателя [текст] / А.А. Пиленко. – М.: Статут, 2001. – 688 с.
5. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации [текст] / А.П. Сергеев. – М.: Теис, 1996. – 704 с.

Надійшла до редколегії 12.02.13

В. Вирченко, канд. екон. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О СОДЕРЖАНИИ И ИСТОЧНИКАХ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Статья посвящена анализу эволюции теоретических подходов к исследованию содержания и источников права интеллектуальной собственности. Исследованы особенности возникновения и содержание теории промышленной собственности, договорной, рентной и деликтной теорий. Рассмотрена имущественная конструкция и концепция личных прав. Проанализировано содержание теории исключительных прав, интеллектуальных прав и теории клиентелы.

Ключевые слова: право интеллектуальной собственности, деликт, исключительное право, договорная теория, рентная теория, теория личных прав.

V. Virchenko, Phd, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

HISTORY OF THEORETICAL CONCEPTIONS DEVELOPMENT OF NATURE AND SOURCES OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHT

Article is devoted to analysis of evolution of the theoretical approaches to investigation of nature and sources of intellectual property right. Peculiarities of origin and contents of the industrial property theory, contractual theory, rent theory and delictual theory are investigated. Intangible construction and conception of personal rights are considered. The contents of sole rights theory, intellectual rights theory and clientella theory are analyzed.

Keywords: intellectual property right, delict, sole right, contractual theory, rent theory, theory of personal rights.

УДК 611.12

А. Вітренко, канд. екон. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВІСТЬ СУЧАСНОЇ РЕКЛАМНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ НОВОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

В статті розглянуті особливості сучасної реклами як інформаційного продукту та її значення в умовах ринкової економічної системи.

Ключові слова: реклама, інформація, інформаційний продукт, конкуренція.

Процес формування реклами як складової частини ринкової інфраструктури одного із секторів ринкової економіки в Україні почався стихійно. Колишнього досвіду організації комерційної рекламної діяльності, що існував в умовах командно-адміністративної системи, було недостатньо для нових економічних реалій. В

умовах, коли господарські зв'язки між товаровиробниками і споживачами встановлювалися централізовано, потреба в рекламі як комерційній інформаційній комунікації багато в чому мала символічний характер. Тільки в зовнішньоекономічній діяльності, а також у роздрібній торгівлі, де в принципі було неможливо "дійти" до кож-

універсальну її характеристику як одного із інструментів просування неможливо" [5].

Різке загострення конкуренції та збільшення кількості проблем із збутом призвели до того, що маркетинг став засобом конкурентної боротьби не менш важливим, ніж досягнення переваги на ринку через впровадження технологічних нововведень або зниження собівартості продукції. Це твердження стає очевидним, якщо розглянути основні функції маркетингової діяльності фірми, що включають усі сфери її активності.

На сучасному ринку рекламна діяльність характеризується безліччю зв'язків, що здійснюються вшир і всередину, у найрізноманітніших напрямках та на різних рівнях організаційних структур. Для виробника вкрай необхідно побудувати так свою роботу, щоб у його практичній діяльності стимулювався, не переривався і постійно враховувався потік інформації із найрізноманітніших джерел, а всі основні дії контролювалися зворотним зв'язком. Ринок після одержання каналами реклами інформації про дії виробника генерує підбадьоруючу інформацію або ту, що насторожує, зокрема інформацію з різних рівнів збутової мережі – від торгових агентств, оптових і роздрібних торговців, споживачів. Крім того, виробник одержує потрібну йому інформацію від спеціалізованих організацій, що працюють з нею – асоціацій, інститутів, агентств, які надають своїм клієнтам готові дослідження, а також рекомендації, що містять зведення про чинники, що прямо або побічно впливають на збут. Отже, виробник отримує інформацію про контрольовані чинники, на які він може вплинути, про зовнішні, неконтрольовані чинники, що виникають у результаті впливу середовища, де організується рекламна діяльність. Неконтрольовані чинники є наслідком існуючих у тій чи іншій країні політичних, економічних, правових умов, державних і суспільних інститутів, рівня й специфіки культури, національних особливостей населення тощо. Їх обов'язково враховують при розробці рекламних кампаній.

У кінцевому підсумку інформація про ринок і його реакції на дії виробника акумулюються в маркетинговій службі або в спеціалізованій маркетинговій організації, що співпрацює з ним. На основі цієї інформації розробляють нові та коригують старі рекламні кампанії, а також зразки рекламної продукції по визначених товарах.

Сьогодні, коли світ стоїть на порозі інформаційного суспільства, основною рушійною силою якого є інформація, а основою інфраструктури – інформаційні системи, реклама зміщується в центр ринкової системи.

При формуванні попиту та управлінні ним, а також при стимулюванні збуту за допомогою реклами необхідно враховувати постійні зміни у відносинах між товарами, споживачами й довкіллям, тобто той комплекс взаємопов'язаних чинників, що сприяють чи перешкоджають діям рекламодавця. Завдяки рекламі в цих відносинах або використовуються сприятливі обставини, або вони змінюються в напрямках, вигідних рекламодавцю. Цього досягають впливом рекламної інформації на ринок, у процесі якого реклама здобуває унікальність можливості вийти за межі внутрішньофірмової діяльності. Всі інші маркетингові заходи виробника не виходять за межі його власних структур. Тобто ринок реагує на дії виробника в основному завдяки рекламі. Ця реакція – необхідна умова можливості здійснення контролю результатів таких дій. Очевидно, що в даному разі реклама виконує роль не тільки регулятора, а й індикатора здійснення збутової діяльності рекламодавця. Сила впливу, масштаб і наслідки сучасної реклами виходять далеко за межі навіть модернізованої теорії маркетингу і мають потребу в переосмисленні.

Чому реклама є інформаційним продуктом? Насамперед тому, що необхідність реклами зумовлена потре-

бою повідомлення (інформування) потенційного споживача економічного блага (товару, уречевленого в продукті, чи послуги) про корисні властивості цих благ. Звісно, реклама крім інформаційної може виконувати й інші функції, але останні є побічними ефектами (позитивними чи негативними). Наприклад, художньо оформлена реклама естрадного концерту використовується молоддю для прикрашання кімнати, а реклама у вигляді світлових таблоїдів слугує прикрасою міста (позитивний ефект). Обклеєні будинки та стовпи рекламними оголошеннями, навпаки, є проявом негативних ефектів. Основна функція реклами є інформаційна. Заради неї рекламодавці дбають про естетику, доступність, достовірність тощо. Проте реклама – це особливий інформаційний продукт. Для того щоб зрозуміти, в чому полягає ця особливість, треба висвітлити основні риси інформаційного продукту як такого.

По-перше, реклама є продуктом інтелектуальної праці, адже здобуття інформації не є, як правило, матеріальною діяльністю.

По-друге, цей інформаційний продукт для збереження, обробки та розповсюдження використовує матеріально-речові продукти у формі рекламних оголошень, листівок, звернень по радіо, телебаченню, які записані на відеореолік, диск та ін. Ці речові продукти є матеріальними носіями інформації, що утворює зміст реклами. Тому рекламний продукт містить у собі як власне рекламну інформацію, яка є нематеріальною, так і матеріальний продукт, який кодує цю інформацію, зберігає і передає її у певній матеріальній формі. Тому рекламний продукт є одночасно товаром річчю та товаром–послугою.

Рекламодавець замовляє рекламний продукт, оплачуючи насамперед оформлення належним чином рекламної інформації та її зберігання й розповсюдження різними технічними та технологічними засобами. Інформацію про свій продукт він, як правило, надає сам. На кінцевого споживача справляє вплив щодо стимулювання попиту власне інформація про товари та послуги, які реалізуються рекламодавцем. Просто ця інформація доставляється (доводиться до відома споживача) певними технічними засобами, які не є безпосередньо такими, що впливають на зростання попиту споживача. Саме тому, на нашу думку, є підстави стверджувати, що на рекламному ринку реалізується продукт, що набуває форми інформаційної рекламної послуги. Підтвердженням такої позиції слугує той факт, що на ринку реклами попит пред'являється на інформацію, а пропонується інформаційний продукт, що містить в собі як інформаційну складову (неречову), так і матеріальні засоби доставки цієї інформації до споживача. Споживач не може скористатися рекламною інформацією без речової складової.

По-третє, рекламний продукт товар, як і будь-який інший товар, має дві основні властивості: задоволення певних людських потреб (споживна вартість) та здатність обмінюватися на інші блага у певних пропорціях (мінова вартість). В основі пропорції обміну одного товару на інший лежить вартість (суспільно необхідні витрати часу, втілені в товарі). Споживна вартість (корисність) реклами полягає в тому, що рекламна інформація дає змогу споживачу визначитись у величезній різноманітності товарів-субститутів щодо того, який із них найбільшою мірою підходить для задоволення його потреб. Вартість рекламного продукту визначається визнаннями суспільством витратами на здобуття, зберігання і розповсюдження рекламної інформації.

По-четверте, процес розповсюдження (трансляції) рекламної інформації та процес її споживання можуть збігатися (наприклад, пасажир метро піднімається ескалатором, а через гучномовець транслюють рекламну інформацію, яка автоматично споживається (асимілюється) пасажиром), а можуть і не збігатися (наприклад,

через телевізійне звернення рекламується шампунь, а господиня в цей час зайнята іншими справами або ж навмисно перемикає телевізор на інший канал, внаслідок чого не відбувається споживання рекламної інформації).

По-п'яте, виробництво і споживання рекламного продукту зумовлюють специфічні виробничі відносини між учасниками рекламного ринку. Зміст цієї специфіки полягає в тому, що на відміну від інших товарів витрати на створення яких несе виробник, а оплачує їх покупець, який, як правило, є і споживачем, *замовником*, а отже, покупцем рекламного продукту є виробник товарів та послуг, що рекламуються. Як правило, сам виробник надає інформацію про свій товар. Варто зазначити, що замовником реклами може бути також оптовий чи роздрібний торговець, тоді інформацію про товар надає він. *Виробником рекламного продукту* є рекламні агенції, які розробляють зміст рекламної кампанії, методи й форми її проведення, здійснюють фінансування, тобто створюють рекламний продукт. Поширення рекламної інформації потребує співпраці на комерційних засадах із ЗМІ (телебачення, радіо, газетами та ін.). Для доведення інформації про рекламовані товари і послуги до кінцевого споживача необхідні додаткові витрати. Це своєрідні витрати обігу, що оплачує замовник реклами. Кінцевим споживачем рекламного продукту є фізичні та юридичні особи, заради яких поширюється інформація про товари і послуги з метою перетворення їх у реальних покупців рекламованого товару, що дає змогу підприємцям збільшити обсяг виробництва й продажу.

Кінцевий споживач рекламного продукту не замовляє, а отже, не оплачує безпосередньо вартість реклами. Більш того, невдало проведена рекламна акція може відбити бажання потенційних споживачів купити рекламовані товари. Тоді для замовника реклами витрати на неї будуть чистими втратами. Який же сенс для замовника реклами має процес оплати рекламного продукту, якщо він його не споживає? Очевидно, є підстави стверджувати, що він так вчиняє заради побічного ефекту від рекламної діяльності – збільшення продажу та виробництва, що матиме позитивний вплив на його прибутковість.

Іще одна важлива властивість рекламної інформації полягає в особливій невизначеності її корисності. Це можна пояснити тим, що неможливість однозначно визначити споживача, на якого спрямована реклама, зумовлює діаметрально протилежне до неї ставлення кінцевого споживача. Одних вона рятує, інших – дратує. Проміжний споживач оплачує (фінансує) виробництво й розповсюдження реклами, очікуючи, що рекламна інформація позитивно вплине на приріст його обсягів виробництва і продаж такою мірою, що дасть змогу покрити витрати на рекламну акцію та отримати додатковий прибуток.

Рекламній інформації властивий досить модифікований механізм визначення її вартості. Неможливість однозначної вартісної оцінки рекламної інформації пояснюється тим, що, по-перше, інтелектуальна праця, втілена в інформаційному рекламному продукті, майже не піддається редукції (зведенню складної конкретної праці до абстрактної простої праці). Це пояснюється тим, що, приміром, інформація про те, як певні лікарські засоби впливають на процеси метаболізму, займають декілька рядків, а людство йшло до цього розуміння, можливо, десятки або й сотню років. Як оцінити у грошовій формі затрати суспільства на здобуття цієї інформації – невідомо. По-друге, розповсюдження рекламної інформації за своїм змістом не є її відтворенням, а швидше всього тиражуванням чи трансляцією. Тому індивідуальні витрати та індивідуальна корисність рекламних послуг не зводяться до суспільних витрат і суспільної корисності таким способом, як це має місце при

виробництві матеріальних благ періоду класичного індустріального суспільства.

Все це ускладнює механізм визначення вартості рекламних послуг, що зумовлює частіше договірні ціни, ніж такі, в основу яких покладено середні суспільні витрати на їх виробництво й поширення.

Останніми роками спостерігається зростання інтересу до економіки інформації. Джерелами теорії економічної оцінки інформації є роботи основоположника "австрійської школи" Ф.Хайєка. На думку Ф.Хайєка, роль ринків як передавачів інформації – ключ до розуміння ринкових процесів. Суть робіт Ф.Хайєка і його послідовників полягає у тому, що ринки представлені чимось більшим, ніж пересічні криві. Насправді ринки є нервовими волокнами, по яких передаються потоки інформації від однієї частини економічного організму до іншої, даючи змогу цілому організму адекватно пристосовуватися до вічно мінливого довкілля.

Ф. Хайєк стверджує: "Ціле діє як єдиний ринок не тому, що кожний із його членів спроможний оглянути все поле діяльності, а тому, що індивідуальне поле огляду кожного накладається один на одного так, що необхідна інформація через численних посередників передається всім" [4].

Можна помітити, що механізм поширення рекламної інформації такий самий, як і простої інформації. Основна мета реклами, як і інших засобів просування товарів на ринок, полягає в поширенні інформації. Інформація є обмеженим ресурсом і тому не може бути отримана без витрат. Реклама є одним із каналів, по яких споживач може довідатися про характеристики товарів і послуг. Можна отримати також інформацію, вивчаючи споживчі каталоги, спеціалізовані журнали та інші прями джерела. Однак при цьому покупець дістане інформацію про альтернативну вартість товару, що його цікавить, яка складається з вартості публікацій і часу, який він витратить на вивчення проспектів. У рекламному повідомленні альтернативна вартість оплачується за рахунок більш високих цін на рекламовані сорти й види продукції.

Проте реклама насправді все-таки робить більше, ніж просто інформує потенційних покупців. Сила реклами – в можливості формування смаків і навіть потреб. Саме цей безсумнівно визнаний факт став предметом численних суперечок. Відповідно до однієї групи аргументів, висунутої ще Дж. Гелбрейтом, реклама, що виходить за межі констатації фактів про товари, в кращому випадку безглузда, а в гіршому – шкідлива.

Інші економісти вважають, що будь-які спроби обмежити вибір споживача, у тому числі через обмеження реклами, містять більшу загрозу для незалежності споживача, ніж будь-яка реклама. Реклама, розглянута тепер як специфічна перетворена форма інформації, одержує більш глобальне, хоча і менш самостійне тлумачення. Вона вливається в потік інформації, що стала не тільки глобальною за масштабами, а й такою, що має реальну ринкову ціну. Більш того, інформація визнається головною "сировиною" сучасного виробництва. Реклама з допоміжної, обслуговуючої, сфери стає частиною виробничих систем і знову має потребу в переоцінці.

"Інформація – об'єкт, що поєднує в собі елементи ідеального та матеріального. Вона має специфічні властивості дуалізму і легкості копіювання. Має вимірювані визначеними одиницями фізичні параметри, вартість і ціну. Нею можна володіти і розпоряджатися" [1]. Легко помітити, що наведені характеристики повною мірою належать до реклами. Реклама як специфічна форма інформації може мати ідеальну та матеріальну форми, може бути виміряна, має ціну і вартість, може бути продана. Більш того, реклама – це така форма інформації, що насамперед призначена для продажу. Однак розгляд реклами тільки з інформаційного погляду не по-

криває усього її спектра діяльності. За межами таких поглядів залишаються функції формування попиту, виховна функція тощо.

Змінюючись разом із суспільством, реклама трансформує не тільки свою форму, а й цілі, завдання та місце в економічній і соціальній сферах. Виходячи із викладеного, слід зазначити, що нинішнє її становище водночас і цікаве, і спірне, і перебуває в стадії розвитку. Багато шкіл економічної теорії визнають самостійну роль реклами, специфічний характер її впливу на економіку і відводять їй значуще місце в економічній системі. Оцінки ролі реклами однакові у визнанні сили її впливу. В літературі докладно висвітлено її соціально-психологічний механізм. Однак, як і раніше, висловлюються різні думки про користь і шкоду реклами, її роль у вихованні або руйнуванні соціальних стандартів. Учені згаданих вище економічних шкіл прагнуть об'єднати розрізнені теорії в єдину системну картину світу й тяжіють до глобалізації. Здійснюються спроби побудувати узагальнюючі моделі розвитку, що рівномірно включають економічні, соціальні, екологічні та інші чинники. Такі, по суті і теорія інституціоналізму, і теорія інформації.

Культура користування інформацією та нова культура розвитку потреб у сучасних умовах посилює відповідальність рекламодавця перед суспільством. Ендрю Маклін, виконавчий директор Європейської Асоціації рекламних агенцій, зазначає, що "підкований" споживач "спричиняє смерть поганій рекламі", оскільки зростає відповідальність перед інформованим клієнтом.

Розвиток національної економіки також багато в чому залежить від вдалого використання реклами. Завдяки рекламі збільшується збут продукції, підприємства нараховують обсяг випуску своєї продукції, населення отримує додаткову зайнятість і зростає його купівельна спроможність, відбувається постійний процес обігу грошей. Завмирання цього процесу може призвести до рецесії.

А. Витренко, канд. экон. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЕННОСТЬ СОВРЕМЕННОЙ РЕКЛАМНОЙ ИНФОРМАЦИИ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЯ В УСЛОВИЯХ НОВОЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

*В статье рассматриваются особенности современной рекламы и её значения в условиях рыночной экономической системы.
Ключевые слова: реклама, информация, информационный продукт конкуренция.*

A. Vitrenko, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FEATURE OF MODERN PUBLICITY INFORMATION AND ITS VALUE IS IN THE CONDITIONS OF NEW MARKET ECONOMY

*The article deals us about the features of modern advertising and its importance in terms of the market economic system.
Keywords: advertising, information, information product, competition.*

УДК 330.83

Т. Гайдай, канд. экон. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗРУШЕНЬ ПАРАДИГМАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

У статті на ґрунті застосування парадигмального підходу реалізовано методологічний аналіз структури та тенденцій розвитку сучасної економічної теорії, здійснено спробу осмислення природи її поліпарадигмальності, складної міжпарадигмальної та міждисциплінарної взаємодії як в межах економічного мейнстріму, так і гетеродоксії.

Ключові слова: парадигмальний підхід, поліпарадигмальність, економічний мейнстрім, гетеродоксія, міжпарадигмальна взаємодія, міждисциплінарність.

Процес розвитку економічної теорії знаходиться у складній і часом суперечливій прямій та зворотній взаємозалежності із динамікою об'єктивної економічної реальності. З одного боку, теорія виступає концептуа-

Таким чином, рекламна інформація є явищем особливим та суперечливим, тому в різних сучасних теоріях вона часто отримує суперечливі тлумачення. Її тлумачать і як джерело недосконалої конкуренції (Е. Чемберлен), і як чинник посилення конкуренції (П.Саффа), і як неринковий продукт, оскільки споживач не може впливати на обсяг реклами (Н.Калдор). Її тлумачать і як чинник впливу на культуру, менталітет та колективну свідомість (Т.Веблен), і як наркотик, спрямований на необмежене споживання (Ж.Дюамель), і як засіб формування стилю та ідеології споживання (Ф. Котлер), а також як засіб формування смаків і потреб (Дж. Стіглер).

Проведений аналіз значення реклами та рекламної інформації в сучасних соціально-економічних умовах життєдіяльності людського суспільства не вичерпує можливих напрямів подальших досліджень, враховуючи складність та багатоаспектність даної наукової проблематики. Потребують системного, комплексного осмислення форми та методи рекламного впливу на українське суспільство, його позитивних та негативних економічних та соціальних ефектів, значення реклами, як індикативного показника ефективності функціонування української економічної системи.

Список використаних джерел

1. Веселов С. Достоверность и качество информации при работе на российском рынке рекламы / Рекламный мир / С. Веселов. – 1997. – №10 (60).
2. Всемирная история экономической мысли. Т. 5. – М.: 1994. – 217 с.
3. Дейян Р. Реклама / Р. Дейян. – М.: Прогресс, 1993. – 5 с.
4. Доллан Э.Д., Линдгей Д.Е. Рынок: макроэкономическая модель / Э.Д. Доллан, Д.Е. Линдгей. – Бишкек: "Туран", 1996.
5. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. – М.: Прогресс, 1990. – 678 с.
6. Медовников Д., Хаздлев А. Инновация образа / Д. Медовников, А. Хаздлев // Эксперт – 1998. – № 24.
7. Стиглер Дж.Д. Экономическая теория информации / Дж.Д. Стиглер / Сб. "Теория фирмы". – СПб.: Экономическая школа, 1995. – 507 с.
8. Э. Чемберлин. Теория монополистической конкуренции: (реориентация стоимости) / Чемберлин Э. – М.: Экономика, 1996. – 351 с.

Надійшла до редколегії 14.02.13

гальмувати реалізацію економічних процесів та хід економічних перетворень. Дослідження не тільки генезису та історичної еволюції економічної теорії, але й її сучасного стану та перспектив подальшого розвитку актуалізує широке коло філософських, епістемологічних та методологічних проблем, пов'язаних із пізнанням загальних закономірностей та структури розвитку наукового знання. До них, зокрема, належить осмислення структури та динаміки (зрушень) економічної теорії XXI ст.

Проблематиці структури сучасної економічної теорії та її динаміки присвячені дослідження провідних зарубіжних методологів – М. Блауга, М. Боуманса, Дж. Девіса, Ш. Дуу, У. Мякі та ін.; російських дослідників у цій галузі – В. Автономова, О. Ананьїна, Г. Клейнера, О. Лібмана, С. Кірдіної, Н. Макашевої, О. Худокормова та ін. Значний внесок у розробку філософсько-методологічної проблем фундаментальної економічної науки здійснили такі провідні українські учені, як В. Базилевич, А. Гальчинський, А. Гриценко, В. Ільїн, П. Леоненко, В. Тарасевич, А. Філіпенко, А. Чухно та ін. Зокрема розкрито структуру сучасного економіко-теоретичного знання та тлі загального історичного розвитку економічної теорії; піддано науковому осмисленню чинники, тенденції та напрями сучасної еволюції економічної теорії; розпочато науково-теоретичну розробку методологічних та філософських питань економічного пізнання тощо.

Разом з тим подальшого дослідження потребує проблема визначення парадигмальної структури економічної теорії, її основних елементів, їх динаміки та взаємодії в онтологічному та епістемологічному аспектах. Детальнішого з'ясування також потребує взаємодія і наукових парадигм у процесі історичного розвитку економічної науки та на сучасному етапі.

Метою статті є виявлення, систематизація та методологічне осмислення зрушень парадигмальної структури економічної теорії на рубежі XX-XXI ст.

На межі XX-XXI ст. безпосереднім результатом і цілком закономірним свідченням набутого ступеня зрілості економічної теорії постає її зростаюча схильність до саморефлексії. Поняття рефлексії (від лат. *reflexio* – звернення, відображення) застосовується у філософії науки для позначення актів самосвідомості, самопізнання, самоаналізу, самооцінки того, що можна було б назвати "мисленням про мислення". Наукова рефлексія формується особливим кутом зору, що задається перенесенням уваги з предмета, об'єкта на суб'єкта наукової діяльності, на пізнавальні можливості і засоби [8]. Отже, наукова рефлексія це самоусвідомлення та самопізнання. А під рефлексивністю наукового знання розуміється його самозвернення, механізми і норми свідомого контролю над процесом його росту і функціонування. Його виявом стосовно економічної науки в останні десятиріччя стає інтенсивний розвиток економічної методології як типу раціонально-рефлексивної наукової свідомості та як галузі економічних досліджень.

На цій основі в структурі методологічного аналізу зростаючого значення набуває економічна епістемологія (від грецького – *episteme* – знання), яка є філософсько-методологічним осмисленням економіко-теоретичного знання як такого в якості кінцевого продукту наукової діяльності – його побудови, структури, функціонування та розвитку, рівнів і меж реалізації пізнавально-дескриптивної, прогностичної та практичної функцій теоретичної економіки. Її базовим співвідношенням постає дихотомія "об'єкт – наукове знання".

Слід зауважити, що на сучасному постпозитивістському етапі розвитку методологічно-епістемологічних уявлень про закономірності розвитку економічного нау-

кового знання серед досить розгалуженого кола основних підходів до моделювання розвитку економічної теорії як одного з провідних можна виділити *парадигмальний підхід* [2, с. 62-64].

Нагадаємо, що вперше поняття "парадигма" в середині XX ст. було введено спочатку у філософський, а згодом і широкий науковий вжиток філософом і соціологом науки Т. Куном, який застосував у якості базового структуроутворюючого та концептуального модуля науки не окрему теорію, як це було до нього, а більш комплексне й набагато об'ємніше поняття – "парадигма" (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок). "Під парадигмами я розумію визнані усіма науковими досягненнями, які протягом певного часу дають науковій спільноті модель постановки проблем та їх розв'язання", – зазначає Т. Кун [5, с. 17]. Наукову парадигму характеризує однакове розуміння науковою спільнотою основних параметрів наукової діяльності, правил наукового аналізу, способів теоретизування, єдності вживаного понятійного апарату тощо [5, с. 27-28]. Також парадигма – це, не тільки не теорія, але й не проста сукупність теорій. Парадигма становить певну метатеоретичну єдність – спільне розуміння ученими світоглядних, онтологічних та гносеологічних установок наукової діяльності.

Економічна парадигма – це перш за все загальний погляд на економічну реальність, наукова картина економічної реальності. Її безпосереднім проявом є наукова методологія (методи та дослідні прийоми), термінологія (категоріальний апарат), тематика досліджень, ідеали і норми наукової діяльності, які суттєво різняться в межах різних парадигм навіть в одній науковій галузі [1, с. 17].

В економічній літературі склались та співіснують досить різні підходи до класифікації основних парадигм, що пов'язано з тим, що за основу подібної класифікації авторами беруться досить різні критерії. Зокрема, О.І. Ананьїн в якості визначального класифікаційного критерію виділяє набір методологічних передумов, які доповнюють одна одну, і відповідно визначає наступні парадигми: *діяльнісну* (розгляд економіки "як світу діяльності (поведінки) суб'єктів господарювання"); *ресурсну* (економіка як кругообіг багатства) та *інституційну* (економіка як сукупність економічних інститутів)" [1, с. 140]. Г. Клейнер надає іншу класифікацію парадигм економічної теорії: *неокласичну*, *інституційну* та *еволюційну* парадигми, інтеграція яких врешті, на думку вченого, призведе до розвитку *системної* парадигми [4, с. 5-6]. У свою чергу, С. Кірдіна вважає, що відмінність між парадигмами визначається відмінністю вихідних моделей об'єкта дослідження, якими оперують групи вчених. Розрізняючи наявні в економічній теорії розбіжні моделі економіки, автор пов'язує їх існування з різними парадигмами, даючи їх наступну класифікацію: *неокласична*, *неоінституціональна*, *еволюційна* та *самоорганізаційна* [3].

Застосування парадигмального підходу до методологічного аналізу стану і тенденцій розвитку економічної теорії потребує певної адаптації з урахуванням її специфіки як суспільної науки. Справа в тім, що вперше теорія наукових парадигм була розроблена на прикладі точних/природничих наук, яким властива більша моністичність наукових підходів ніж у суспільних (соціальних), а тому і менша розгалуженість чи гетерогенність наукових інтерпретацій одних і тих же явищ та проблем.

Тому на відміну від точних/природничих наук, яким властивий тотальний характер парадигми в стані розвитку "нормальної науки" (за Куном), тобто її сприйняття практично всією фаховою науковою спільнотою, у суспільних науках йдеться про переважання ситуації поліпарадигмальності. Тобто, існування зазвичай декількох наукових парадигм навіть на етапі "нормальної

науки". До усвідомлення більшого наукового плюралізму в соціальних науках прийшов згодом і сам Т. Кун, недвозначно висловившись з цього приводу: "... провівши один рік у спільноті, яка складалась головним чином із спеціалістів в галузі соціальних наук, я несподівано зіткнувся з проблемою розбіжності між їх спільнотою та спільнотою вчених-природознавців, серед яких навчався я сам. Особливо я був вражений кількістю і мірою відкритих розходжень ... з приводу правомірності постановки тих чи інших наукових проблем та методів їх вирішення" [7, с. 16].

Також щодо застосування парадигмального підходу до економічної теорії слід брати до уваги принципові уточнення, що зменшують радикалізм початкової моделі парадигмального розвитку науки, зроблені Т. Куном у більш пізньому, другому, виданні своєї праці, яке вийшло через кілька років після першого.

Більш пізній, скоригований підхід Т. Куна полягав у наступному. *По-перше*, було скориговано уявлення про парадигми та їх взаємодію з таких основних позицій:

- Т. Кун фактично визнає, що будь-якому етапу розвитку науки властиве одночасне співіснування різних наукових парадигм як проявів конкуруючих підходів у науці.

- Не всі парадигми є несумісними.

- Між різними парадигмами можливі різноманітні форми взаємодії: вони можуть перекривати одна одну та взаємопроникати.

Тож дослідникам сучасного стану розвитку економічної теорії слід зважати на її *поліпарадигмальну природу*, що іманентно соціальним наукам в цілому та на чому наголошував сам засновник учення про парадигмальний розвиток науки [5, с. 16-17].

По-друге, певній корекції чи уточненню у пізній редакції Т. Кун піддав учення про наукові революції. Він дійшов висновку, що під час наукової революції парадигми не змінюють одна одну миттєво. Тобто це може відбуватись пролонговано в часі та поступово. Існує також багатство перехідних форм парадигмальної трансформації (модернізації) наукового знання.

Врахування цих нових суттєвих аспектів парадигмального підходу орієнтує методологічний аналіз економічної теорії, по-перше, на врахування парадигмально неоднорідної чи *поліпарадигмальної природи* економіко-теоретичного знання; по-друге, на необхідність осмислення складних форм *співіснування і взаємодії* наукових парадигм та навіть можливих *варіантів міжпарадигмального синтезу*. Системне вивчення зазначених аспектів збагачує дослідників розумінням вагомих закономірностей розвитку економічної теорії.

Наочні приклади складної структури міжпарадигмальної взаємодії дає нам історія розвитку економічної теорії, а ще *більшою мірою – сучасний етап*. На наш погляд, формою реалізації такої взаємодії, є синтез наукових парадигм в економічній науці, який можна спостерігати впродовж історичного розвитку економічної теорії. Прикладами феномену міжпарадигмального синтезу слугують синтез класичної та маржинальної теорій цінності (А. Маршалл, М. Туган-Барановський), кейнсіансько-неокласичний синтез (Дж. Хікс, П. Семюелсон), новий інституціоналізм як продукт синтезу парадигми неокласики та інституціоналізму (Р. Коуз, Дж. Б'юкенен) та ін.

Розвиток економічної теорії в сучасну епоху *постмодерну*, на межі XX-XXI ст., суттєво модифікує характер наукової раціональності: розуміння сутності і критеріїв науковості, структуру та характер взаємодії наукових парадигм тощо. Йдеться про утвердження постмодерністської інтерпретації науки з такими її рисами, як системність, нелінійність, деструктуризація у

поєднанні з конструктивізмом, посилення концептуально-методологічного плюралізму, який часом набуває характеру "методологічного анархізму". Тож формується передумови для ще більшого посилення парадигмальної диференціації економічної теорії, на проявах якої зупинимось дещо детальніше.

Загальна тенденція до диференціації парадигмальної структури економічної теорії на початку XXI ст., як і на попередніх етапах, реалізується передусім по лінії розмежування мейнстріму та економічної гетеродоксії. Це – традиційний прояв парадигмального плюралізму, що супроводжує всю історію розвитку економічної науки від часів її формування до сьогодення. Проте в останні десятиріччя він набув нових проявів: *по-перше*, – це посилення внутрішньої парадигмальної поліструктурності самого економічного мейнстріму; *по-друге*, йдеться про поглиблення внутрішньої парадигмальної диференціації економічної гетеродоксії та розширення спектру її наукових парадигм. Розглянемо зазначені тенденції детальніше.

Як відомо, з останньої третини XIX ст. і до середини XX ст. структура економічного мейнстріму була цілком монопарадигмальною, а її змістовне наповнення становила парадигма неокласики. У середині XX ст. цей монізм був порушений поступовим включенням у структуру мейнстріму елементів кейнсіансько-неокласичного синтезу (Дж. Хікс, П. Семюелсон, Е. Хансен, Дж. Тобін, Ф. Модільяні). Можна сперечатися щодо ефективності і довершеності його основних теоретичних моделей, але незаперечним є той факт, що їх інтеграція з неокласичним мейнстрімом підірвала моноструктурність чи монопарадигмальність останнього. Це дозволяє зробити висновок про посилення парадигмальної поліструктурності сучасного економічного мейнстріму.

Подальший розвиток тенденції до ускладнення та урізноманітнення структури економічного мейнстріму, особливо в останній третині XX ст. – першому десятиріччі XXI ст., привів до суттєвого розширення його меж шляхом приєднання, включення та асиміляції елементів раніше конкуруючих парадигм (дослідних програм). Тому межі сучасного мейнстріму, при всій варіативності наявних в економічній літературі класифікацій, сьогодні трактуються дослідниками значно ширше, ніж раніше.

Так, О. Худокормов відносить до мейнстріму наступні складові:

- сучасну неокласику;
- неокласичний синтез (Дж. Хікс, П. Семюелсон);
- елементи неокласицизму (Р. Коуз, О. Вільямсон, Г. Беккер);
- поведінкову економічну теорію (Г. Саймон);
- неокласичну школу (Ф. Хайєк, Л. Мізес, І. Кірцнер, М. Ротбард, Л. Лахман) [7, с. 361, 363].

Даний підхід є цілком реалістичним та зваженим, хоча, на наш погляд, у поведінкову економічну теорію слід було б включити крім економічного підходу Г. Беккера також і теорію обмеженої раціональності Г. Саймона. Саме у сукупності вони репрезентують провідні дослідні напрями зазначеної теорії. Також можна розглядати питання про певний дрейф у бік мейнстріму і нового кейнсіанства (Дж. Акерлоф, Г. Мэнкью, П. Кругман).

Існують і дещо інші трактування структури економічного мейнстріму. Зокрема О. Лібман включає до його складу такі елементи:

- 1) неокласика;

- 2) новітні теорії, що приєдналися до мейнстріму: психологічні моделі поведінки в умовах невизначеності (Д. Канеман, А. Тверські); імпульсивну теорію попиту (Г. Беккер); моделі поведінки в теорії ігор; теорію обмеженої раціональності; експериментальну економіку;

3) граничні з мейнстрімом теорії: неонституціоналізм; конституційна політична економія; економіка права [6, с. 19-21].

Незалежно від окремих розбіжностей у підходах до структурування дослідниками фіксується домінуюча тенденція до заміщення неокласики більш гнучким парадигмальним "міксом", який включає низку більш реалістичних передумов економіко-теоретичного дослідження як реакції на обґрунтовані дорікання опонентів ортодоксальної неокласики. Д. Коландер, Р. Холт та В. Россер вважають ці внутрішні трансформації суттєвими, називаючи їх "змінюю обличчя мейнстріму". Ця зміна полягає у певному коригуванні ортодоксального стилю економічного мислення шляхом акумулювання окремих неортодоксальних новацій [9, р. 486-487]. Безумовно, нарощення внутрішньої поліструктурності сучасного економічного мейнстріму не позбавлене суперечливості, але об'єктивно сприяє активізації наукової комунікації на стику парадигм.

З іншого боку, в останні десятиріччя простежується зростання інтенсивності та динамічності *парадигмальної диференціації сучасної економічної гетеродоксії*. Сьогодні до її складу входять традиційний інституціоналізм, еволюційна економіка, посткейнсіанство, сраффіанство, австрійська школа, соціальна економіка, феміністська економіка, радикальна політична економія, неомарксизм, екологічна економіка, біхевіористська економіка та ін. [11; 12]. У цьому ж руслі отримали розвиток такі відносно нові течії, як нейро-економіка, когнітивна економіка, економіка співучасті, біоекономіка, фізична (термо-) економіка та ін.

Повільна, але поступальна концептуально-методологічна модернізація "наукового центру" (мейнстріму) економічної науки під впливом "гетерогенної наукової периферії" змушує, на думку Джеймса К. Гелбрейта, констатувати, що "еволюція економічної галузі в сучасних умовах суперечить твердженню Куна про те, що наука завжди розвивається шляхом революцій" [10]. Отже, в умовах постнекласичної науки зростання мультипарадигмальності та методологічного плюралізму розширює площину для між- і навіть мультипарадигмального синтезу, причому цей процес рухається із "периферії" економічної науки в бік наукового "центру", роблячи рухливою і структуру мейнстріму.

Таким чином, на межі ХХ-ХХІ ст., цілком закономірно є актуалізація філософсько-методологічної проблематики економічних досліджень, оскільки вона виступає безпосереднім результатом і свідченням набутого ступеня зрілості самої економічної теорії, її здатності до заглиблення у рефлексію – самоусвідомлення та самопізнання.

По-перше, розвиток економічної теорії на початку ХХІ ст. характеризується поглибленням тенденції до її

парадигмальної диференціації, що простежується як на рівні мейнстріму, так і гетеродоксії. Відтак, зростаючий парадигмальний плюралізм унеможливорює пошук однієї зразкової парадигми, яка б репрезентувала сучасне наукове економічне знання.

По-друге, в сучасну епоху постмодерну, яка ознаменована нарощенням концептуально-методологічного плюралізму, триваюче розширення спектру наукових парадигм відбувається не стільки шляхом радикальних наукових революцій, скільки на основі міжпарадигмального синтезу та/чи взаємопроникнення, а також шляхом парадигмального дрейфу в міждисциплінарній сфері – на стику суміжних (нова політична економія, економіка права, конституційна економіка тощо), і навіть віддалених наукових галузей (кліометрика, еволюційна економіка). Тому, оцінюючи перспективні тенденції розвитку вітчизняної економічної теорії, слід очікувати її плідне концептуальне оновлення та удосконалення методологічних можливостей і у міжпарадигмальній та міждисциплінарній площинах.

Список використаних джерел

1. Ананшин О. Структура економіко-теоретического знания: Методологический анализ / О. Ананшин. – М.: Институт экономики РАН, 2005. – 244 с.
2. Гайдай Т.В. Методологічне значення теорії наукових парадигм для дослідження розвитку економічної науки / Т.В. Гайдай // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – Вип. 76. – К.: 2005. – С. 62–65.
3. Кирдина С.Г. Модели экономики в разных парадигмах: неокласической, неинституциональной, эволюционной и самоорганизационной / С.Г. Кирдина / Первая Всероссийская летняя школа молодых исследователей эволюционной экономики. Лекции. – Волгоград: ВолГУ. – 2008 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://do.gendocs.ru/docs/index-238255.html#6021631>.
4. Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер – М.: Наука, 2004. – 240 с.
5. Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. / Т. Кун – М.: ООО "Издательство АСТ", 2001. – 608 с.
6. Либман А.М. Экономическая теория и социальные науки об экономике: некоторые направления развития / А.М. Либман – М.: Институт экономики РАН, 2007. – 305 с.
7. Худокормов А.Г. Экономическая теория: Новейшие течения Запада: Учеб. Пособие / А.Г. Худокормов – М.: ИНФРА-М, 2010. – 416 с.
8. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / Сост. и общ. ред. И.Т. Касавин. – М.: "Канон+", РООИ "Реабилитация". – 2009. – 1248 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://epistemology_of_science.academic.ru/696/педфлексия.
9. Colander D., Holt R., Rosser Jr.B. The Changing Face of the Mainstream // Review of Political Economy, vol. 16, № 4, 2004. – Р. 485-499.
10. Hédoïn C. Towards a Paradigm Shift in Economics? A response to James K. Galbraith // Books & ideas net [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.booksandideas.net/Towards-a-Paradigm-Shift-in.html?lang=fr>.
11. Association for Heterodox Economics [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hetecon.net/division.php?page=about&side=heterodox_economics.
12. Heterodox Economics Associations [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.afee.net/division.php?page=heterodox_economics&sub=associations.

Надійшла до редколегії 14.02.13

Т. Гайдай, канд. экон. наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СДВИГОВ ПАРАДИГМАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

В статье на основе применения парадигмального подхода реализован методологический анализ структуры и тенденций развития современной экономической теории, предпринята попытка осмысления ее полипарадигмальности, сложного межпарадигмального и междисциплинарного взаимодействия как в пределах экономического мейнстрима, так и гетеродоксии.

Ключевые слова: парадигмальный подход, полипарадигмальность, экономический мейнстрим, гетеродоксия, межпарадигмальное взаимодействие, междисциплинарность.

T. Gaidai, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

METHODOLOGICAL ANALYSIS OF PARADIGM SHIFTS IN MODERN ECONOMIC THEORY

On the basis of application of paradigm approach the article implemented methodological analysis of modern economic theory's structure and trends of development, made an attempt of understanding the nature of its polyparadigm character, complex interparadigm and interdisciplinary interaction on the side of the economic mainstream and heterodoxy.

Keywords: paradigm approach, polyparadigm character, economic mainstream, heterodoxy, interparadigm interaction, interdisciplinarity.

УДК 330.1

Н. Гражевська, д-р. екон. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ В ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті висвітлено найважливіші філософсько-світоглядні та теоретико-методологічні здобутки синергетики в розумінні природи та механізмів розвитку економічних систем. Проаналізовано сучасний стан та проблеми застосування синергетичного підходу в економічних дослідженнях.

Ключові слова: економічна синергетика, міждисциплінарний підхід, синергетичний підхід в економічних дослідженнях, синергетичний сциєнтизм, нерівноважність та нелінійність економічних систем, самоорганізація та саморозвиток економічних систем.

Концептуальне усвідомлення складності, нелінійності та непрогнозованості сучасного економічного розвитку загострює потребу в оновленні інструментарію дослідження глибинних механізмів соціально-економічної динаміки на основі перегляду методологічних основ традиційного наукового знання. При цьому в якості новітніх орієнтирів міждисциплінарних наукових розвідок усе частіше використовуються філософсько-світоглядні здобутки синергетики, яка досліджує "процеси самоорганізації у відкритих, нерівноважних системах, що складаються із великої кількості підсистем, компонентів або частин, які складним чином взаємодіють між собою" [27, с.8]. Останнім часом виникла своєрідна "наукова мода" на використання синергетичних термінів та понять у тематично різних економічних публікаціях. У цьому контексті важливим є не лише розкриття перспективності синергетичного підходу в наукових дослідженнях, а й окреслення меж його застосування в економічній науці.

Нині опубліковано значну кількість наукових праць, присвячених соціально-філософському осмисленню та узагальненню синергетичних ідей, проблемам розвитку економічної синергетики, самоорганізації та саморозвитку економічних систем [1-29]. Їхній аналіз засвідчує, що серед науковців немає єдності в оцінці ролі та значення синергетичного підходу в економічних дослідженнях. Спектр думок простягається від визнання плідності теоретико-методологічних новацій синергетики, здатних суттєво поглибити розуміння природи та механізмів еволюції сучасних економічних систем, до критики, заснованої на запереченні самої можливості імплементації досягнень синергетики в соціальні науки.

Метою статті є висвітлення найважливіших філософсько-світоглядних та теоретико-методологічних здобутків синергетики в розумінні природи та механізмів розвитку сучасних економічних систем, обґрунтування перспектив і обмежень застосування синергетичного підходу в економічних дослідженнях.

Як відомо, термін "синергетика", як назву нової наукової дисципліни, запровадив у науковий вжиток у 70-ті роки ХХ ст. німецький фізик-теоретик Г. Хакен. Якщо звернутись до висловлювань вченого з цього приводу, то йдеться про "випадковий та непринциповий неологізм" грецького походження, обраний тому, що "за багатьма дисциплінами в науці були закріплені грецькі терміни" [27, 28]. Водночас дослідник зробив три принципи зауваження, а саме:

синергетика досліджує спільну дію багатьох підсистем у результаті якої на макроскопічному рівні виникає структура та відповідне функціонування;

для знаходження загальних принципів управління складними системами необхідне кооперування різних дисциплін, оскільки "існує разюча схожість між абсолютно різними явищами, наприклад, між лазерним випромінюванням та соціологічними процесами" [24, с.53].

незважаючи на започаткування синергетики в межах природничих наук, її найважливіші застосування будуть

пов'язані з дослідженням специфічних соціальних процесів, зокрема більш скрупульозним вивченням "економічних процесів, які є надзвичайно складними і одночасно кооперативними, тобто синергетичними" [24, с. 59-60].

Аналогічні результати в зазначений період були отримані бельгійським вченим російського походження І.Пригожиным, удостоєним Нобелівської премії за дослідження в галузі термодинаміки необоротних процесів, зокрема за теорію дисипативних структур (1977 р.). Коментуючи свої напрацювання в цій царині, І. Пригожин та його співавторка І. Стенгрес писали про особливе почуття інтелектуального та духовного піднесення, яке вони відчували, досліджуючи "шлях від того, що вже є, до того, що лише започатковується" та усвідомлюючи, що "матерія не є пасивною субстанцією, оскільки їй притаманна спонтанна активність". Наголошуючи на тому, що ідеї динамічного хаосу впливають на наше мислення "практично у всіх сферах пізнання – від космології до економіки", І. Пригожин також звертав увагу на можливість "перенесення нового теоретичного інструментарію, який розробляється в математичній фізиці, в біологію і соціально-гуманітарні науки" [18, с. 11; 21, с. 47].

Таким чином становлення синергетики було пов'язане з новаторськими дослідженнями в природничих науках, зокрема в фізиці, хімії, математиці. Водночас суттєвий вплив на започаткування нового напрямку наукових досліджень справили неортодоксальні ідеї, започатковані в межах еволюційної біології (розуміння розвитку як ймовірного процесу, в якому важливу роль відіграють випадкові процеси), кібернетики (відкриття механізмів зворотного зв'язку), загальної теорії систем (перенесення акцентів на дослідження характеру зв'язків та відносин між елементами системи, її взаємодії із зовнішнім середовищем) тощо. В подальшому ці наукові здобутки були інтерпретовані як "новий діалог людини з природою", наукова революція в природничих науках, пов'язана з переходом до нелінійного способу мислення та формуванням нової наукової картини світу.

Щодо сучасного стану теорії організації та самоорганізації складних систем, то нині відсутня однозначна інтерпретація не лише її назви (синергетика, нерівноважна термодинаміка, теорія дисипативних структур, теорія динамічного хаосу, теорія катастроф), але й наукового статусу. Як уже зазначалось, Г. Хакен трактував синергетику як нову наукову дисципліну. Водночас він писав про синергетику, як про універсальну та формальну мову, що дозволяє описати різноманітні процеси самоорганізації, "форум, на якому вчені різних дисциплін зустрілися один з одним для того, щоб обмінятися своїми ідеями як впоратися з великими системами" [28]. Сучасні дослідники трактують синергетику як полідисциплінарну науку, метамову і стратегію дослідження в концепції трансдисциплінарності, нову нелінійну парадигму, сформовану в процесі філософсько-методологічного узагальнення наукових результатів сучасного природознавства тощо.

Важливо зауважити, що розвиток синергетики актуалізував ідеї міждисциплінарності (кооперування різних наукових дисциплін, циркуляції спільних понять), полідисциплінарності (одночасного вивчення об'єкта багатьма науковими дисциплінами) і трансдисциплінарності (реалізації дослідних стратегій, що перетинають дисциплінарні межі конкретних наук) в наукових дослідженнях. У 1980-90-ті роки застосування синергетики в суспільних науках активно обговорювалось зарубіжними та вітчизняними дослідниками. Саме в цей період сформувались світові центри синергетичних досліджень: Інститут Санта-Фе в США, Інститут складних систем Нової Англії, Європейське співтовариство складних систем та ін.

При цьому в економічній науці синергетичний підхід до вивчення еволюції складних систем виявився затребуваним раніше, ніж у інших суспільних науках, в силу таких обставин:

- якісне ускладнення економічних систем, неминучим наслідком якого стало посилення їхньої нерівноваги та нестійкості, привернуло увагу вчених до дослідження вкрай небезпечних кризових та катастрофічних (біфуркаційних) процесів і явищ;
- критика "мейнстріму" економічної науки за "бачення економіки як точного оптимізаційного процесу, а не як хаотичного процесу, що самоорганізується і лише наближено демонструє впорядкованість" сприяла усвідомленню того, що сучасній економічній теорії "не потрібно більше або менше математики та статистики, їй потрібні математика і статистика, краще пристосовані до завдань і обмежень економічного аналізу" [26, с. 86, 94];
- усвідомлення неспроможності традиційних науково-дослідних програм пояснити причини і механізми посткомуністичних трансформацій та подальшу дивергенцію траєкторій розвитку постсоціалістичних країн активізували пошук нових теоретико-методологічних підходів у межах нової економічної транзитології;
- явна чи прихована міждисциплінарність, притаманна економічній науці практично з часів А. Сміта (яскравим прикладом цього є уявлення про спонтанне прагнення економіки до єдиного стану рівноваги, співзвучне класичній механіці Ньютона), сприяли її подальшій еволюції в контексті зміни наукової картини світу.

З початку 90-х років ХХ ст. в економічній науці був започаткований новий напрям досліджень – економічна синергетика. Переклад на російську мову праць Д.-Э. Бестенса, В.-М. Ван Ден Берга, Д. Вуда, В.-Б. Занга, Д. Канемана, А. Тверські, Э. Петерса та ін. надав нового поштовху дослідженням українських та російських вчених у цій царині. Водночас виникла небезпека масового формального звернення до синергетики, формування так званих псевдосинергетичних асоціацій та дискредитації нового підходу в наукових дослідженнях. Наслідком цього стала критика економічної синергетики, що розгорнулася за такими основними напрямками:

- 1) прибічники традиційних дослідних програм не сприйняли чужорідну термінологію, стверджуючи, що по-суті відбувається "обволікання" синергетичними поняттями звичних напрямів економічних досліджень;
 - 2) представники природничих наук заявили про деформацію, розмивання та довільне розширення економістами чітко окреслених природничих та математичних понять;
 - 3) філософи звернули увагу на загрозу редукціонізму та синергетичного сцієнтизму, що прийшов на зміну фізикалізму внаслідок втрати методологічних орієнтирів та ігнорування економістами міждисциплінарних меж.
- На думку критиків економічної синергетики, немає ніяких підстав для редукції, використання теоретичних моделей з фізики дисипативних структур для опису

явищ соціально-гуманітарної сфери, так як не встановлені основоположні відносини гомоморфності між поняттями, що описують такі різні сфери знання та пізнання [10]. Висловлюючи побоювання з приводу всеохоплюючих претензій синергетики щодо інтеграції природничих та соціальних наук на єдиній платформі деякі дослідники навіть оголосили синергетику псевдонаукою, що прагне "посісти провідне місце серед безлічі окремих наук" [3, с.110].

У зв'язку з цим зауважимо, що завжди існувала проблема адаптації принципів та ідей природничих наук до соціальної сфери. Загальновизнано, що пряме поширення на соціальні системи законів природи є непродуватим, оскільки сутність людини гетерогенна, вона належить як природі, так і суспільству, культурі, суперечливо поєднуючи своє матеріальне буття з духовним, природне із соціальним [1]. При цьому слід погодитися з тими дослідниками, які вважають, що проблема сцієнтизму та антисцієнтизму в науці має давню історію, до цього часу не вирішена і, ймовірно, не може бути вирішена в принципі [10, с.43].

Йдеться про усвідомлення виняткової складності соціально-економічних систем, наявності найрізноманітніших факторів, що визначають їхню динаміку та формують широкий спектр альтернатив нелінійної еволюції, пов'язаної із свідомою цілеспрямованою діяльністю людини, її унікальною здатністю виходити за рамки обмежень, встановлених минулим, обирати та корегувати як мету, так і засоби її досягнення. У цьому контексті важливим є не лише усвідомлення перспективності синергетичного підходу до вивчення економічної життєдіяльності суспільства, а й окреслення меж його застосування. На нашу думку, економічна синергетика не скасовує методологію традиційної економічної науки. Вона збагачує можливості пізнання сучасної економічної реальності, сприяючи виникненню так званої подвійної інформаційної спіралі, за якої різні теоретико-методологічні підходи перебувають у постійному діалозі один з одним.

Щодо сучасних публікацій вітчизняних дослідників у галузі економічної синергетики, то більшість з них заснована на словесному описі нерівноважних процесів в економіці без перевірки висунутих гіпотез з допомогою синергетичних моделей, або ж містить абстрактні математичні моделі без емпіричного підтвердження їх істинності. У зв'язку з цим зауважимо, що проводити дослідження в руслі економічної синергетики не спираючись на синергетичні моделі неможливо, оскільки "немає іншого доступу до світу складних систем, крім побудови нелінійних моделей цих систем на основі виокремлення так званих параметрів порядку" [25]. Незатребуваність таких досліджень можна частково пояснити тим, що синергетика руйнує традиційні уявлення про соціально-економічну стабільність та відповідні очікування з боку суспільства, що є визначальними для сучасної економічної політики.

Водночас нині цілком обґрунтовано можна говорити про сформовані методологічні орієнтири синергетичного підходу в економічних дослідженнях, а саме:

- 1) трактування нерівноваги та нестійкості як важливих джерел складної економічної динаміки, основною передумови довгострокової стабільності сучасних економічних систем, "джерела багатоманітності та стійкості економічної динаміки, а не шумів і випадкових збурень, як це робить економіка традиційна" [11, с.8];
- 2) аналіз відкритих економічних систем як таких, що самоорганізуються та саморозвиваються під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників їхньої еволюції на основі механізмів кооперативної взаємодії внаслідок чого спонтанно виникає новий порядок, структура або динамічний режим;

3) визнання нелінійності, альтернативності та незворотності розвитку економічних систем, характеристики яких залежать від процесів, що в них відбуваються на основі суперечливої взаємодії "імітаційного" та "інноваційного" типів індивідуальної активності;

4) трактування детермінованості та випадковості як рівноправних чинників господарської еволюції з урахуванням фундаментальної ролі випадковості в полі біфуркації та конструктивної ролі детермінізму після вибору системою однієї з можливих траєкторій розвитку;

5) визнання конструктивної ролі хаосу, який не гарантує вихід на структури самоорганізації, однак генерує інновації, що розширюють спектр можливостей суспільного вибору;

6) заперечення принципової можливості довгострокової прогнозованості економічного розвитку та контролю поведінки нестійких систем. На думку І. Пригожина нині людство досягло поворотного пункту – започаткування нової раціональності, за якої наука не ототожнюється з повною визначеністю, а ймовірність – з незнанням, що дозволяє відобразити всю складність реально-го світу [20, с.13-14];

7) обґрунтування ефективного управлінського впливу на економічну систему як резонансного, акупунктурного, здатного "підштовхнути" її на одну з можливих траєкторій самопідтримуючого розвитку. На думку прихильників синергетичної парадигми, трансформація складної системи "не може здійснюватися лише за рахунок збільшення енергетичних та силових впливів. Простий силовий тиск часто веде до того, що система просто-напросто "збивається" до попередніх структур, що потенційно закладені в певних рівнях її організації" [12, с.3].

При цьому заслуговує на увагу фундаментальний висновок прибічників синергетичного підходу щодо активної ролі та моральної відповідальності економічних суб'єктів, які усвідомлюють необхідність змін та втілюють їх у життя. У своєму посланні майбутнім поколінням І. Пригожин звертає увагу на те, що "сучасні науки, які вивчають складність світу, спростовують детермінізм: вони наполягають на тому, що природа є творчою на всіх рівнях її організації. Майбутнє не дано нам заздалегідь. ...навіть у фундаментальних науках є темпоральний, нарративний елемент. Світ є конструкцією, в розбудові якої ми всі можемо брати участь" [19].

Проведений аналіз дає змогу сформулювати такі висновки:

1. використання методологічних новацій синергетики в наукових дослідженнях збагачує можливості пізнання та конструктивної зміни сучасної економічної реальності, дозволяє аналізувати господарський розвиток в новій "системі координат", акцентуючи увагу на тих аспектах реальності, які найбільш характерні для сучасного етапу соціально-економічних змін: нелінійності, альтернативності, нестійкості, нерівноважності, емерджентності тощо;

2. незважаючи на визнання перспективності синергетичного підходу в економічних дослідженнях потенціал синергетики в практичній площині створення неортодоксальних моделей функціонування та розвитку складних соціально-економічних систем залишається поки що не реалізованим;

Н. Гражевская, д-р. экон. наук, проф.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

3. подальша реалізація теоретико-методологічного потенціалу економічної синергетики потребує її само-рефлексії, осмислення наукових основ, можливостей та обмежень застосування новітніх підходів та моделей в економічних дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Базилевич В.Д., Ільїн В.В. Метафізика економіки. Монографія / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. – К.: Знання, 2007. – 718 с.
2. Бородкин Л.И. Бифуркации в процессах эволюции природы и общества: общее и особенное в оценке И. Пригожина. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kleio.asu.ru/aik/bullet/29/20.html>.
3. В защиту науки / [отв. Ред. Э.П.Кругляков]; Комис. по борьбе с лженаукой и фальсификацией науч. исслед. РАН. – М.: Наука, 2006. Бюл. №1. – 2006. – 182 с.
4. Вагурич В.А. Синергетика эволюции современного общества / В.А.Вагурич. – Луганск: Копицентр, 2005. – 200 с.
5. Вызов познанию: стратегия развития науки в современном мире. – М.: Наука, 2004. – 475 с.
6. Гальчинский А.С. Экономическая методология. Логика обновления: [начальный пособие] / А. С. Гальчинский. – К.: АДЕФ-Україна, 2010. – 572 с.
7. Гражевская Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін. Монографія / Н.І. Гражевська. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
8. Данилов Ю.А., Синергетика – наука о самоорганизации // Прекрасный мир науки. – М., "Прогресс-Традиция". – 2008 г. –149 с.
9. Евстигнеева Л.П., Евстигнеев Р.Н. Экономика как синергетическая система / Л.П. Евстигнеева, Р.Н.Евстигнеев. – М.: ЛЕНАД, 2010. – 272 с.
10. Жилин В.И. Синергетический сциентизм: Критический анализ философско-методологических оснований / В.И. Жилин. – М.: КРА-САНД, 2011. – 192 с.
11. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / Вай-Бин Занг. – М.: Мир, 1999. – 280 с.
12. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – М.: Наука, 1994. – 236 с.
13. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика как новое мировидение: диалог с И.Пригожиным / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. –№12. – С. 15-27.
14. Колесникова Т.А. Антикризисное управление обществом риска: Синергетическая концепция / Т.А. Колесникова. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 176 с.
15. Милованов В.П. Неравновесные социально-экономические системы. Синергетика и самоорганизация / В. П. Милованов. – М.: Едиториал УРСС, 2001. – 264 с.
16. Николис Дж. Динамика иерархических систем. Эволюционное представление / Дж. Николис. М., 1989. – 486 с.
17. Поплавська Ж. Ефект взаємодії: синергізм в економіці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.visnyk-nauk.kiev.ua>.
18. Пригожин И. Конеч определенности. Время, хаос и новые законы природы / И. Пригожин. – Ижевск: НИЦ "Регулярная и хаотическая динамика", 2000. – 208 с.
19. Пригожин И. Кость еще не брошена. Послание к будущим поколениям. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/pprigoj.htm>.
20. Пригожин И. От существующего к возникающему. Время и сложность в физических науках / И. Пригожин. – М.: Наука, 2002. – 328 с.
21. Пригожин И. Перспективы исследования сложности // Системные исследования: Методологические проблемы. Ежегодник. – М., 1986.
22. Пригожин И., Николис Г. Самоорганизация в неравновесных системах: От диссипативных структур к упорядоченности через флуктуации / И. Пригожин, Г. Николис. – М.: Мир, 1979. – 512 с.
23. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
24. Синергетике 30 лет. Интервью с профессором Хакеном. Проведено Е.Н. Князевой // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 53–61.
25. Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 536 с.
26. Тарасевич В.М. Экономическая синергетика: концептуальные аспекты / В.М. Тарасевич // Экономика и прогнозирование. – 2002. – №4. – С.57-67.
27. Фуллу Д. Математический формализм и политэкономическое содержание // Вопросы экономики. – 2012. – №7. – С.82-94.
28. Хакен Г. Синергетика. Иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М.: Мир, 1985. – 423 с.
29. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействиях / Г. Хакен. – Ижевск: ИКИ, 2003. – 320 с.

Надійшла до редколегії 15.02.13

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В статье рассмотрены важнейшие философско-мировоззренческие и теоретико-методологические достижения синергетики в понимании природы и механизмов развития экономических систем. Проанализировано современное состояние и проблемы применения синергетического подхода в экономических исследованиях.

Ключевые слова: экономическая синергетика, междисциплинарный подход, синергетический подход в экономических исследованиях, синергетический сциентизм, неравновесность и нелинейность экономических систем, самоорганизация и саморазвитие экономических систем.

N. Grazhevskaya, Doctor of Sciences (Economics), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

METHODOLOGICAL GUIDELINES OF SYNERGETIC APPROACH IN ECONOMIC RESEARCH

The article highlights the most important philosophical, ideological and theoretical-methodological gains of synergy in understanding of nature and development mechanisms of modern economic systems. Author analyzes present status and problems of application of synergetic approach in economic research.

Keywords: economic synergetic, an interdisciplinary approach, synergetic approach in economic research, synergetic scientism, nonequilibrium and nonlinear economic systems, self-organization and self-development of economic systems.

УДК 330.101

А. Залєвська-Шишак, канд. екон. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті розкрито сутність і значення суспільних благ трансформаційній економіці. Розглянуто роль держави та виявлено специфіку функціонування державного сектора економіки. Розкрито особливості відтворення суспільних благ та перспективи їх розвитку в умовах ринкової трансформації економіки.

Ключові слова: суспільні блага, державний сектор, державна власність, трансформаційна економіка.

Динаміка економічного та соціального зростання свідчить про те, що сучасний світ характеризується розвитком демократизації державного управління, що зумовлює зміну парадигми державноуправлінського впливу, яка знаходить свій прояв у зміні моделі суб'єктно-об'єктних взаємовідносин держави і суспільства. Змінюються форми і методи впливу держави, які враховують право суспільства на вільний вибір, проте роль і функції держави щодо організації суспільної влади залишаються незмінними.

Ринкові перетворення в Україні, викликані об'єктивною необхідністю трансформації відносин власності, зумовили, насамперед, зміну ролі держави в економіці суспільства. Перехід від державно-планової економіки до ринково-конкурентної вимагав позбавлення держави монополії на власність, запровадження ринкових інститутів і методів господарювання, розвитку відносин власності, які ґрунтувалися на плюралізмі її форм. Тому мета приватизації в Україні полягала не в коригуванні або поліпшенні системи, а в докорінній зміні принципів функціонування економіки [14, с. 4].

Мінімальна роль держави в процесі трансформації адміністративно-командної в змішану економіку виявилася некоректною. Це обумовлено такими головними причинами.

По-перше, в Україні роль держави традиційно була великою. Декілька століть народ жив за волею і законами царя, держави, партії. Як попередній, так і новий досвід нашої країни переконали, що зменшення державного впливу на суспільне життя призводить до безладдя, хаосу і в кінцевому підсумку до соціально-економічної кризи, в умовах якої втрачається керованість суспільством.

По-друге, протягом всього XX століття спостерігається зміцнення позицій уряду як регулюючого органу в усіх передових економічно розвинених країнах зі змішаною економікою. Характерною особливістю є те, що економічна роль держави значно зростає у періоди загальнонаціональних криз, коли стає необхідністю об'єднати сили суспільства і спрямувати наявні ресурси на розв'язання невідкладних проблем при жорсткому контролі з боку держави. Свідченням цьому є дії уряду США під час так званої Великої депресії в 1929 – 1933 роках.

В свій час президент США Ф. Д. Рузвельт разом з урядом розробив та запровадив комплекс заходів державного регулювання. До останніх відносились такі як: введення надзвичайного закону про банки з націоналі-

зацією тих з них, які займались кримінально-спекулятивною діяльністю; диференційне посилення податкової системи; елементи планування в управлінні; заборону на вивіз із країни капіталів і золота; підтримку вітчизняних товаровиробників; державні дотації фермерам з метою піднесення с/г виробництва країни; режим економії у сфері державного управління із скороченням держадміністрації і витрат на її утримання, з обмеженням, наприклад, зарубіжних поїздок чиновників усіх рангів; регулювання і контроль за діяльністю монополій; обмеження сепаратистських настроїв окремих штатів; широка гласність і систематична звітність перед суспільством та інші заходи [6, с. 97].

Величезні фінансові засоби, отримані від оподаткування багатих верств населення (при податку 70% з доходу 100 тисяч доларів і 91 % з доходу один мільйон доларів), держава використовувала для перебудови структури виробництва, будівництва доріг, покращання залізничного та водного транспорту, модернізації інфраструктури та на інші цілі, включаючи виплати соціальних пільг, спрямовуючи інвестиції у першу чергу в галузі з найменшими капіталовкладеннями і найбільшими трудовими затратами, забезпечуючи тим самим зростання зайнятості і відродження споживчого попиту. Одночасно з цим здійснювались законодавчі та адміністративні заходи по боротьбі з корупцією в усіх владних структурах, організовано злочинність і рекетом, захистом підприємців та забезпеченню їх безпеки. Саме в цей період держава влада заклала фундамент гласності у частині використання фінансових ресурсів державою і сплатою податків громадянами, покращила національну статистику і бухгалтерський облік, посилила суспільний контроль за діяльністю казначейства [6, с. 98].

По-третє, умовою функціонування сучасної змішаної економічної системи є взаєморівноваження приватного, колективного і державного секторів економіки, з одного боку, а з другого – взаємне усунення недоліків, що притаманні як ринку, так і державному регулюванню економіки. Останнє, в залежності від особливості моделі ринкової економіки, сприяє встановленню кількісного і якісного співвідношення між приватним, колективним і державним секторами, які й утворюють відповідну змішану економічну систему.

Безперечно, що названі тенденції у країнах з розвинутою економікою не діють односпрямовано, оскільки є чинники, що сприяють їх розвитку і такі, що протидіють їм. До перших відноситься технологічний прогрес. На-

приклад, сучасні комп'ютери та телекомунікаційні засоби інформації унеможливають запровадження контролю над капіталом. Характерним стає і те, що міжнародні корпорації руйнують кордони і змушують уряди змагатися за інвестиції. Антиринковим став рух на захист навколишнього середовища. Такими ж стали рухи, у тому числі інтелектуалів, за підтримку ринку праці, житлового будівництва бездопомогою, загальної освіти тощо. До інших належить підвищення доходів у більшості країн світу, що призвело до зростання середнього класу і разом з цим – до зменшення фінансування державних послуг (за які платить середній клас) і підірвало вплив профспілок [3, с. 50].

Про нові тенденції у взаємодії ринку і державної політики – взаємозамінних чинників на початку XX століття і взаємодоповнюючих на рубежі XXI століття – свідчить зростаюча роль і місце державного сектора і державної власності в соціально-економічному житті суспільства.

Більш детальний аналіз названих проблем потребує уточнення понять "державний сектор" і "державна власність".

Відомий американський фахівець у галузі економіки державного сектора Дж. Стігліц, характеризує останній, як урядові витрати та види діяльності, що спрямовані на: а) виробництво товарів та послуг; б) купівлю товарів та послуг; в) перерозподіл доходу, тобто виплати конкретним групам осіб для підвищення їхніх споживчих можливостей. Це трансфертні виплати, які включають виплати на соціальне забезпечення та соціальне страхування [10, с. 52].

Є. Ставровський вважає, що державний сектор економіки є інструментом держави та органів місцевого самоврядування, за допомогою якого вони правомочні здійснювати пряме чи опосередковане втручання в економіку країни (регіону) для виконання своєї регулюючої функції. Державний сектор складається з трьох основних сфер: управління, фінансів та підприємництва [9, с. 13].

В. Макаров характеризує державний сектор як такий, що призначений для виробництва публічних (суспільних) благ [5, с. 60].

Я. Жаліло розглядає державу на сучасному етапі як постійно діючий чинник розвитку економіки, сфера та методи впливу якого розширюється на всі фази суспільного відтворення. При цьому вона виступає як значний власник у виробничій, кредитно-фінансовій, невиробничій сферах, тобто є впливовим економічним суб'єктом – виробником, споживачем, покупцем та продавцем, інвестором, кредитором, боржником [2, с. 17].

Із наведених та інших точок зору щодо державного сектора економіки можна зробити такі висновки. Всі автори розглядають його з кількісної та якісної сторін. Перша характеризує обсяг втручання держави в економічне життя, а друга – його спрямування: що виробляти і для кого.

Державний сектор має два рівні власників: центральний уряд і місцеві (комунальні) органи влади. Нижній рівень влади інколи виділяють у комунальну форму власності. Разом вони становлять єдине ціле, розрізняються як за місцем у сфері економіки, так і за масштабами (у кожному окремому випадку, але не в сукупності) діяльності.

Обсяг державного сектора вимірюється такими показниками, як питома вага державних витрат, споживання, податків у ВВП, кількості населення, зайнятого у державному секторі.

Державний (публічний за західною термінологією) сектор призначений для того, щоб відтворювати публічні (суспільні) блага. Останні являють собою все те, що однаково доступно всім членам суспільства і не потребує безпосередньої оплати. Такими благами можуть

бути, наприклад, послуги від використання суспільних споруд – доріг, парків, бібліотек, маяків. Важливими послугами є освіта, медичне обслуговування, національна оборона, боротьба із злочинністю і т. ін.

Отже, поняття "суспільні блага" є багатоманітним і різноспрямованим, тому має відповідну класифікацію в залежності від певних ознак. Визначальною з яких є те, що на них не розповсюджується принцип ринкового виключення і загальна система ціноутворення. Зумовлено це тим, що держава має втручатись в господарське життя у разі, коли ринок виявляється нездатним скоординувати економічний розвиток, оскільки не задовольняє низку потреб, без яких неможливий прогрес суспільства і задоволення загальноприйнятих потреб усіх членів країни. В силу цих обставин економічна наука довела, що надання населенню певних послуг ґрунтується на теорії дисфункції ринку.

Згідно з принципом ринкового виключення і загальної системи ціноутворення, що витікає з теорії дисфункції ринку, держава бере на себе задоволення потреб усіх без винятку споживачів. До таких належать: захист країни, національна безпека.

Певна частина суспільних благ можуть використовуватись всіма членами суспільства тільки спільно, ізолюване споживання виключається. Це стосується благ, пов'язаних з виконанням державою функцій щодо створення життєдіяльності економічного ладу суспільства, підтримання в країні громадського чи правового порядку, забезпечення внутрішнього і зовнішнього захисту свого народу, управління державними підприємствами тощо, їх суспільна корисність полягає в запереченні виключно приватного зиску споживання; їх отримують не тільки ті, хто пропонує блага, а й усі члени суспільства. Вони відносяться до неподільних.

Суспільні блага, які не мають означеної властивості, визначаються як подільні, або такі, що використовуються членами суспільства різною мірою. Класичними прикладами в цьому розумінні є влаштування критих зупинок міського транспорту, що не входить до кола безпосередніх споживчих інтересів, по-перше, власників індивідуального автотранспорту, по-друге, споживачів інших регіонів країни та огороження особливо небезпечних ділянок автотрас, що знаходиться поза інтересами як мешканців інших територій, так і осіб, що не мають власного транспорту. У ринкових країнах подільні блага надаються передусім територіальними громадами та органами представництва інтересів територіальних громад і класифікуються як громадські послуги.

В. Рокоча певну частину суспільних благ відносить до псевдосуспільних. Вони, на її думку, відмінюються від чистих і виготовляються, і пропонуються державою без втручання ринкових механізмів [8, с. 10].

Дж. Стігліц в товарах чисто суспільного споживання виділяє дві характерні особливості. Перша – те, що нормування користування ними є реальним. Друга – те, що нормування користування ними є небажаним.

Найяскравіший приклад товару, нормування якого є неможливим, – це національна оборона. Фактично неможливо ізолювати індивіда від вигод, які пропонує національна програма охорони здоров'я. Другою особливістю товарів суспільного споживання є те, що виключення будь-якого з індивідів є небажаним; споживання блага одним з індивідів не повинно зменшувати кількості цього блага для решти (захист громадян від нападу). До чистих товарів суспільного споживання (або змішаних), що задовольняють умови: неможливість та небажаність винятку, Дж. Стігліц відносить національну оборону, маяки [10, с. 163].

Порівняно з ринково розвинутими країнами, постсоціалістичні держави мають свої принципи особливості у формуванні системи надання суспільних послуг. Вони визначаються тим, що за часів адміністративно-командного управління народним господарством наукове і практичне тлумачення поняття "суспільне благо" було надто широким. Якщо проаналізувати обсяг товарів та послуг, що споживалися населенням, то більшість з них пропонувалася державою як суспільні та псевдосуспільні. Держава виступала всеосяжним носієм пропозиції, оскільки через централізовану систему ухвалення рішень доводилося до споживачів ті блага і в такій кількості, які вважала за необхідне. Розвинута система державних дотацій і субсидій виробникам була визначальною рисою віднесення товарів, що вироблялися, та послуг до класу псевдосуспільних благ. За таких обставин суспільні послуги втрачали своє природне призначення, що врешті-решт суттєво знижувало стимули населення до продуктивної праці.

З початком ринкових перетворень і розвитком підприємництва розпочався процес виділення чистих економічних благ в структурі сукупної пропозиції. Стихийне поглиблення розмежування економічних (приватних) і суспільних благ вимагало свого офіційного визнання і законодавчого закріплення. Перший крок в цьому напрямку було зроблено в процесі ухвалення в постсоціалістичних країнах нових конституцій. Саме в них було вперше офіційно визнано спеціальні функції держави в економіці, що трансформуються в ринкову.

Ми приєднуємося до позиції вітчизняних науковців, які наголошують на тому, що головним завданням держави сьогодні є поєднання інтересів особи, колективу та суспільства, а також забезпечення динамічного економічного та соціального розвитку при збереженні саморегулювання та саморозвитку суспільства. Саме

держава, як інституція, що має публічну владу та спеціальний апарат регулювання суспільних відносин покликана відтворювати суспільні блага незважаючи на те чи є їх виробництво прибутковим чи ні.

Список використаних джерел

1. Гесць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Гесць – К.: 2009. – 235 с.
2. Жаліло Я.А. Регулювання ринкової економіки: сучасний досвід розвинених країн / Я.А. Жаліло – К.: НІСД, 1996. – 86 с.
3. Єщенко П.С., Кваснюк Б.Є., Бірюков О.А. Нова модель держави / П.С. Єщенко, Б.Є. Кваснюк, О.А. Бірюков – Слов'янськ, 2002. – 144 с.
4. Залевська-Шишак А.Д. Роль державної власності на етапі реформування економіки України / Залевська-Шишак А.Д. // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія Економіка. – 2011. – №128. – С. 49-50.
5. Макаров В. Государство в российской модели общества / В. Макаров // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 1. – С. 60.
6. Мкртчян М.Ц., Овакимян В.О., Сакрисян Р.А., Спектор А.Н. Состояние и противоречия экономической реформы / М.Ц. Мкртчян, В.О. Овакимян, Р.А. Сакрисян, А.Н. Спектор – М.: Экономика, 1998. – 206 с.
7. Олсон Менкур. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп / Менкур Олсон; пер. з англ., післямова С. Слухая. – Київ: Лібра, 2004. – 272 с.
8. Рокоча В.В. Про розмежування функцій виконавчої влади і місцевого самоврядування в сфері надання громадських і державних послуг в Україні з урахуванням досвіду ринково розвинутих країн / В.В. Рокоча // Наукові праці НДФІ. – 1999. – № 8. – 10 с.
9. Ставровський Є. Про формування державного сектора економіки / Є. Ставровський // Економіка України. – 1999. – № 7. – 13 с.
10. Стігліц Дж. Економіка державного сектора / Дж. Стігліц. – К.: Основи, 1998. – 854 с.
11. Хейне Пол. Экономический образ мышления / Пол Хейне; пер. с англ. Т. Гуреш. – М.: Изд. дом "Вильямс", 2007. – 544 с.
12. Хелпман Е. Загадка экономического роста / Е. Хелпман; пер. с англ. А. Калинина / под ред. М. Ханаевой, Е. Синельниковой. – М.: Ин-т Гайдара, 2011. – 240 с.
13. Фрэнк Р. Дарвиновская экономика. Свобода, конкуренция и общее благо / Р. Фрэнк // Экономическая социология. – М.: 2013. – Т. 14. – № 1. – С. 54–71.
14. Чечетов М. Методологічні засади приватизації в Україні / М. Чечетов // Економіка України. – 2004. – № 12. – С. 4 – 17.

Надійшла до редколегії 18.02.13

А. Залевская-Шишак, канд. экон. наук, асист.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ ВОССОЗДАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ БЛАГ В ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье раскрыта сущность общественных благ в трансформационной экономике. Проанализирована роль государства и специфика функционирования государственного сектора экономики. Исследованы особенности воспроизводства общественных благ и перспективы их развития в условиях рыночной трансформации экономики.

Ключевые слова: общественные блага, государственный сектор, государственная собственность, трансформационная экономика.

A. Zalevska-Shyshak, PhD, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FEATURES OF REPRODUCTIONS OF PUBLIC GOODS IN TRANSFORMATIONAL ECONOMY

An essence and a significance of public goods in transformational economy are studied. A role of State is examined and a specificity of functioning of State sector of economy is determined. Features of reproductions of public goods and trends of their development under market economy transformation are studied.

Keywords: public goods, state sector, state ownership, transformational economy.

УДК 330.133.7

Д. Зухба, канд. экон. наук, МВА
Донецк. нац. техн. ун-т, Донецьк

СПЕЦИФІКА МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАРТОСТІ В ІННОВАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті виявлено особливості методології аналізу вартості інновацій, яка є адекватною сучасному стану господарської системи і досягнутому рівню розвитку науки. Доведено, що особливості методології пов'язані з використанням еволюційного підходу, врахування біфуркаційних процесів, синергії, залежності від шляху розвитку.

Ключові слова: інновації, вартість, методологія дослідження.

Сучасна господарська діяльність зазнає глибоких змін. У науці запропоновано кілька теорій, які їх пояснюють, у тому числі концепції економіки знань, інноваційної та інформаційної економіки. Безперечною є принципово нова роль інновацій: стрімке розгортання інноваційних рішень,

які змінюють один одного протягом дуже короткого за історичними мірками періоду. Така динаміка означає істотну зміну процесу формування багатства. Це вимагає глибокого і всебічного осмислення економічною теорією особливостей створення вартості.

Сутність вартості як економічної категорії та вплив на неї реальних господарських процесів протягом всієї історії економічної науки викликали спори, що не знайшли однозначного вирішення донині. В умовах якісного зрушення господарської системи сучасної цивілізації в бік активного виробництва, застосування і поширення інновацій актуальність проблеми ще більш загострюється у зв'язку з розвитком предмета дослідження: від вартості традиційних товарів до вартості принципово нових, інноваційних товарів. У теоретико-методологічному аспекті розвитку економічної теорії виникає новий виклик: актуалізація поняття "вартість", адекватного сучасному стану господарської системи і досягнутому рівню розвитку науки.

Розробку цього пласта проблем займалися в останні десятиліття Т.°Сакайя, Е.°Тоффлер, П.°Друкер, К.°Крістенсен, в Україні – А.°Гриценко, Т.°Артемова та ін. Але чимало питань дослідження вартості інноваційних товарів залишаються відкритими. Зокрема, досі відсутнє комплексне уявлення про те, які фактори визначають зміни в методологічних підходах до дослідження цього складного феномена. Мета даної роботи – виявлення особливостей методології дослідження вартості інновацій.

Поява нових товарів, ринків, соціальних інститутів, способів застосування вже створених раніше засобів виробництва призводить до зміни всієї системи вартісних співвідношень в суспільстві. Через технологічні зв'язки між різними суб'єктами господарської діяльності змінюються витрати не тільки безпосередньо у підприємця – новатора, але й у його партнерів. Дифузія інновацій через технологічні ланцюжки потребує певного часу на засвоєння нововведень господарською системою, її адаптації до змінених умов. Новації впливають на практично всі аспекти господарської діяльності в суспільстві, в тому числі на створення додаткового багатства. З погляду методології це означає важливість урахування комплексного характеру змін і використання системного та холистичного методів дослідження.

Навіть якщо розглядати процес формування вартості виключно з позицій концепції корисності, поява нового товару змінює систему цінності інших товарів. Те, що до появи інновації мало велику споживчу цінність, може виявитися незатребуваним в нових умовах (майже повне витіснення гужового транспорту автомобілями), а те, що цінувалося раніше відносно низько, може стати більш затребуваним (деякі рідкісні речовини до і після винаходу напівпровідників).

Традиційна ортодоксальна теорія трактує формування вартості як результат рівноважного стану, причому передбачається, що ця рівновага існує постійно або досягається практично миттєво. Але всяка зміна потребує часу для реакції на нього господарських суб'єктів. Причому ця реакція ґрунтується на аналізі неповних даних і непередбачуваному характері змін. Найбільш адекватною в цьому сенсі є методологія еволюційного аналізу господарських процесів, сформульована Р.°Нельсоном і С.°Уінтером [6].

Застосування еволюційної методології до виявлення вартості інновацій пов'язано з її відповідністю характеру процесів, що відбуваються. Вартість формується не миттєво, а в результаті реакції на появу нового товару як самого підприємця, що реалізує інновацію, так і його контрагентів. Це займає певний час, різний для різних товарів. Спочатку ніхто – ні сам інноватор, ні його потенційні споживачі – не може адекватно визначити вартість товару. Як вказують Нельсон і Уінтер, "... стикаючись з екзогенними змінами та випробовуючи нові технології та варіанти політики, фірми мають у своєму

розпорядженні обмежену базу для судження про те, яка альтернатива спрацює краще. Ім, можливо, буде навіть важко окреслити коло прийнятних варіантів, що підлягають розгляду " [6, с.495]. Сформовані рутини прийняття рішень щодо ідентифікації вартості не спрацьовують – не налагоджена технологія, не визначено обсяг виробництва на зрілої стадії життєвого циклу товару. Найголовніше – не виявлені в повній мірі основні споживчі якості товару, а отже, агенти не уявляють собі, чи варто надалі розвивати виробництво, або від нього доцільніше відмовитися. Учасникам обмінних операцій, предметом яких виступає інновація, доводиться при визначенні її вартості просуватися шляхом експериментування. При цьому правильні рішення не задані, їх можна отримати тільки за результатами реакції ринку на прийняті, можливо, не оптимальні рішення. "З часом найменш задовільні реакції (з погляду реагуючих організацій) будуть виключатися, а хороші реакції – більш широко застосовуватися" [6, с.496]. Поступово це призведе до формування загальноприйнятого рівня вартості даного товару, що фактично означатиме його поступове перетворення в пересічний (не інноваційний) товар [3].

Формування вартості інновацій відбувається у формі певної адаптаційно – ітераційної еволюції. Це детермінує необхідність використання відповідного методологічного апарату – поетапного дослідження такого процесу з урахуванням якісних характеристик господарських змін. Одним з перших наближень такого методологічного підходу є праці К.°Крістенсена (зокрема його книга "Дилема інноватора" [5]), в яких він аналізує динаміку зміни цін на взаємно конкуруючі покоління інноваційних товарів.

Методологія дослідження вартості інноваційних товарів повинна також враховувати віддаленість у часі прояву цінності, повного розкриття ринкового та соціального потенціалів нововведення. Класичним прикладом в історії людства може служити парова машина, створена в І столітті Героном Олександрійським, яка використовувалася як забавна іграшка. Потенційно вона могла на багато сторіч прискорити розвиток продуктивних сил суспільства, але реально була активно використана і проявила своє господарське значення лише в 18 столітті, створивши умови для промислової революції. На початковому етапі свого існування вона мала низьку вартість, яка згодом була абсолютно трансформована.

Часовий характер визначення вартості по відношенню до інновацій набуває особливого значення. Виникають ефекти економіки поколінь, в якій розробки та їх використання не тільки проявляють себе протягом часу, але й можуть бути довго не затребувані, і лише після певного, часто дуже тривалого періоду практично забутого, надбати більшої вартості. Таким чином, необхідно враховувати темпоральну невизначеність виявлення вартості інновацій як іманентної властивості останніх і як чинника вибору адекватної методології дослідження.

У процесі формування вартості нових товарів, або благ з якісно зміненою цінністю, діють не прямі і не лінійні функціональні залежності, а кореляційні та імовірнісні. Отже, не існує однозначно заданої траєкторії розвитку вартості інновацій. Потенційна можливість різних і непередбачуваних повністю реакцій господарських суб'єктів створює принципову неможливість опису заздалегідь усіх нюансів формування вартості. Конкретне значення вартості інновації представляє в майбутньому не дискретну величину, а певне поле, простір можливих значень. Відповідно і в методології стає необхідним використання стохастичних, а не строго детерміністичних методів досліджень. Таким чином, у прогнозуванні вартості інноваційних товарів доцільно застосовувати

методологічний апарат стохастичного аналізу, нечітких множин, оцінку щільності ймовірності, апроксимацію, кореляційний аналіз і ряд інших інструментів.

Стохастичність формування вартості інновацій не довільна, вона має певні особливості, що дозволяє визначити її як немарковской процес, в якому виникає також критично значимий ефект "залежності від попереднього розвитку". Його врахування стає найважливішим методологічним принципом, що дозволяє адекватно розуміти формування вартості інновацій. Ця залежність може бути якісно різною за критерієм співвідношення суспільної цінності нововведення в порівнянні із збереженням традиційних продуктів, технологій та інститутів [7, с.371-372]. Сильна залежність має місце тоді, коли цінність нововведення перевищує адаптаційні витрати, пов'язані з його впровадженням. Однак, навіть у цих умовах можливий різний розподіл владних повноважень і здатності впливу прихильників і супротивників інновацій [2].

Найважливішою властивістю інновацій є біфуркаційний характер їх наслідків, який передбачає швидке набуття нової якості динамічної господарської системи навіть при малій зміні її параметрів. У деяких прикладних ситуаціях нові товари призводять до повного перегляду вартісних співвідношень у масштабах економіки. Така зміна характерна в першу чергу для нововведень, що впливають на системоутворюючі процеси суспільного відтворення: базові технології, джерела енергії, матеріали, інформаційні технології тощо. У той же час інкрементні інновації можуть за певних умов приводити до фазових переходів в системі вартостей у суспільстві.

Інновації та їх вартість мають властивості емерджентності і синергетичності. У методологічному плані ці властивості означають необхідність використання спеціального апарату досліджень незворотних явищ і процесів.

Суттєві досягнення та нові горизонти в області обробки, інтерпретації та використання інформації стали причиною виділення так званої інформаційної епохи, для якої характерним є істотне здешевлення і спрощення доступу до великих масивів складної інформації практично у всіх галузях науки і практики. Зокрема, набули нового якісного значення глобалізація та мережеві ефекти в економіці [4], що безсумнівно вплинуло на вартість нових товарів.

Все більш активного розвитку набувають відкриті інновації, які докорінно змінюють розуміння конкуренції. Компанії, що масово виробляють безкоштовні товари відкрито декларують безкоштовне поширення свого продукту, як наприклад, розробники Linux, Skype, і мають при цьому високу ступінь капіталізації. Для розуміння їхньої діяльності необхідно змінити концептуальні основ аналізу вартості капітальних активів. Методологія в цьому сенсі покликана виявити довгострокові ефекти застосування інновацій в масштабах суспільства, а також можливість інтенсивного обміну вигодами від застосування таких ефектів.

Значну роль відіграють інституційні чинники. Так, існує цілий ряд інституційних причин, що обмежують або навіть унеможливають застосування інновацій в пост-радянських країнах. У статті Вишневецького В.П. і Демет'єва В.В. [1] доведено, що в цих умовах склався та-

кий господарський порядок, в якому суб'єкти віддають перевагу "коротким правилам" взаємодії, що обмежує можливості інноваційного розвитку. Авторами запропоновані конкретні кроки для подолання такої ситуації. Інституціоналізм демонструє необхідність врахування в дослідженні господарських процесів не тільки чисто економічних факторів, а й сукупності позаекономічних чинників, включаючи розвиток та конструювання правил, норм і обмежень.

На ранньому етапі життєвого циклу інновації формування її вартості відбувається на основі суб'єктивної цінності, специфічної для кожного користувача. Такий підхід виникнення вартості, вперше запропонований Т. Сакаїя [8], значно змінює методологічні можливості вивчення вартості.

Таким чином, в сучасній економічній теорії відбуваються важливі концептуальні зміни в методології дослідження вартості інновацій. Зокрема, для їх осмислення виробляється новий категоріальний апарат. Передбачається використання як абсолютно нових методів дослідження, так і їх міждисциплінарна дифузія, поширення на нові сфери і об'єкти аналізу. Здійснюється перехід від аналізу рівноважних станів і швидкої адаптації до аналізу нерівноважних динамічних систем на основі кореляційних залежностей. Важливим є врахування біфуркаційних процесів, синергії, залежності від шляху розвитку. Найбільш релевантною процесу формування вартості інновацій стає методологія еволюційного аналізу.

Зазначені зміни в методології вивчення вартості інновації створюють передумови подальших досліджень, які дозволять глибше зрозуміти процеси формування нового суспільного багатства в сучасних умовах і в найближчому майбутньому.

Список використаних джерел

1. Вишневецький В. Інновации, институты и эволюция / В.П. Вишневецкий, В.В. Демет'єв // Вопросы экономики. – 2010. – № 9. – С. 41–62.
2. Зухба Д.С. Институты создания общественного богатства в инновационной экономике: необходимость, вызовы и ответы на них в России и Украине / Даур Зухба // Инновационное развитие экономики России: институциональная среда: Сборник статей по материалам Четвертой Международной научной конференции; (Москва, 20-22 апреля 2011 г.): [в 3 т.]. Т.2 / [Под ред. В.П. Колесова, Л.А. Тутова]; МГУ им. М.В. Ломоносова, Экономический факультет. – М.: МАКС Пресс, 2011. – Т. 2. – 808 с. – С. 42–50.
3. Зухба Д.С. Эволюционное формирование стоимости и перераспределение ресурсов в инновационной экономике / Даур Зухба // Инновационное развитие экономики России: ресурсное обеспечение: Сборник статей по материалам Второй Международной научной конференции; (Москва, 22-24 апреля 2009 г.): [в 2 т.]. Т.1 / [Под ред. В.П. Колесова, Л.А. Тутова]; МГУ им. М.В. Ломоносова, Экономический факультет. – М.: Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 2009. – Т. 1. – 500 с. – С. 45–48.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс. [Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана]; – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
5. Кристенсен К.М. Дилемма инноватора: Как из-за новых технологий погибают сильные компании. / Клейтон М. Кристенсен. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 237 с.
6. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений / Ричард Р. Нельсон, Сидней Дж. Уинтер. [Пер. с англ.] – М.: Дело, 2002. – 536 с.
7. Одинцова М.И. Институциональная экономика / Марина Игоревна Одинцова. – М.: Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2008. – 397 с.
8. Sakaya T. The Knowledge-Value Revolution or a History of the Future [текст] / T. Sakaya. – N.Y., Tokyo, London: Kodansha International, 1991. – 379 p.

Надійшла до редколегії 18.02.13

Д. Зухба, канд. экон. наук, МВА
Донецк. нац. техн. ун-т, Донецк

СПЕЦИФИКА МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ СТОИМОСТИ В ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье выявлены особенности методологии анализа стоимости инноваций, которая является адекватной современному состоянию хозяйственной системы и достигнутому уровню развития науки. Доказано, что особенности методологии связаны с использованием эволюционного подхода, учета бифуркационных процессов, синергии, зависимости от пути развития.

Ключевые слова: инновации, стоимость, методология исследования.

D. Zukhba, PhD, MBA
Donetsk National Technical University, Donetsk

THE SPECIFICS OF THE VALUE RESEARCH METHODOLOGY IN THE INNOVATION ECONOMY

In the article there were identified peculiarities of the analysis methodology of innovation's value, which are adequate to the current state of the economic system and the level of development of science. There were proved that the peculiarities of the methodology are related with the use of evolutionary approach, taking into account the bifurcation process, synergies, depending on the path of development.

Keywords: innovation, cost, research methodology.

УДК 339.13.017

А. Игнатюк, д-р экон. наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ЗАРОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ОТРАСЛЕВЫХ РЫНКОВ

В статье определены этапы зарождения и развития теории отраслевых рынков для более полного представления современных целей, заданий и направлений ее исследования.

Ключевые слова: отраслевые рынки, конкуренция, парадигма "структура-поведение-результат", гарвардская школа, чикагская школа.

Глобализации экономических отношений в XXI ст. приводит к усилению конкуренции на рынках, что, одновременно, сопровождается возрастанием их концентрации и монополизации. Современное состояние многих национальных и международных рынков характеризуется не только несовершенной конкуренцией, но и частым проявлением монополистических тенденций, случаев недобросовестной конкуренции, злоупотреблений монопольным положением. Сегодня становится все более актуальным исследование новых форм проявления антиконкурентных действий со стороны фирм на рынках для их выявления и предотвращения.

Анализ практики монополизации рынков начинается со времени зарождения рыночных отношений. Однако теоретический анализ несовершенной конкуренции берет начало с XX ст. Было предложено особое направление исследования в экономической теории, представители которого анализировали механизм направления деятельности производителей на удовлетворение потребительского спроса, пытались определить причины нарушения этого процесса и выяснить возможности регулирования рынков таким образом, чтобы результативность экономики была бы максимальной. Это направление анализа получило название "industrial organization", известным переводом которого является "организация промышленности", хотя более верно следует переводить как "отраслевая организация". Хотя в российской литературе используются такие названия данного направления исследования как "теория отраслевых рынков", "экономическая теория отраслевых рынков" и другие, на наш взгляд, более верно все же отображает предмет исследования название "организация рынков".

Значительный вклад в исследование теоретико-методологических аспектов функционирования рынков сделали такие экономисты, как С. Авдашева, В. Базилевич, У. Баумоль, Дж. Бейн, А. Вурос, В. Вискузи, А. Диксит, Л. Кабраль, Р. Кейвз, Р. Коуз, А. Лернер, Д. Моррис, М. Портер, Н. Розанова, Дж. Робинсон, Д. Росс, М. Спенс, Дж. Стиглер, В. Третьяк, О. Уильямсон, Г. Филлюк, Г. Хемел, Д. Хей, К. Хитер, Э. Чемберлин, А. Шаститко, Ф. Шерер, Р. Шмалензи и др. В их работах анализируются как отдельные аспекты функционирования рынков, так и раскрываются предмет, задания исследования отраслевых рынков. В работе Д. Хей и Д. Морриса показаны также этапы зарождения и развития теории отраслевых рынков [1]. Однако, на наш взгляд, данный анализ есть не полным.

Целью работы есть определение этапов зарождения и развития теории отраслевых рынков для более полного представления современных целей, заданий и направлений ее исследования.

Теория отраслевых рынков исследует отношения на мезоуровне экономической системы, охватывает поведение участников конкурентных отношений и возможный результат их взаимодействия, изучает влияние конкуренции на общественное благосостояние и государственное вмешательство [2]. Теория отраслевых рынков берет свое начало с анализа товарно-денежных отношений и рынка. В формировании и развитии можно выделить несколько этапов, обобщенно представлены в таблице 1.

Первый этап связан с исследованиями рыночных отношений в трудах экономистов классической школы политической экономии конца XVIII – второй половины XIX ст.

Таблица 1. Этапы развития теории отраслевых рынков

Этапы	Характеристика	Представители
I. Конец XVIII – вторая половина XIX ст.	Зарождение теории отраслевых рынков на основе анализа рыночных отношений: конкуренции, спроса, предложения, олигополии. Формирование научно-методологических основ исследования природы фирмы.	А. Смит, П. Буагильбер, Л. Вальрас, В. Парето, А. Маршалл, А. Пигу, А. Курно, Ж. Бертран
II. Конец XIX – начало XX ст.	Формирование двух направлений развития теории отраслевых рынков: теоретико-дедуктивного и эмпирического.	Теоретико-дедуктивное направление: В. Джевонс, Ф. Найт, Ф.И. Еджуорт, Дж.Б. Кларк, Эмпирическое направление: А. Берли, Г. Минз, П. Сарджент Флоренс, Дж. Аллен, Д. Пихно, П. Фомин, М. Туган-Барановский
III. 20 – 70 гг. XX ст.	Объединение двух направлений исследования, возникновение теорий монополистической и несовершенной конкуренции. Формирование теории отраслевых рынков, ее развитие в рамках институционального направления, гарвардской, чикагской школ.	П. Сраффа, Е. Чемберлин, Дж. Робинсон, А. Лернер, Дж. Бейн, Е. Мейсон, Г. Демзек, Дж. Стиглер, Р. Коуз, О. Уильямсон, А. Харбергер, Й. Шумпетер, В. Ойкен, Дж. Мак-Ги

Закінчення табл. 1

Етапи	Характеристика	Представители
IV. 70-ые гг. XX ст. – XXI ст.	Современное развитие теории отраслевых рынков: исследование фирмы, несовершенной конкуренции, государственного регулирования рынков; проблем вертикальных отношений; дифференциации продукции; инновационных предпосылок развития отраслей. Анализ глобализации отраслевых рынков, монополистической и олигополистической конкуренций на международных рынках и т.д.	М. Спенс, А. Диксит, У.Дж. Баумоль, А. Волинский, Р. Шмалензи, П. Милгром, Дж. Робертс, А. Алчан, Г.П. Марвел, М. Уотерсон, Т. Левитт, П. Кругман, М. Мелиц

Источник: составлено автором

Представители неоклассической школы политической экономии исследовали факторы формирования эффективной конкуренции на рынках отдельных товаров. Была теоретически обоснована модель совершенной конкуренции, которая приводит к наиболее эффективному распределению ресурсов, доходов в экономике за счет установления справедливых цен.

Анализ эффективности рыночного механизма на основе свободной конкуренции одним из первых начал основатель классической политической экономии во Франции П. Буагильбер. Однако теоретически обосновал эти положения А. Смит в работе "Исследование о природе и причинах богатства народов" [3]. Л. Вальрас на основе предположения о совершенстве рынков выдвинул гипотезу про равенство цен для всех субъектов экономики, полную информированность и регулирование экономики за счет колебания структуры равновесных цен, предложил модель общего экономического равновесия. Развивая основные положения этой теории, В. Парето сформулировал понятие общественной максимальной полезности (оптимум Парето), утверждая, что оптимальное состояние экономики возможно лишь в условиях долгосрочного равновесия на рынках совершенной конкуренции. Вместе с тем В. Парето, в отличие от Л. Вальраса, обращал внимание на существование монополизированных рынков.

Особое место в зарождении и развитии теории отраслевых рынков занимают труды А. Маршалла, поскольку, во-первых, он соединил экономическую теорию с практическими аспектами бизнеса, и, во-вторых, было обращено внимание на невыполнение некоторых условий модели совершенной конкуренции, хотя в его анализе конкуренция признавалась важным фактором регулирования рынка. На наш взгляд, А. Маршалл начал не только микроэкономический анализ, но и анализ экономики на мезоуровне, путем исследования отраслевых рынков на основе теории фирмы и теории рынков. А. Маршалл впервые применил термин "industrial organization", что в западной экономической литературе сейчас обозначает отдельное направление экономической теории, анализирует рыночные отношения на уровне фирм отрасли.

Во время второго этапа формирования теории отраслевых рынков (конец XIX – начало XX ст.) исследования рынков и фирм осуществляется на основе дедуктивного и эмпирического анализа. Дедуктивное направление представлено работами таких экономистов, как В.С. Джевонс, Ф.И. Эджворт, Дж.Б. Кларк, Ф. Найт. Основное внимание они уделяли ценам, объема выпуска, их влиянию на эффективность, размещения ресурсов и экономическое благосостояние. Исследования не были связаны с эмпирическими данными и практически игнорировали исторический и институциональный аспекты. В основу исследования отраслевых рынков были положены, во-первых, модель совершенной конкуренции, в рамках которой деятельность фирмы

была далека от реальности, во-вторых, модель монополии, которая была более реалистичной, но вследствие предположения об отсутствии прямой конкуренции не соответствовала существующим реалиям.

Вследствие несоответствия теоретических моделей реальному рыночному поведению фирм, сформировался второе направление исследования рынков и фирм, которое отражало анализ практических и эмпирических аспектов. Представители эмпирического направления, среди которых А. Берли, Г. Минз, П. Сарджент Флоренс, Дж. Аллен, на описательном уровне изучали историю и развитие отдельных фирм и отраслей, а также современные структуры и поведение одной или более отраслей.

Эмпирические аспекты развития отраслевых рынков в этот же период исследовали украинские экономисты. Во второй половине XIX – начале XX в. быстрыми темпами развивалось акционерное предпринимательство в Украине, что приводило к монополизации рынков промышленности. Эта проблема привлекла внимание известных украинских ученых Д.И. Пихно [4], М.И. Туган-Барановского [5], А. Рафаловича [6], С.П. Фармаковского [7], Н.И. Назаревского [8], П.И. Фомина [9] и др. (более подробно [10]).

Первым исследователем монополистических тенденций на отраслевых рынках не только в Украине, но и в целом в Российской империи, стал профессор политической экономии Киевского университета Д.И. Пихно. Он писал о том, что распространение торгово-промышленных коалиций, известных под названием конвенций, картельных соглашений, синдикатов и т.п., усиление их влияния на экономическую жизнь вызвали необходимость более тщательного теоретического исследования этого вопроса в научной литературе. Особое место в исследованиях Д.И. Пихно занимает анализ картельных соглашений на рынках олигополии, которые он разделил на: регулирующие количество продукции и цены; а также стачки, разграничивающие географические регионы продаж [3, с. 9-20].

Украинские ученые анализировали тенденции роста размеров фирм на основе акционерной формы собственности, что приводило к созданию новых организационных форм предпринимательской деятельности, таких как картели, синдикаты, тресты. Причем М.И. Туган-Барановский, А. Рафалович определяли, что степень монополизации рынков возрастает обратно пропорционально количеству предприятий, выпускающих однородную продукцию. Соответственно, чем больше размер фирм на рынке, тем меньшее их количество предлагает продукцию и, тем большая концентрация и монополизация рынка.

Третий этап формирования и развития теории отраслевых рынков (20-70 гг. XX ст.) характеризуется объединением обособленных направлений исследования в работах П. Сраффы. В 1925 году он опубликовал ряд статей, где доказывал неприемлемость модели

"совершенной конкуренции". Но настоящий успех пришел к нему после выхода в 1926 г. статьи "Законы эффективности в конкурентных условиях" [11]. Логическим продолжением исследований в этом направлении стали работы Э. Чемберлина "Теория монополистической конкуренции" [12] и Дж. Робинсон "Экономическая теория несовершенной конкуренции" [13]. Модель Э. Чемберлина имела большое значение для развития теории отраслевых рынков. Была разработана четкая классификация основных и дополнительных форм рыночных структур; исследованы теоретические зависимости между различными отраслевыми структурами и их результативность с точки зрения цен, прибыли, рекламы, эффективности, которую каждая структура определяет; сделан анализ нового вхождения в отрасль и барьеров, стоящих на пути потенциальных конкурентов. Э. Чемберлин попытался решить проблему: как анализировать типичные случаи, когда фирмы определенным образом конкурируют между собой, но, вследствие дифференциации продукции, сохраняют определенный уровень монопольной власти. Следствием стало развитие теории отраслевых рынков в двух направлениях, первое – исследования олигополистического поведения, второй – изучение поведения отдельных фирм.

В конце 30-х – начале 40-х гг. были опубликованы труды экономистов Гарвардского университета Э. Мейсона и Дж. Бейна, в которых представлены основные подходы к анализу рынков отраслей экономики. Они обратили внимание на то, что рыночный механизм отношений между производителями и потребителями содержит взаимосвязанные составляющие: структуру рынка, поведение фирм в отраслях и результативность функционирования рынков. Такой подход к анализу в западной экономической литературе получил название базовой парадигмы исследования отраслевых рынков. Условно методологические основы анализа отраслевых рынков экономистами гарвардской школы получили название системного подхода, который был господствующим до 70-х гг. Различные версии предлагали разные соотношения между экзогенными и эндогенными параметрами (переменными) в рамках парадигмы. Представители чикагской школы, среди которых Г. Демзек [14], Дж. Стиглер [15], Ф. Найт [16] и другие критиковали системный подход за игнорирование микроэкономических моделей. Они, на основе теории цен, исследовали проблему экономического выбора. Отправной точкой анализа были не объективные характеристики отраслей, а закономерности принятия оптимизационных решений. Различные подходы к исследованию не исключали один другой, каждый из них был полезным при анализе определенных проблем. Кроме перечисленных направлений возникли другие подходы, новые понятия, новая терминология и аналитические методы.

Четвертый этап развития теории отраслевых рынков начался с 70-х гг. Он характеризуется сочетанием, взаимным обогащением и дополнением системного и микроэкономического подходов к анализу рынков на уровне отрасли. Произошло сочетание теоретического и эмпирического анализ: теория определяла объект анализа, предоставляла спектр структурных параметров и факторов поведения фирм на рынке, а взаимосвязи между ними проявлялись в процессе эмпирического анализа. Получил развитие межотраслевой сравнительный анализ рыночных структур. Поскольку середина 70-х годов характеризовалась ростом недоверия относительно эффективности государственного регулирования, то возникают новые направления исследования влияния государства на отраслевые рынки.

На развитие теории отраслевых рынков в конце XX начале XXI в. существенно повлияли тенденции глобализации мировой экономической системы. Пионерной стала работа Т. Левитта "Глобализация рынков" [17], опубликованная в 1983 г. Автор понимал под глобализацией сугубо рыночный феномен сочетания и интеграции рынков отдельных продуктов, которые производили транснациональные корпорации. Т. Левитт определял, что конкурентоспособными могут быть только глобально ориентированные ТНК, рыночные стратегии которых направлены лишь на дифференцированные, специфические рынки тех или иных стран.

Исследования процессов глобализации приводит к интеграции теорий международной торговли и отраслевых рынков, что было сделано в работах лауреата Нобелевской премии в области экономики 2008 г. П. Кругмана [18]. Его разработки в области теории внешнеторговой политики, с учетом факторов несовершенной конкуренции, стратегического взаимодействия между фирмами на рынках с олигополистической структурой, а также экономии от масштаба, получили название "новая международная экономика" [19]. Новые разработки включали: во-первых, одновременный учет экономии от масштаба и монополистической конкуренции в формальных рамках анализа общего равновесия, что обобщенно изложено в монографии П. Кругмана и Е. Хелпмана "Рыночная структура и международная торговля" (1985) [20]; во-вторых, разработку направлений государственной политики в условиях олигополистической структуры рынков и стратегического взаимодействия между фирмами, что представлено в книгах "Стратегическая торговая политика и новая международная экономическая теория" (1986) и совместно с Э. Хелпманом "Торговая политика и структура рынка" (1989) [21].

До 1990-х гг. главной единицей анализа в теории международной торговли было государство. В дальнейшем, благодаря новым данным, исследования постепенно стало переходить к изучению влияния торговли на конкретные фирмы. В теории П. Кругмана фирмы являются абсолютно одинаковыми по размерам, что противоречит реальной практике. Поэтому возникает спрос на анализ ситуаций, когда существуют крупные и малые фирмы, причем в процессе глобализации крупные становятся еще крупнее и выходят на экспортные рынки, а малые – меньше, оставляя, в конце концов, рынки. Теорию, основанную на неодинаковых размерах фирм, которая сегодня является чрезвычайно популярной, предложил М. Мелиц [22].

Глобализация экономики обострила проблему конкурентных преимуществ фирм различных отраслей на международных рынках, что потребовало новых теоретических разработок и анализа факторов этих преимуществ. Новаторской стала концепция, разработанная Г. Хэмелом и К. Прахаладом [23]. Они отмечали, что стабильные отрасли стремительно меняются, сливаются с появлением новых продуктов, а перспективность фирмы определяется первенством не на сегодняшний день, а на будущих рынках. Г. Хэмел и К. Прахалад назвали это интеллектуальным лидерством.

Весомый вклад в теорию отраслевых рынков внесли представители институционального направления экономической мысли, а именно: было введено в анализ определение размеров фирм на основе трансакционных издержек (Р. Коуз); исследована фирма на основе контрактной теории; показаны последствия процессов слияний и поглощений; олигополистическое поведение фирм (О. Уильямсон); применена теория игры (разработал Дж. Нэш) при анализе олигополистической

поведения (Дж. фон Нейман и О. Моргенштерн); проанализирована вертикальная интеграция, экономическая организация (А. Алчян, Г. Демзет); усовершенствованная теория государственного регулирования отраслевых рынков (М. Олсон, Г. Беккер) [24]. Показательным для теории отраслевых рынков есть тот факт,

что А. Уильямсону в 2009 г. была присуждена Нобелевская премия за определение границ фирмы, одному из направлений теории отраслевых рынков.

Таким образом, современная теория отраслевых рынков рассматривает широкий круг проблем, которые можно систематизировать по трем направлениям (рис.1).

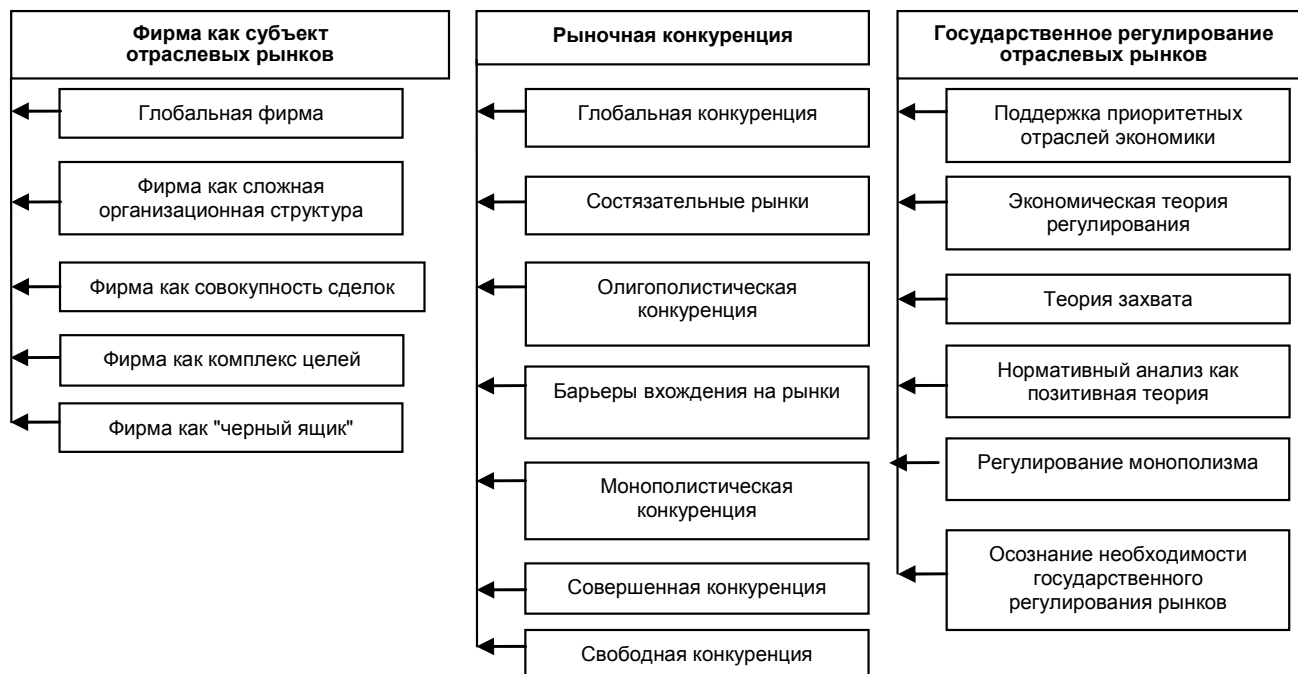

Рис. 1. Эволюция теоретических исследований отраслевых рынков

Источник: составлено автором

Во-первых, исследование поведения фирмы на отраслевых рынках, которое прошло определенную эволюцию. В классической и неоклассической теории фирма рассматривалась как "черный ящик", которая не влияет на окружающую среду, а принимает изменения как заданные. Концепция свободы действий фирмы привела к анализу ее стратегических целей, которые могут противоречить друг другу, к рассмотрению организационной, финансовой структуры фирмы. Исследования, проведенные в рамках институциональной теории, позволили определить фирму как совокупность контрактов, размер которой зависит от транзакционных издержек. Актуальным сегодня является анализ транснациональных и глобальных фирм, а именно: рыночные стратегии компаний, пути роста фирм, вертикальная интеграция, влияющая на рыночную структуру на прибыльность предприятий, ценообразование при различных условиях конкуренции, рыночная власть и условия ее приобретения, хищническое поведение, расходы на исследование и разработки как инвестиционные решения.

Вторым направлением является исследование отношений конкуренции на отраслевых рынках, теоретические концепции которых менялись с развитием экономики. Анализ свободной и совершенной конкуренции был характерен, когда рыночные отношения только зарождались, отсутствовали крупные корпорации, государство почти не вмешивалось в рыночный механизм взаимодействия между фирмами. Индустриальное развитие экономики, процессы концентрации капитала привели к объективной необходимости исследования причин несовершенства отношений конкуренции, различных структур рынков по количеству участников, однородности или дифференциации товара, барьеров вхождения, способности фирм влиять на рыночную цену.

Наиболее значимыми были работы, посвященные проблемам функционирования рынков монополистической конкуренции и олигополии, а именно: дифференциации продукции и рекламе (Ж. Габжевич, Ж.-Ф. Тисс, Р.Шмалензи, П. Милграм, Дж. Робертс, др.); концепция предполагаемых вариаций, которая стала следствием попыток систематического анализа поведения олигополии, сделанных А. Курно и Дж. Берtrandом, а также теория игры, которая была разработана Дж. Нейманом и О. Моргенштерном; стратегического взаимодействия между фирмами и барьеров входа на рынки (М. Спенс, А. Диксит, Д. Крепе и Р.Уилсон, А. Волинский и др.). В конце XX и в начале XXI в. чрезвычайно актуальным становится анализ отношений глобальной конкуренции на отраслевых рынках, причин их возникновения, особенностей, последствий и направлений дальнейшего развития.

Третьим направлением современной теории отраслевых рынков является исследование государственного регулирования отраслевых рынков – целесообразность государственного вмешательства, объемы регулирования, цели, задачи, направления регулирования. Эволюция этих исследований начинается с осознания необходимости государственного вмешательства в связи с "неспособностью рынка" регулировать экономическую систему. Речь шла, прежде всего, о регулировании монополизированных рынков, особенно рынков естественной монополии.

В развитии идей, связанных с необходимостью государственного регулирования отраслевых рынков, различают три этапа [25, с. 395-417]. Сначала была выдвинута гипотеза о том, что регулированию подлежат отрасли, в которых наблюдается "несостоятельность рынка". Тогда же возникла теория, которую сначала называли теорией регулирования в интересах общества (public interest theory), а в последнее время – нормативным анализом как позитивной теорией (НПТ)

(normative analysis as a positive theory). Она предусматривает, что регулирование осуществляется в ответ на появление общественной потребности в корректировке несостоятельности рынка или прекращении несправедливой практики (например, ценовой дискриминации). Согласно этой теории, если рынок определенной отрасли представляет собой естественную монополию, то общественность потребует регулирования этой отрасли, поскольку при его отсутствии "первое лучшее" решение обеспечить невозможно. В таких условиях неограниченная конкуренция приведет либо к появлению избыточного количества фирм-производителей, или к тому, что цена превысит общественно оптимальный уровень. Путем регулирования отрасли обеспечивается прирост общественного благосостояния, и этот потенциал увеличения благосостояния является причиной появления общественного спроса на регулирование.

Вследствие существования эмпирических данных, которые противоречили НРТ, экономисты и политологи разработали новую теорию – теорию захвата (ТС) (capture theory). В ее основу положена идея о том, что, независимо от способа организации, агентство, которое должно регулировать определенную область, фактически руководствуется не интересами государства, а интересами субъектов отрасли. Как следствие, регулирования способствует увеличению прибыли отрасли, а не общественного благосостояния.

Дж. Стиглером в статье "Теория экономического регулирования" (1971 г.) была предложена теория регулирования, ценность которой заключалась в возможности прогнозирования, а также в новом подходе при определении необходимости государственного регулирования [26]. Главной предпосылкой анализа экономической теории регулирования (ETP) (economic theory of regulation) было то, что базовым ресурсом государства являются сила принуждения. Заинтересованные группы, которые способны убедить государство использовать силу принуждения им на пользу, могут улучшить свое благосостояние. Регулирование является одним из способов, с помощью которого заинтересованная группа способна повысить свой доход, побуждая государство к перераспределению богатства других частей общества в интересах этой группы.

Еще одной моделью прогнозирования отрасли, которая будет регулироваться, является модель Г. Беккера [27], где главное внимание уделяется обеспечению баланса сил различных заинтересованных групп. Г. Беккер считает, что законодатели / работники регулирующих органов являются лишь "передаточным звеном" для давления активных групп. По мнению Г. Беккера, регулирование применяется с целью повышения благосостояния самых влиятельных заинтересованных групп. Автор определил политическое равновесие как ситуацию, которая характеризуется такими уровнями давления со стороны активных групп, когда ни одна из групп не имеет стимулов менять свое решение (более подробно [25, с.409]). Следствием анализа теории политического равновесия является то, что когда предельные необратимые потери благосостояния вследствие регулирования увеличиваются, то объем регуляторной деятельности уменьшается.

Таким образом, развитие теории отраслевых рынков, на наш взгляд, условно можно разделить на четыре этапа, которые отображают направления исследований, которые были присущи тому или иному историческому периоду. Современная теория отраслевых рынков рассматривает широкий круг проблем, которые можно систематизировать по трем направлениям: фирма как субъект рыночных отношений; рыночная конкуренция; государственное регулирование отраслевых рынков. Исследования основаны на теориях рынков, совершенной и несовершенной конкуренции, фир-

мы, государственного регулирования отраслей экономики, международной торговли и др.

Глобализация мировой экономической системы, постиндустриальные тенденции ее развития, обострение конкурентных отношений между фирмами на международных отраслевых рынках обуславливают необходимость исследований особенностей регулирования международных отраслевых рынков, а также приоритетных отраслей национальных экономик с целью стимулирования деятельности фирм, занимающихся данными видами деятельности, для поддержки их конкурентоспособности в мировом пространстве.

Список использованных источников

1. Хэй Д. Теория организации промышленности: В 2 т. / Пер. с англ. под ред. А.Г.Слущкого / Д. Хэй, Д. Моррис. – Т.1. – СПб.: Экономическая школа, 1999. – 384 с.
2. Ігнатюк А.І. Методологія дослідження функціонування галузевих ринків / А.І. Ігнатюк // Економічна теорія. – 2009. – № 3. – С. 60–74.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит А.; [пер. с англ. В.С.Афанасьев]. – М.: Эксмо, 2007. – 957 с.
4. Пихно Д.И. Торгово-промышленные стачки / Д.И. Пихно. – К., 1885. – 100 с.
5. Туган-Барановский М.И. Русская фабрика в прошлом и настоящем: Ист.-экон. исслед. / М.И. Туган-Барановский. – Т.1: Историческое развитие русской фабрики в XIX веке / М.И. Туган-Барановский. – СПб., 1898. – 496 с.
6. Рафалович А. Промышленные синдикаты за границей и в России. Их экономическое и социальное значение / А. Рафалович. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1904. – 67 с.
7. Фармаковский С.П. Синдикатские этюды / С.П. Фармаковский. – СПб.: типо-лит. "Якорь", 1908. – 148 с.
8. Назаревский М.И. Очерки по истории и теории коллективно-капиталистического хозяйства: синдикаты, тресты и комбинированные предприятия / М.И. Назаревский. – М.: [б. и.]. Т. 1, Ч. 1: Очерки по истории объединения американской промышленности. – 1912. – 364 с.
9. Фомин П.И. Синдикаты и тресты [текст] / П.И. Фомин. – Харьков: Из-во "Союз" Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. – 110 с.
10. Феценко В. М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини XIX – початку XX століття: [монографія] [текст]. – К.: КНЕУ, 2003. – 187 с.
11. Sraffa P. The laws of returns under competitive conditions [текст] / P. Sraffa. – Economic Journal. – 1926. – № 144, Vol. XXXVI. – P. 535-550.
12. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: Реориентация теории стоимости / Э. Чемберлин; [пер. с англ. Э.Г. Лейкина, Л.Я. Розовского; Под ред. [и с вступ. ст., С. 5-28] О.Я. Ольсевича]. – М.: Экономика, 1996. – 351 с.
13. Робинсон Д.В. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон; Вступ. ст. и общ. ред. И. М. Осадчей. – М.: Прогресс, 1986. – 472 с.
14. Demsetz H. Two systems of belief about monopoly / H. Demsetz // Industrial Concentration: The New Learning [H. Goldschmidt, H.M. Mann, J.F. Weston (eds.). Industrial Concentration]. – Boston: The New Learning, 1974. – P. 164-184.
15. Stigler G. J. The Organization of industry / G. Stigler. – Homewood, Ill.: Richard D. Irwin, 1968. – 328 p.
16. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф.Х. Найт. – М.: Дело, 2003. – 359 с.
17. Levitt T. The globalization of markets / T. Levitt // Harvard Business Review. – 1983. – №61, May-June. – P. 92-102.
18. Krugman P.R. Strategic trade policy and the new international economics / Krugman P.R. – Cambridge, Mass. London: MIT Press, 1986. – 313 p.
19. Довбенко М. Кругман Пол Робин (США) / М. Довбенко // Економіка України. – 2009. – № 7. – С. 86-93.
20. Krugman P.R. Market structure and foreign trade: increasing returns, imperfect competition, and the international economy / P.R. Krugman, E. Helpman // MIT Press, 1987. – 283 p.
21. Krugman P.R. Trade policy and market structure / Krugman P.R., Helpman E. – Cambridge, Mass. London: MIT Press, 1989. – 191 p.
22. Melits M. The impact of trade on intraindusry reallocations and aggregate industry productivity/ Melits M. – Econometrica, 2003. – № 71. – P. 1695-1725.
23. Hamel G. Competing for the future [текст] / G. Hamel, C. Prahalad. – Harvard Business School Press, 1996. – 384 p.
24. Гайдай Т.В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: моногр. / Т.В. Гайдай. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – 296 с.
25. Віскузі В.К. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика: Пер. з англ. / В.Кін Віскузі, Джон М. Вернон, Джозеф Е. Гарингтон (мол.); Наук. ред. пер. та авт. передм. О. Кілієвич. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. – 1047.
26. Stigler G.J. The Theory of economic regulation [текст] / G. Stigler // Bell Journal of Economics and Management Science. – 1971. – № 2. – P. 3-18.
27. Becker G.S. A theory of competition among pressure groups for political influence / G.S. Becker // Quarterly journal of economics. – August 1983. – P. 371-400.

А. Ігнатюк, д-р екон. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ГАЛУЗЕВИХ РИНКІВ

У статті визначені етапи зародження та розвитку теорії галузевих ринків з метою більш повного уявлення щодо її сучасних цілей, завдань та напрямів дослідження.

Ключові слова: галузеві ринки, конкуренція, парадигма "структура-поведінка-результат", гарвардська школа, чиказька школа.

A. Ignatyuk, Doctor of Sciences (Economics)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE BIRTH AND DEVELOPMENT OF THE THEORY OF INDUSTRY MARKET

In this article the stages of the birth and development of the industry markets theory were defined in order to have a full picture of its current goals, objectives and areas of study.

Keywords: industry markets, competition, paradigm "Structure – Conduct – Performance approach" SCP, Harvard School of Economics, Chicago School of Economics.

УДК 330.341:330.837

О. Катигрובה, канд. екон. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ІННОВАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

У статті визначено сутність теорії інновацій, класифіковано напрями її розвитку, досліджено особливості еволюції інноваційної теорії в контексті інституціоналізму та розкрито її значення в постіндустріальній теорії.

Ключові слова: інновації, теорія інновацій, інституції, традиційний інституціоналізм, неінституціоналізм, наука, технології, знання, теорія постіндустріального суспільства.

Інноваційний розвиток економіки досягається та вимірюється поширеністю інноваційних процесів в усіх інституційних секторах економіки, у першу чергу, у наукоємних та високотехнологічних галузях, що є зародком нового технологічного укладу. Розвиненість науки, ефективні освітні технології, доступ до них і інших новітніх технологій стали важливими складовими моделі стійкого розвитку передових країн сучасності. В Україні і досі триває складний процес ринкової трансформації, пріоритетом якого є інноваційні засади розвитку. Становлення інноваційної моделі економіки передбачає формування ефективного інституційного середовища. Оскільки значення інституцій в житті сучасного суспільства зростає, то відповідно теорія інновацій вирішальною мірою формується під впливом інституціоналізму. Погляд на інновації через призму нового інституціоналізму зумовлений потребою створення та розвитку інститутів ринку в країнах у період трансформації. Інституціональні критерії базуються на врахуванні конкретно-історичних умов тієї чи іншої країни, наслідуванні традицій, ідей, духовного світу населення, системі ціннісних уявлень.

Як якісно новий напрям світової економічної думки інституціоналізм увібрав у себе найкращі ідейно-теоретичні та методологічні досягнення попередніх шкіл економічної теорії. Абстрагуючись від впливу ринкових сил, неокласична школа не змогла дати задовільного пояснення явищу поглиблення нерівномірності економічного розвитку різних країн світу в умовах, коли ключовий ресурс сучасного розвитку – наукові знання та технології – є загальнодоступними. Разом з тим, існування ефективних інститутів ринку, передусім добре розробленої системи прав власності, підкріпленою конкуренцією між товаровиробниками, є вихідною передумовою будь-якої неокласичної моделі економічного зростання.

Дослідженню особливостей розвитку інновацій у різні часи присвячено багато наукових праць і поглядів, об'єднаних у теорію інновацій. У роботах українських вчених Ю.Бажала, В.Гейця, В.Сизоненка, П. Солом'янюка, Л.Федулової, І.Шовкун та інших науковців висвіт-

люються напрями та етапи становлення інноваційних процесів. Дослідження доводять, що країни, які сьогодні використовують інновації як один з найважливіших джерел економічного розвитку, завтра отримають переконливіші конкурентні аргументи для економічної, промислової, політичної експансії на світовій арені та значно посилять власні стратегічні позиції.

Окремі аспекти щодо розвитку інновацій в теорії інституціоналізму досліджені сучасними економістами. Цим проблемам присвячені наукові праці В. Базилевича, Т.Гайдай, А.Маслова, В.Осецького, А.Чухна та ін. Увагу науковців та практиків сконцентровано на проблемах розвитку теорії інновацій в контексті інституціональної науки, її методологічний аспект, дискутуються питання стосовно вибору заходів та інструментів ґрунтовної економічної концепції, побудови ефектної моделі інноваційного розвитку, тому і виникає потреба у зверненні до аналізу еволюції інноваційної думки в економічній теорії.

Метою статті є узагальнення наукових поглядів щодо особливостей розвитку теорії інновацій в контексті інституціоналізму та формування її основних засад в постіндустріальній теорії.

Теорія інновацій – це сукупність знань про теоретичні проблеми науково-технічного прогресу, методологічні підходи до формування інноваційної політики і механізму її реалізації, а також процес трансформації досягнень науки і техніки у новий продукт, технологію, рішення різного характеру на всіх рівнях економічної системи.

Нами визначено, що серед узагальнюючих критеріїв класифікації теорії інновацій найбільш ґрунтовно її характеризують такі чинники як: об'єкт дослідження, порядок хронології, причина появи інновацій та їх роль у стимулюванні економічного прогресу. Відповідно до перелічених ознак, розрізняємо шість основних напрямів теорії інновацій: випадкові "дошумпетерівські" теорії, класичні теорії, теорії економічного зростання, теорії економічних циклів, еволюційні теорії, соціально-психологічну модель (табл.1).

Таблиця 1. Характеристика напрямів теорії інновацій

Напрямок теорії інновацій	Період	Об'єкт дослідження	Причина появи інновацій	Роль інновацій
Випадкові "до-шумпетерівські" теорії	Поч. XVIII ст. – сер. XIX ст.	Інновації як випадкове явище капіталістичної системи	Поділ і спеціалізація праці	Мало досліджено, проте помічено їх вплив на зміну продуктивності праці
Класичні теорії	Сер. XIX ст. – поч. XX ст.	Підприємець як рушійна сила НТП	Розвиток підприємництва, інвестицій	Стимулятор появи нових товарів, технологій, ринків сировини
Теорії економічного зростання	XX ст.	Технологічні зміни як фактор економічного зростання	Нагромадження капіталу; державне стимулювання розвитку галузей-лідерів; конкуренція	Прямо пропорційний вплив на зміну продуктивності праці; об'єкт дослідження багатфакторних макроекономічних моделей
Теорії економічних циклів	Кін. XIX ст. – кін. XX ст.	Базисні інновації як основа техніко-економічного розвитку; життєвий цикл інновацій	Закономірність розвитку довгих хвиль в економіці	Інструмент подолання стагнації в економіці; засіб отримання прибутку
Еволюційні теорії	Сер. XX ст. – кін. XX ст.	Поведінка фірм в умовах "природного відбору"; процес дифузії інновацій	Періодичність технологічних змін	Чинник розвитку окремих господарюючих суб'єктів та економічної системи в цілому
Соціально-психологічна модель	Кін. XX ст. – поч. XXI ст.	Людські відносини як базис управління інноваційною діяльністю	Плідна робота колективу	Рушійна сила економічного розвитку

Джерело: систематизовано автором

Вперше інноваційні ідеї в теорії інституціоналізму описано у концепції Й.Шумпетера [10], сутність яких полягає у дії механізму конкуренції, що дозволяє досягти фірмам ринкових переваг за допомогою інновацій. Завдяки ринковій конкуренції автоматично підтримується механізм інноваційного розвитку господарської системи, а технічний прогрес породжує подальший технічний прогрес. Соціально-психологічне зростання, підвищення рівня життя як результат поширення інновацій відкриває нові можливості розвитку особистості і творчого потенціалу.

Серед існуючих підходів до генезису сучасного інституціоналізму можна виокремити такі напрями: соціально-психологічний, соціально-правовий, кон'юнктурно-статистичний, об'єднані у "традиційний інституціоналізм", а також соціальний напрям і нова інституціональна теорія, що належать до неінституціоналізму і нової інституціональної економічної теорії.

З нашого погляду, розкриття техніко-технологічних чинників виробництва відбувається в межах системи відносин між групами економічних агентів, які переслідують різновекторні інтереси, що створює умови для потенційного або реального конфлікту. У даному випадку з позиції інституціональної теорії істотний інтерес викликає поведінка суб'єктів господарювання та визначення взаємозв'язку між їх поведінкою, прийняттям рішень та інноваціями.

У 20-30-х роках XX століття Т.Веблен, засновник соціально-психологічного інституціоналізму, спробував обґрунтувати принципи розвитку економічного життя з точки зору суспільної психології, керуючись підсвідомими інстинктами людей. Він вважав, що оскільки нормальний розвиток суспільства відбувається лише у випадку відповідності його інституціональної структури навколишньому середовищу, то інститути, що не пристосовуються до змін, стають "консервативним фактором" і, відповідно, перешкодою інноваційному розвитку.

Засновник соціально-правової течії інституціоналізму Дж.Коммонс за основу власних досліджень використовує не психологічні і біологічні фактори, а правові норми. Науковець пояснює процес інноваційної діяльності бажанням людей домогтися кращого життя, що вимагає встановлення такого юридичного і економічного порядку, який забезпечив би сталу основу і гарантії для чекання.

На відміну від Дж.Коммонса, засновник кон'юнктурно-статистичного напрямку інституціоналізму В.Мітчелл вважав, що найсерйозніший вплив на господарську поведінку людей має грошовий фактор у вигляді обігу грошових знаків та діяльності фінансово-кредитних установ, де відповідно "гроші є головним двигуном економічної діяльності і відіграють самостійну роль у суспільстві" [5, с. 1089].

З нашого погляду, вивчаючи закономірності циклічних коливань, учений не наголошує на інноваційному чиннику як основній причині змін, але, математично обґрунтовуючи власні гіпотези, у якості перемінних поряд з витратами, ціною, процентною ставкою, кредитними і банківськими резервами він використовує фактор прийняття інвестиційних рішень та інвестиційних витрат, які нерозривно пов'язані з інноваційними циклами.

Отже, соціально-психологічний напрям інституціональної теорії орієнтований на вивчення соціального, психологічного, економічного та технологічного аспектів, кон'юнктурно-статистичний напрям концентрується на обґрунтуванні соціально-економічних аспектів, а соціально-правовий – досліджує юридичні особливості існування суспільства та його складових.

На думку автора, традиційний інституціоналізм, продовжував вивчати закономірності розвитку інноваційного процесу, приділяючи більше уваги соціально-економічним чинникам (соціальному, юридичному, психологічному, економічному та іншим аспектам). Важливий бік природи інститутів – це їхні конфліктні передумови. В основі погоджувальної природи інститутів лежить триада "контакт – конфлікт – контракт". Інститути забезпечують потреби у зниженні психологічних, соціальних і економічних витрат протистояння і конфронтації, не усуваючи сам чинник взаємного тиску суб'єктів як необхідний механізм соціальності.

Подібний підхід дозволив переглянути існуючі погляди на інновації як суто технологічне явище, що значно поглибило світогляд про природу інновацій та їх наслідки.

Представники неінституціонального напрямку Р.Коуз, Д.Норт, Дж.Ходжсон, О.Уільямсон, Р.Нельсон та ін. підтримали думку, що інституції та технології пов'язані щільним кореляційним зв'язком, а існуючі інституції визначають тип економічної системи суспільства. Оскільки учасники ринку володіють асиметричною ін-

формацією, то процес її передачі та отримання потребує трансакційних витрат, тобто "витрат ресурсів для планування, адаптації та контролю за виконанням узятих індивідами зобов'язань в процесі відчуження та привласнення прав власності та свобод" [5, с. 1111].

Інституціональний підхід зосереджує увагу на позаекономічному тлумаченні сутності рушійних сил інноваційного розвитку, розглядаючи формування різноманітних соціальних структур суспільства як комплекс об'єднань формальних і неформальних інституцій, що активно впливають на економічні процеси.

Головною передумовою ефективності економічної системи є ефективні інституції, оскільки сукупність політичних і соціально-економічних інститутів зумовлює гарантування виконання контрактних зобов'язань усіма економічними агентами та сприяє найповнішому використанню продуктивності виробничих факторів економічного зростання. Ці ефективні інституції забезпечують легку пристосовуваність політико-економічної системи до нових умов і можливостей, які виникають завдяки науково-технічному прогресу.

Еволюція інституцій – це природний спосіб реалізації інституційних змін, що реалізується шляхом еволюційно-генетичного розвитку, в процесі якого неформальні інституції, що існують у вигляді норм, традицій, правил, звичаїв, набувають законодавчо-правового оформлення, тобто формального статусу [3, с. 32].

Д.Норт стверджує, що інститути задають систему стимулів (позитивних і негативних), спрямовуючи діяльність людей у певне русло. Технологія, з його точки зору, спроможна задати тільки верхню межу прогнозованого економічного зростання, тому що в контексті інституціональної теорії за нульових трансакційних витрат збільшення обсягу знань та їх використання є ключем до потенційного добробуту суспільства [7, с. 32].

Подальший розвиток інституціоналізму пов'язаний з розвитком індустріального суспільства і з появою та поширенням теорії постіндустріального суспільства. Ця теорія ґрунтується на дослідженні формування і розвитку суспільства на основі прогресу нового знання і технології суспільного виробництва.

Для успішного технічного та економічного розвитку вирішальне значення має корінна зміна відсталих соціальних та політичних інститутів, оскільки досягти прогресу можливо тільки за умови вживання заходів, одночасних з техніко-економічною модернізацією, які передбачають подолання застарілих уявлень, пануючих у психології суспільства. "Індустріальна система виявила свою неспроможність забезпечити гармонійний розвиток працівника, найповніше задовольнити його потреби та реалізувати творчий потенціал і, відповідно, посирила трансформацію суспільства та людського розвитку" [8, с. 48].

Таким чином, предметом дослідження теорії інновацій індустріального періоду є розквіт промислового виробництва, що супроводжується зростанням автоматизації виробничого процесу, поширенням системи машин, пов'язаних в один технологічний ланцюг; підвищенням ролі великих корпорацій – могутніх інтеграторів інновацій світової економіки у її галузях-лідерах; перевага науково-технічної інтелігенції як носія інноваційних знань; домінування держави як основного правового інституту суспільства.

Теорія постіндустріального суспільства є результатом взаємодії і розвитку багатьох економічних, соціальних і політичних концепцій, чим було покладено початок новому етапу в економічній науці. Д.Белл [2] вважав характерними ознаками постіндустріального суспільства: перехід від виробництва товарів до виробництва послуг; переважання серед працівників "класу" професійних

працівників і техніків; прийняття рішень на засадах нової "інтелектуальної технології"; орієнтація в майбутньому на методи контролю і оцінка можливих напрямів розвитку технології; провідна роль теоретичних знань, як основи нововведень у всіх сферах суспільства.

"Постекономічна епоха", суб'єктами якої сьогодні реально є лише окремі категорії нематеріально мотивованих громадян різних країн, формується не як період всезагального миру, а як найбільш насичений суперечностями етап соціального прогресу [1, с. 840]. Знання та інформація стали особливими соціальними інститутами і водночас – основними виробничими ресурсами, виробленими людьми, для яких матеріальна мета не є домінуючою у житті. Ці ресурси унікальні, невідтворювані і не можуть бути результатом неекономічного примусу.

На нашу думку, сутність постіндустріального суспільства є неоднозначною, оскільки джерела нововведень зростаючою мірою залежать від досліджень та конструкторських розробок, але "сила" суспільства, яка характеризується збільшенням часток ВВП у зростаючій частці зайнятих, приростає швидше у секторі інформації і знань.

Знання та інформація стали особливими соціальними інститутами. Економіка знань є історично відносним та досить суперечливим явищем, оскільки ставить у центр господарської системи інноваційні процеси різного рівня. Безперервність і виняткова глибина сучасних технологічних змін не відповідає принципам стабільності, рівноваги й ефективного використання ресурсів. Знання, не підкріплені адекватними інституційними інструментами узгодження й упорядкування, можуть стати джерелом хаосу в економіці і суспільстві [4].

З нашого погляду, основними функціями інститутів, що забезпечують протікання інноваційних процесів є: спрямування на підготовку людського капіталу та сприятливого середовища для ведення інноваційної діяльності; безпосередня участь у процесі створення, комерціалізації та використання нового знання; спрямування на забезпечення інноваційної діяльності матеріальними ресурсами.

Ключовим моментом інформаційного суспільства стає доступ до інформаційно-комунікаційних технологій комерційного сектора, державного управління, шкіл та закладів вищої освіти й науки, де використання нових технологій визначає прибутки, ефективність праці та якість отриманих знань і досліджень. З нашого погляду, розвиток науки спонукає не тільки до появи інтелектуальних новацій, на основі яких згодом формуються нові технології виробництва і засоби споживання, але й до перетворення людей як господарюючих суб'єктів, що стають носіями нових здібностей і потреб. Саме таким чином відбувається формування інноваційної економіки, в якій наука перетворюється на "генератор" людського потенціалу.

Таким чином, розвиток теорії інновацій є одним із важливих чинників, що визначає пріоритети подальшого дослідження економічної науки, оскільки відображають характерні особливості сучасної економіки. Кожному виду суспільства відповідає визначений набір формальних і неформальних інституційних обмежень, які радикально відрізняються один від одного. Еволюція суспільства змінила існуючі погляди на інновації, чим відзначила особливу роль не тільки технологічного фактору, але і соціально-психологічних, правових та політичних чинників.

Список використаних джерел

1. Базилевич В.Д. Философия экономики. История: Монография / Базилевич В.Д., Ильин В.В. – К.: Знання, 2011. – 928 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Белл Д. – М.: Academia, 1999. – 787 с.
3. Гайдай Т.В. Інституційно-еволюційний підхід у дослідженні інверсійного типу системної трансформації / Гайдай Т.В. // Научные труды ДОННТУ. Серия: экономическая. – Вып. 37–1. – 2009. – С. 85–89.

4. Гесць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Гесць. – К.: НАН України. Ін-т екон. та прогнозу. НАН України, 2009. – 864 с.

5. Історія економічних учень: Підручник / За ред. Базилевич В.Д. (проф.). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004. – 1250 с.

6. Маслов А.О. Теорія інформаційного суспільства як методологічна основа теорії інформаційної економіки / Маслов А.О. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. Вип. 123. – 2011. – С. 24 – 28.

7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Норт Д. – М.: Начала, 1997. – 197 с.

8. Осецький В.Л. Поступ системи мотивації праці: від матеріалізації до постматеріалістичних цінностей / Осецький В.Л. // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 47–57.

9. Чухно А.А. Институционализм: теория, методология, значения / Чухно А.А. // Економіка України. – 2008. – № 6-7. – С. 12–17.

10. Шумпетер Й. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита и цикла конъюнктуры / Шумпетер Й. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.

Надійшла до редколегії 20.02.13

О. Катигрובה, канд. экон. наук, асист.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ИННОВАЦИЙ В КОНТЕКСТЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

В статье определено сущность теории инноваций, классифицировано направления ее развития, исследовано особенности эволюции инновационной теории в контексте институционализма и раскрыто ее значение в постиндустриальной теории.

Ключевые слова: инновации, теория инноваций, институты, традиционный институционализм, неoinституционализм, наука, технологии, знания, теория постиндустриального общества.

O. Katigrobova, PhD, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THEORY IN INSTITUTIONALISM

The article defined an essence of the innovative theory, classified directions its development, studied an evolution of the innovative theory in institutionalism and revealed its importance in postindustrial theory.

Keywords: innovation, innovative theory, institutions, traditional institutionalism, neoinstitutionalism, science, technology, knowledge, postindustrial theory.

УДК 330.83

П. Ключин, д-р экон. наук, доц., с.н.с. ИЭ РАН
НИУ Высшая школа экономики, Москва (Россия)

РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ХОЗЯЙСТВЕННОГО КРУГООБОРОТА В XX ВЕКЕ И ЕЕ СОВРЕМЕННЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье предлагается новая ретроспектива изучения теории хозяйственного кругооборота от Ф. Кенэ (1758) до П. Сраффы (1960). Она связана с органичным включением в эту традицию российско-украинского дореволюционного наследия, которое было реализовано в трудах М.И. Туган-Барановского, В.К. Дмитриева, Н.Н. Шапошникова, В.И. Борткевича, Г.А. Харазова, Е.Е. Слуцкого, А.Д. Билимовича. Благодаря такому представлению о теории кругооборота как непрерывно развивающейся тематической традиции становится возможной формулировка новой политико-экономической схемы кругооборота экономики.

Ключевые слова: теория хозяйственного кругооборота; российско-украинская экономическая мысль; Ф. Кенэ; П. Сраффа; В.К. Дмитриев; Г.А. Харазов; Е.Е. Слуцкий; А.Д. Билимович.

Постановка проблемы исследования обусловлена двумя обстоятельствами. Во-первых, потребностью развивать дальше теорию воспроизводства, которая после событий последних 20-ти лет отошла на задний план в экономической науке, но имеет большой и не раскрытый до конца потенциал. Во-вторых, необходимостью решить давно назревшую задачу возрождения дореволюционного политико-экономического и экономико-математического наследия (М.И. Туган-Барановский, В.К. Дмитриев, Н.Н. Шапошников, В.И. Борткевич, Г.А. Харазов, Е.Е. Слуцкий, А.Д. Билимович и др.). Связующим звеном между этими двумя направлениями мысли является соответствующая интерпретация классической политической экономии, к которой постоянно возвращались отечественные экономисты указанного периода для формулировки своих концепций.

Анализ последних публикаций исследований убеждает в том, что все предпосылки дальнейшего исследования воспроизводственной проблематики сегодня налицо: 1) был предложен и обоснован новый (по сравнению с подходами К. Маркса, Й. Шумпетера, К. Прибрама и М. Блауга) подход к истории экономической мысли [24, 25], основанный на эволюции доктрины "чистого продукта" системы; 2) ряд обновленных в этом духе отечественных переводов классического наследия [14, 27] заложил основу для соответствующей реконструкции отечественной экономической мысли дореволюционного периода [10]; 3) подход к рассмотрению

экономики на основе принципа кругооборота существенно выигрывает в свете раскрывшейся неспособности неоклассического мейнстрима предсказать, а затем и объяснить мировой экономический кризис 2008-2009 гг. Все это указывает на то, что начинать сегодня с "кругооборота" более уместно, нежели с классического понятия "воспроизводства", которое выглядит по большей части исчерпанным, а в остальной части (например, в работах Я.А. Кронрода, А.И. Ноткина, Я.Б. Кваша и др.) – требующим серьезной ревизии.

С другой стороны, выстраивание целостной концепции кругооборота в XX в. невозможно себе представить без отечественного экономического наследия, формировавшегося как раз в начале XX в. Задача возрождения его была поставлена на рубеже XIX – XX вв. [1, 2, 23], а почва для более углубленного исследования экономико-математического направления подготовлена в одной из последних книг экономиста-подвижника в этой области [31].

Тем не менее, нерешенная часть проблемы заключается в том, что наследие отечественной традиции экономического анализа, состоящей по большей части из экономистов-математиков, не осмыслено в качестве важного и неотъемлемого этапа развития теории хозяйственного кругооборота, связующего центральные идеи Ф. Кенэ, К. Маркса и П. Сраффы.

Целью статьи является формулировка новой схемы кругооборота экономики на основе идей поступательного развития соответствующей теории в XX веке.

Для движения вперед в теории воспроизводства на современном этапе необходимо, освободившись от односторонности марксистской ее версии [13, II], переформулировать эту традицию как теорию хозяйственного кругооборота (circular flow theory). Попутно отметим, что при ссылках на "Капитал" Маркса (и, ниже по тексту, на "Историю экономического анализа" Шумпетера) указывается номер источника в списке литературы, затем номер тома. Переосмыслим, прежде всего, само понятие "кругооборот". Примем за основу понимание его как *макроэкономической* структурной модели хозяйства в целом; в таком виде его исследовали Ф. Кенэ [27], Й. Шумпетер [30] и, более систематически, В. Леонтьев, который впервые в 1928 г. разрешил противоречия между предметом изучения и применяемым методом [11, с. 936-939].

Далее, очертим *философию кругооборота*, которую необходимо выявить для того, чтобы отделить соответствующее понимание экономической системы от неклассического. Под философией "кругооборота" будем понимать определенное преаналитическое видение [29, с. 49] экономической системы, в котором решающее место занимает "очевидность" (франц. l'évidence). Эта категория имела устойчивые прототипы в классической западноевропейской философии от Р. Декарта до Э. Гуссерля и была надлежанием для нас образом сформулирована Кенэ в одноименной статье [9, с. 45-46]. Ценность ее видится нам в близости к естественнонаучному типу мышления, что важно в свете поиска альтернативы инверсивному диалектическому методу Гегеля и Маркса (мышление теоретиков кругооборота оказывается ближе к Канту).

Вместо "времени" в кругообороте на первую роль выдвигается "пространство" системы, месторасположение составляющих ее элементов. Движение по кругу отличается от направленного движения вовне тем, что в системе кругооборота нет внешнего целеполагания, т.е. нет обособленного субъекта, она строго объективна. "Бытие", "сохранение" системы в целом важнее, чем частное "обладание" благом и "приращение" благом внутри нее. Повторяющееся движение производит впечатление отсутствия динамики, но это не так, ибо время не исчезает, а "свернуто". "Очевидность" трактуется как предел сходимости вертикально-ориентированного ряда (см. ниже схему 1), в котором каждый уровень означает определенную "ступень производства" товаров от высшей до низшей. Возникающее здесь сходство с идеями О. фон Бем-Баверка (прежде всего с концепцией благ высших порядков) не случайно; отечественная традиция постоянно спорила с австрийской школой по проблеме капитала и процента. В противоположность Бем-Баверку функцию "очевидности" у российских теоретиков играл не предмет потребления, т.е. благо 0-го порядка, а самовоспроизводящийся капитал.

Кроме того, в отличие от "воспроизводства" формализация понятия "кругооборот" требует репрезентации и решения ряда *специфических важных проблем*, таких как "замыкание" системы, характер динамики (стационарный, а не статический характер поведения во времени), взаимодействие составляющих систему элементов в рамках родовидовой иерархии.

Далее, теория хозяйственного кругооборота прошла в своем развитии *два этапа*: 1) Кенэ – Маркс, и 2) различные концепции после Маркса (1885) в XX в. Среди них можно назвать концепции Дж. фон Неймана (1928), японской школы г. Киото 1930 – 1940-х гг.

(К. Шибата, Я. Таката), такие конструктивные элементы теории кругооборота, как теоремы Н. Окишио (1961) и М. Моришима (1973). Однако ведущую роль в нашем исследовании играет концепция "производства товаров посредством товаров" П. Сраффы [25], которая является *политико-экономической идеей кругооборота в своем чистом виде*. Поэтому наиболее релевантным представлением развития теории хозяйственного кругооборота с перспективой на будущее является ряд: "Кенэ – Рикардо – Маркс – {Туган-Барановский – Дмитриев – Шапошников – Борткевич – Харазов – Слуцкий – Билимович} – Сраффа". Здесь как раз и возникает проблема продуктивного встраивания русскоязычной аналитической традиции в магистральную политико-экономическую традицию хозяйственного кругооборота "Кенэ – Рикардо – Маркс – Сраффа".

Сформулируем *базовую аналитическую схему*, на которой будут основываться позднейшие наши исследования. Она является логическим обобщением 1-го варианта "Tableau économique" – "Зигзага" Кенэ. Схема такова:

$$\begin{array}{l} X_0 - X_1 - X_0 \\ X_1 - X_2 - X_1 \\ X_2 - X_3 - X_2 \\ \dots\dots\dots \\ X_{n-1} - X_n - X_{n-1} \\ X_n - X_n. \end{array} \quad (1)$$

где X_i – любой объект, "нечто", например, товар; в левом столбце расположены исходные состояния "нечто", подлежащие развитию ("затраты"), в правом – целевые их состояния ("выпуски"); в центре – средства, с помощью которых посредством логического оператора "–" осуществляется перевод "нечто" из исходного состояния в целевое.

В 1-й строке с помощью средства X_1 производится продукт X_0 . Во 2-й строке, соответственно, производится средство 1, затраченное в 1-й строке (X_1), и продукт X_1 ; в 3-й – средство 2, затраченное во 2-й строке (X_2), и продукт X_3 , и т.д. Последовательное перемещение элементов X_1 , X_2 и т.д. от средства к своему исходному состоянию и затем к цели демонстрирует связность ряда: будучи средством в одной отрасли, X_i затем становится целью в другой. Выражение $X_n - X_n$ означает "очевидность", которая выполняет *функцию замыкания* системы, ибо ряд сходится при достаточно большом n .

Прототипы схемы (1) можно найти у основных представителей отечественной традиции экономического анализа. Так, элемент $X_n - X_n$ имеет четкие соответствия в теориях В.К. Дмитриева ("машина М", способная к самовоспроизводству) [8, с. 84-85] и Г.А. Харазова ("пра-капитал") [35, с. 111-112]. Принцип зависимости отраслей, своеобразный аналог мультипликатора, указывался М.И. Туган-Барановским в своей теории периодических кризисов [26, с. 319]. "Связность ряда" подробно изучалась и обосновывалась Слуцким в цикле статистико-экономических работ 1920-х гг. [16; 17; 18; 20]. Процесс схождения к *основанию*, описываемый схемой (1), логически обобщает поиск решения в системах уравнений Дмитриева и Борткевича [8, с. 77-78; 34, с. 23-26], генеалогии "рядов производства" Харазова для разрешения проблемы несовпадения ценностей и цен в I и III томах Марксова "Капитала" [35, с. 118-128], а также направленные дедукции Сраффы относительно *максимальной*

нормы прибыли [25, § 21-22, с. 47-49]. О качественном характере схемы потребностей, упорядоченной по принципу "больше – меньше", говорил А.Д. Билимович, указывая не на измеримость, а только на сравнимость находящихся в ряду элементов [4, с. VI, 243].

В то же время указанная схема (1) еще не обеспечивает *непрерывности* и *поступательности* развития отечественной традиции экономического анализа. Эту функцию берет на себя разработанный автором *метод возвратной традиции* [10, с. 12-18]. В предшествующих историко-экономических исследованиях использовался преимущественно суммативный (а не генетический) подход, связанный с суммированием результатов ученого и оценкой их в контексте той или иной среды – научного сообщества или же принятых стандартов (Н.С. Шухов, А.А. Белых и др.).

Метод возвратной традиции заключается в том, чтобы рассматривать интеллектуальную традицию не в одном лишь однонаправленном линейном движении, идущем "из прошлого в настоящее", где находится исследователь (внешний наблюдатель), а в трояком движении. 1) Осознание экономистом-теоретиком проблемы в настоящем для него времени приводит к рассмотрению *контекста*, в котором существует теория. 2) Затем теоретиком производится *необходимое возвращение к идеям предшественников*. 3) В результате переосмысления им предлагается *формулировка собственной концепции* в качестве нового шага в развитии искомой проблемы или *темы* исследования. Нужно иметь в виду, что каждый следующий автор, участвующий в развитии традиции, опирался, кроме того, на достижения предшественника. Если этого не случилось, то задача историка-экономиста состоит в том, чтобы заполнить пробелы. Это можно сделать, погружаясь в эпоху и рассматривая "личные усилия" того или иного экономиста, с фиксацией специфических констант его мышления.

В [10] удалось показать, что на этом пути (в целях развития теории кругооборота после Маркса) Туган-Барановский в своей теории рынка возвращался к "Таблице" Кенэ образца 1766 г., но делал это еще несовершенным образом. Его "исправил" вторично вернувшийся к Кенэ Харазов [35], а если иметь в виду практический аспект проблемы, то – Леонтьев [12]. Дмитриев в "Очерках" возвращался к Смит и Рикардо, Борткевич – к Рикардо, но более прямолинейно чем Дмитриев, вследствие чего концепция Борткевича так и не стала неорикардической в подлинном смысле. Н.Н. Шапошников возвращался к концепции К. Родбертуса и строил свою собственную схему кругооборота хозяйства [28, с. 53-59]. Слуцкий возвращался к наследию У. Петти [15], а в 1920-е гг. в целях реализации программы "формализма" в экономике – к истокам статистической мысли (закон больших чисел С.-Д. Пуассона) [17]. Билимович в [4] не обнаружил явного возвратного движения к наследию предшественников, оставаясь в пределах времен маржиналистской революции [22, с. 41, 55-60]; это было, однако, скомпенсировано устойчивым его интересом к проблематике кругооборота в поздний период жизни и творчества [32; 33].

Благодаря примененному принципу возвратного движения схема (1) обретает *независимость от конкретного содержания отечественной аналитической традиции* (по контрасту с круговой схемой Сраффы) и в определенном смысле *снимает* ее. Это дает возможность освободить ее от связанности историей *экономической мысли* и применить к анализу *экономической системы* капитализма.

Конструирование новой схемы кругооборота. Оттолкнемся от всеобщей формулы капитала $D-T-D'$, содержащейся в "Капитале" Маркса, и применим к ней схему (1). Для этого представим, что последняя реализует *процедуру многократного повторения*, которая применена к 1-й строке $X_0 - X_1 - X_0$. Сформулируем задачу следующим образом. Пусть строка $X_0 - X_1 - X_0$ означает воспроизводственный, замкнутый в себе контур, который "растет" или воспроизводится с расширением. Тогда имеем: $X_0 - X_1 - X'_0$, где $X'_0 = X_0 + \Delta X_0$. Положим $X_0 = D$, $X_1 = T$, и отвлечемся от содержательной интерпретации остальных строк схемы (1). Что произойдет с капиталистической системой, которая описывается формулой $D-T-D'$ через n циклических повторений, каждое из которых связано с предыдущим?

Представим формулу $D-T-D'$ в терминах производства "излишка", т.е. как $D - [T + \Delta T] - D'$, где "излишек" есть ΔT . В рамках Марксовой теории он описывался теорией прибавочной стоимости, т.е. был функцией рабочего, $Я$. Однако "излишек" есть категория более общая, чем продукт (человеческого) труда, и допускает трактовку в смысле любого превышения производительной энергии над энергией затраченной. За эту точку зрения выступали и Дмитриев [8, с. 83], и Слуцкий [19, с. 553, 562; 21, с. 675-676]. Кроме того, T во всеобщей формуле капитала есть *средний термин* (*terminus medius*), который Марксом – в отличие от Гегеля – фактически аннигилировался, так как кругооборот $D-T-D'$ раскладывался им на противоположные пары метаморфозов $D - T$ и $T - D'$ [13, I, 3, с. 156-162], сумма которых, образно говоря, была равна нулю. В марксистской литературе такое состояние было названо "нейтральным комплексом" [5, с. 69], который не является, как показал А.А. Богданов, единственно возможным.

Теперь, если представить, что процесс самовозрастания капитала происходит в денежной форме безостановочно, т.е. что

$$D_0 - [T + \Delta T_0] - D_0'$$

где D_0' есть $D_0 + \Delta D_0$

$$D_0 + \Delta D_0 = D_1 - [T + \Delta T_1] - D_1'$$

где D_1' есть $D_1 + \Delta D_1$

и т.д.,

т.е. что ряд средств задается как ряд приращений товарных "излишков" ($\Delta T_0, \Delta T_1, \Delta T_2, \dots, \Delta T_n$), причем

$$\Delta T_0 > \Delta T_1 > \Delta T_2 > \dots > \Delta T_n \rightarrow 0 \quad (\text{что соответствует усло-$$

вию все возрастающего значения технического строения капитала), то процесс *исторической трансформации капиталистической системы* формулируется так:

$$D - T - D' \rightarrow D - D' \quad (2)$$

В результате *исторического движения* капиталистической системы средний термин T вытесняется из формулы $D - T - D'$. Происходит это путем поступенчатого "снятия" вплоть до момента, когда рабочие, работая, "могли бы жить воздухом" [15, с. 135]. В отличие от Марксовой трактовки $D - D'$ [13, III, 24, с. 422-423] мы видим в этом выражении не частный акт сбережения и не формулу одной из разновидностей капитала, а все ту же всеобщую формулу капитала, только требующую дополнения.

Это дополнение связано с двумя взаимосвязанными шагами. 1-й шаг связан с переходом T на более низкий уровень, потому что трансформация (2) вытеснила не рабочего, а все *товарное производство в целом*. Здесь воспользуемся идеей Т. Веблена о дихотомии индустрии и бизнеса [6]. Товарное производство оста-

ется основанным на труде, но оно уступает место господству т.н. "абсентеистской собственности". В этом денежном секторе и существует сегодня максимальная норма прибыли R ($R > r$), каковое понятие заимствуется нами у Сраффы [25, с. 49]. Поэтому выполняется:

$$D' = (1+R)D. \quad (3)$$

Соответственно, экономическая система вместо одного воспроизводственного контура $D - T - D'$ имеет теперь два и выглядит, согласно связи строк в (1), так:

$$T - D - T' (r) \quad (4)$$

$$D - D'. \quad (R)$$

2-й шаг связан с тремя аргументами в пользу тезиса о незавершенности системы кругооборота типа (4). Во-первых, излишек ΔT в системе (1-я строка схемы 4) должен быть кем-то *потреблен*. Это должен быть субъект, $Я$. Во-вторых, характер строки $T - D - T'$ указывает на существенную модификацию трудовой теории ценности, ибо $Я$ сегодня оказывается не сильнее, а слабее T , и при этом T слабее D . Функция полезности субъекта $F(x_1, x_2, \dots, x_n)$ представима в терминах цели и средства (в гегелевском смысле [7, с. 185-208]) так:

$$Я - T - Я'. \quad (5)$$

Поэтому, в-третьих, идея получения субъектом $Я$ излишка полезности $\Delta Я$ увязывается в (5) с представлением, что агрегированное $Я$ (население, живущее на заработную плату w) находится сегодня на месте не создающего *среднего термина*, а на месте термина крайнего. То есть $Я$ в итоге спускается вниз еще на один *уровень*, и система кругооборота принимает следующий окончательный вид:

$$\begin{aligned} Я - T - Я' (w) \\ T - D - T' (r) \\ D - D'. (R) \end{aligned} \quad (6)$$

Представление типа (6) позволяет: 1) заполнить слабые места классических теорий, связанные с нейтральностью D и отсутствием $Я$ в моделях экономических систем; 2) провести новую демаркационную линию между "кругооборотом" (der Kreislauf) и "воспроизводством" (die Reproduktion). В нашем понимании "воспроизводство" означает замкнутое круговое движение в пределах одноконтурной схемы, т.е. одной строки, и протекает в *горизонтальном* направлении. В то время как "кругооборот" означает движение по многоконтурной схеме, и его направление – *по вертикали*.

С другой стороны, на очереди стоит задача наполнить схему (6) эмпирическим содержанием, т.е. показать конкретную работу идеи кругооборота в рамках современной экономики, прежде всего отечественной. Но при этом не забывать ценное указание о том, что "экономическое бытие человека – не кругооборот... Человек "прорывается" через пассивность эмпирических вещей, постоянно окружающих его в процессе экономической деятельности [3, с. 24].

Список использованных источников

1. Абалкин Л.И. Российская школа экономической мысли: поиск самоопределения / Л.И. Абалкин – М.: ИЭ РАН, 2000. – 74 с.

2. Абалкин Л.И. Россия: поиск самоопределения. Очерки / Л.И. Абалкин – М.: Наука, 2002. – 428 с.

3. Базилевич В.Д., Ильин В.В. Метафизика экономики / В.Д. Базилевич, В.В. Ильин. – 2-е изд., испр. и доп. – К.: Знання; М.: Рыбари, 2010. – 925 с.

4. Билимович А.Д. К вопросу о расценке хозяйственных благ. Ч. I. Теория потребностей. Понятие субъективной ценности, цены и меновой ценности. – Киев: Тип. Императорского ун-та св. Владимира, 1914. – 334 с.

5. Богданов А.А. Тектология. Всеобщая организационная наука. – М.: Финансы, 2003. – 496 с.

6. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. – 368 с.

7. Гегель Г.В.Ф. Наука логики: В 3-х тт. Т. 3. – М.: Мысль, 1972. – 371 с.

8. Дмитриев В.К. Экономические очерки / Науч. ред. П.Н. Ключкин. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2001. – 580 с.

9. Кенз Ф. Очевидность [1756] // См. в [27].

10. Ключкин П.Н. Элементы теории хозяйственного кругооборота в трудах российских экономистов-математиков конца XIX – первой трети XX в. – М.: ИЭ РАН, 2010. – 348 с.

11. Леонтьев В. Хозяйство как кругооборот [1928] // См. в [27].

12. Леонтьев В. Количественные соотношения затрат и выпуска в экономической системе США [1936] // См. в [27].

13. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. I-III. – М.: Эксмо, 2011. – 3600 с.

14. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Науч. ред. П.Н. Ключкин. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.

15. Слуцкий Е.Е. Сэр Уильям Петти [1914] // См. в [21, 22].

16. Слуцкий Е.Е. К вопросу о логических основах исчисления вероятностей [1922] // См. в [21, 22].

17. Слуцкий Е.Е. К вопросу о законе больших чисел [1925] // См. в [22].

18. Слуцкий Е.Е. О случайном циклическом расположении попарно равных между собой элементов [1926] // См. в [22].

19. Слуцкий Е.Е. К формально-праксеологическому основанию экономической науки [1926] // См. в [21, 22].

20. Слуцкий Е.Е. Сложение случайных причин как источник циклических процессов [1927] // См. в [21, 22].

21. Слуцкий Е.Е. Визнания. Творча спадщина з погляду сучасності / За ред. В.Д. Базилевича. – Київ: Знання, 2007. – 919 с.

22. Слуцкий Е.Е. Экономические и статистические произведения. Избранное / Науч. ред. П.Н. Ключкин. – М.: Эксмо, 2010. – 1152 с.

23. Сорвина Г.Н. Российская школа политической экономии // Российские экономические школы. Сб. трудов / Под ред. Ю.В. Яковца. – М.: Международный фонд Н.Д. Кондратьева, 2003. – 450 с.

24. Сраффа П. Общее введение к "Трудам и эпистоларному наследию Давида Рикардо" и предисловие к "Началам политической экономии и налогового обложения" [1951] // См. в [14].

25. Сраффа П. Производство товаров посредством товаров. Прелюдия к критике экономической теории [1960]. – М.: Юнити-Дана, 1999. – 160 с.

26. Туган-Барановский М.И. Периодические промышленные кризисы / Под ред. Г.Н. Сорвиной. – М.: Наука, 1997. – 574 с.

27. Физиократы: Ф. Кенз, П.-С. Дюпон де Немур, А.Р.Ж. Тюрго. Избранные экономические произведения / Науч. ред. П.Н. Ключкин. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.

28. Шапошников Н.Н. Теория ценности и распределения. Критическое исследование о новейших течениях в экономической теории. – М.: Тип. торг. дома "Мысль", 1912. – 235 с.

29. Шумпетер Й.А. История экономического анализа: В 3-х тт. Т. 1 / Пер. под ред. В.С. Автономова. – СПб.: Экономическая школа, 2004. – 496 с.

30. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития [1911] // Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Под ред. В.С. Автономова. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.

31. Шухов Н.С. Ценность и стоимость. (Опыт системного анализа.) Ч. 2. Теории ценности и стоимости в отечественной экономической науке. Вып. 1. – М.: Изд-во стандартов, 1994. – 364 с.

32. Bilimovich A. Das allgemeine Schema des wirtschaftlichen Kreislaufes // Journal of Economics. (Zeitschrift für Nationalökonomie.) Wien: Springer. 1942. Vol. 10. No. 2.

33. Bilimovich A.D. Bemerkungen zu einer Schrift über das Tableau économique von François Quesnay // Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik. Bern: Peter Lang AG. 1953. Bd. 89. H. 1.

34. Bortkiewicz L. von. Wertrechnung und Preisrechnung im Marxschen System // Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 1907. Bd. XXV. H. 1.

35. Charasoff G. von. Das System des Marxismus. Darstellung und Kritik. – B.: Hans Bondy, 1910. – 347 s.

Надійшла до редколегії 20.02.13

П. Ключкин, д-р экон. наук, доц., доц., с.н.с. ИЭ РАН
НДУ Вища школа економіки, Москва (Росія)

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ГОСПОДАРЬСЬКОГО КРУГООБІГУ В XX СТОЛІТТІ І ЇЇ СУЧАСНІ ПЕРСПЕКТИВИ

У статті пропонується нова ретроспектива вивчення теорії господарського кругообігу від Ф. Кене (1758) до П. Сраффи (1960). Вона пов'язана з органічним включенням в цю традицію російсько-української дореволюційної спадщини, яка була реалізована в працях М.І. Туган-Барановського, В.К. Дмитрієва, М.М. Шапошнікова, В.І. Борткевича, Г.А. Харазова, Є.Є. Слуцького, О.Д. Білімович. Завдяки такому уявленню про теорію кругообігу як тематичної традиції, яка безперервно розвивається, стає можливою формулювання нової політико-економічної схеми кругообігу економіки.

Ключові слова: теорія господарського кругообігу; російсько-українська економічна думка; Ф. Кене; П. Сраффа; В.К. Дмитрієв; Г.А. Харазов; Є.Є. Слуцький; А.Д. Білімович.

P. Klyukin, Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor, Senior Researcher IE RAS
NRU Higher School of Economics, Moscow (Russia)

EVOLUTION OF THE CIRCULAR FLOW THEORY WITHIN XX CENTURY AND ITS PRESENT-DAY PERSPECTIVES

In this article new retrospective of elaborating of the circular-flow theory from F. Quesnay (1758) up to P. Sraffa (1960) is proposed. This retrospective is based on organic integration Russian-Ukrainian pre-Revolutionary economic heritage, which has been realized in works written by M.I. Tugan-Baranovsky, V.K. Dmitriev, N.N. Shaposhnikoff, L. von Bortkiewicz, G. von Charasoff, E.E. Slutsky, A.D. Bilimovič. Such an representation of the circular-flow theory interpreted as non-stop evolving thematic tradition (in spirit of post-positivist methodologist Gerald Holton) makes it possible to construct a new circular-flow scheme of economy.

Keywords: circular-flow theory; Russian-Ukrainian economic thought; F. Quesnay; P. Sraffa; V.K. Dmitriev; G. von Charasoff; E.E. Slutsky; A.D. Bilimovič.

УДК 330.101.22

О. Красота, канд. экон. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЕКОНОМІЧНИХ ЯВИЩ – МАЙБУТНЄ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

У статті розглянуто еволюцію предмету економічної теорії, наведено коротку характеристику її сучасного стану, доводиться значущість соціальних аспектів у дослідженні економічних явищ.

Ключові слова: економічна наука, еволюція предмету економічної теорії, взаємозв'язок економічних та соціальних проблем.

Інтерес до різноманітних сфер суспільного буття й, відповідно, до економічної науки постійно еволюціонує з розвитком останньої. Людина завжди намагалася пізнати сутність свого господарського життя, закономірності економічних відносин, рушійні сили суспільного прогресу, соціальну природу економічних явищ. Причому на різних етапах розвитку економічної науки змінювались теоретичні підходи й уявлення щодо предмету її дослідження та виконуваних функцій [1].

За останні декілька десятиліть економічна наука зазнала значних змін, підвищилися стандарти її досліджень, якість та кількість емпіричного матеріалу, відбулося її поєднання із останніми досягненнями в галузі математики. Разом із тим в економічній науці, з одного боку, почали виявлятися негативні тенденції, зумовлені недооцінкою значущості теоретико-економічного знання та применшенням його методологічної ролі, а з другого – відбувається нарощення методологічних труднощів самої економічної теорії, а її моделі та методи не завжди стають більш адекватними реальній дійсності. Таке протиріччя може призвести до кризи економічної науки, якщо до неї не змінити якісні підходи.

Значна кількість сучасних наукових праць присвячена переосмисленню значення та ролі економічної науки у суспільному бутті [1-7]. Серед науковців – як вітчизняних, так і західних – немає єдиної точки зору як в оцінці причин еволюції економічної науки, її нинішнього стану, поточних проблем, так і єдності щодо можливого перебігу її подальшого розвитку. Спектр думок простягається від визнання її політекономічного змісту, що полягає у вивченні соціально-економічних відносин між класами і соціальними групами, що складаються між людьми в процесі виробництва матеріальних благ та послуг, до визнання її більшої технічності та математизованості в результаті використання кращих сучасних інформаційних можливостей.

Метою статті є доведення значущості соціальних аспектів у дослідженні економічних явищ, їхній взаємозв'язок та взаємний вплив.

Чільне місце у великій "сім'ї" економічних наук займає сучасна економічна теорія. Її поняття складне, багаторівневе і багатогранне. Протягом довгого періоду свого розвитку вона постійно збагачувалась новими знаннями, предмет її дослідження постійно розширювався і уточнювався. Можна навести найважливіші визначення предмету економічної теорії, що виробилися

протягом розвитку людства. Отже, економічна теорія – це наука про домашнє господарство, управління домом і майном (давньогрецькі філософи); державну, національну економічну політику (А.Монкретьєн); закони, що керують розподілом суспільного продукту (Д.Рікардо); управління народним багатством, а також матеріальний добробут людей, оскільки він залежить від держави (С.Сімонді); закони, які керують виробництвом, обміном та розподілом матеріальних благ, про взаємодію виробничих відносин і продуктивних сил (К.Маркс і Ф.Енгельс); соціальні закономірності (В.Вебер); розвиток інститутів, матеріальні потреби й інтереси для досягнення добробуту людей (інституціоналісти); проблеми влади (Дж.Гелбрейт); природу людського духу, енергійність нації, проблеми мотивації людей (історична школа й інституціоналізм); суспільні відносини у межах господарської діяльності (М.Туган-Барановський); ефективне використання обмежених виробничих ресурсів або управління ними з метою досягнення максимального задоволення безмежних потреб людей (К.Р. Макконнелл та С.Л.Брю) тощо.

Залежно від обраного підходу змінювались як власне предмет економічної теорії, так і методи її дослідження. Разом із тим слід визнати, що пріоритетне місце у визначенні змісту того чи іншого феномену економічного буття належить практиці. Вона є не просто критерієм істини, а виступає рушійною силою сучасної цивілізації. Саме тому в сучасних умовах глобалізації економічних процесів предметна сфера економічної теорії "еволюціонує в напрямку розширення й ускладнення її проблематики, залучення до наукового дослідження додаткових пластів соціально-економічних відносин, врахування багатомірності їх взаємодії і визначення людини як центру економічної системи" [2, с.21].

Існує багато точок зору на причини еволюції економічної науки, її нинішній стан й поточні проблеми, а також можливий перебіг розвитку. Всі вони є відображенням суб'єктивних точок зору окремих індивідів. Так, згідно до однієї точки зору, яку відображають переважно науковці пострадянського простору, сучасна економічна теорія втратила своє ідеологічне забарвлення, відмовилась від класової боротьби, попала "в полон ринкових законів" і, відповідно, обмежилась "тісними" історичними межами – змішаною системою господарювання. Предметом її вважають мистецтво "наживання майна" та "заробляння грошей" [3].

З іншої точки зору, яку представляють сучасні американські економісти, зокрема Д.Коландер, Р.Холт, Дж.Россер, більшість змін у предметі та методах дослідження відбуваються в результаті повільного еволюційного розвитку, що залежить від тих професіоналів-економістів, що найбільше відкриті для всього нового. Молоді вчені кращих університетів Європи та Америки починають вивчати економічну науку так, як до них ще не робив ніхто. Відкриттю й застосуванню нових шляхів її дослідження сприяє, насамперед, технологічний прогрес в аналітичних та інформаційних методах, а також той факт, що всі легкі шляхи використання попередніх методів вже пройдено. Разом з тим, як на заміну старим професійним економістам приходить молодь, навчена новітніми методами, змінюється й усвідомлення того, що саме представляє собою економічна наука та підходи до її вивчення. На заміну аналізу та дедуктивним методам, за переконанням американських економістів, придуть "технічні" методи, основані переважно на використанні

математики, статистики, інформаційно-обчислювальних потужностей. Припускаючи, що покоління професіоналів змінюється кожні 35 років, то швидкість даного еволюційного процесу в середньому складає 3% на рік [4].

За нашим переконанням, ідеологізація суспільного буття та використання різноманітних "ізмів" – "капіталізм", "соціалізм", "комунізм" – лише відволікають від пошуку найраціональніших шляхів вирішення поточних проблем суспільства, в тому числі від мети підвищити добробут своїх громадян. Що ж до поступового еволюційного розвитку економічної науки, її більшої технічності в результаті використання кращих інформаційних можливостей, то в нашій країні він триватиме ще повільніше, ніж в країнах із стабільною змішаною економікою, зважаючи на особливості розвитку інформаційних технологій та їх використанні вітчизняними професіоналами-економістами.

Основні характеристики сучасного стану економічної науки наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Коротка характеристика сучасного стану економічної науки

Критерії	Характеристика
удосконалення математичного інструментарію	Математичний апарат символів і формул став за останні півстоліття мовою економіки. Як будь-яка професійна мова, він дозволяє економістам більш ефективно спілкуватися між собою, не витрачаючи часу на пояснення того, що вони мають на увазі.
накопичення емпіричних даних	Лавиноподібне нарощення економічної інформації для її подальшого опрацювання стає можливим завдяки розвитку новітніх комп'ютерних технологій, стандартизації національних рахунків та удосконаленню методів економічних розрахунків, введення в аналіз нових вимірювальних показників (наприклад, індексу інфляційних очікувань, кредитних рейтингів країн тощо), створення потужних дослідницьких відділів в таких міжнародних організаціях, як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд тощо.
абстрактність економічних моделей	Світ навколо та економіка настільки складні й динамічні, що без спрощень, узагальнень і абстракції просто не можна зрозуміти, що насправді є важливим. Як дотепно вказувала ще у 1962 р. одна з видатних економістів ХХ століття – Джоан Робінсон, безглуздо створювати карту масштабу 1:1. Це ще раз підтверджує, що надмірна конкретизація є недоречною. Абстрактні ж моделі не настільки віддалені від реальності, як може здатися на перший погляд, вони можуть відповісти на цілком конкретні і важливі питання.
колективний характер узагальнюючих робіт	Останнім часом все рідше здійснюються та є менш успішними спроби створення всеохоплюючих економічних теорій. Наразі намагаються систематизувати економічні знання в багатотомних серіях оглядових праць або колективних монографіях, в яких приймають участь десятки авторів, що відображають різні точки зору й використовують різноманітний інструментарій. Принцип єдності економічної теорії поступається принципу співіснування конкуруючих концепцій. Так, ректор Російської економічної школи (РЕШ) С.Гурієв зауважує, що якщо у кімнату помістити двох економістів, то отримаємо дві точки зору, якщо ж один з цих економістів – Лорд Кейнс, то отримаємо їх три і "тільки в економіці можна отримати Нобелівську премію за протилежні точки зору" [5, с.293, 294].
більша популярність ринкової проблематики	Поширення ринкової проблематики зумовлено формуванням в реальній економіці елементів сучасної ринкової системи, змішаної економіки, що, безумовно, вплинуло й на предмет дослідження економічної науки.
охоплення економічною наукою нових сфер життя	Економічна наука проникає у все нові й нові сфери буття, знаходить нові галузі застосування. Зокрема, ідеї інституційної школи частково формалізуються в теорії контрактів, присвоєння ренти та еволюційної теорії ігор. Експериментальна економіка як новітній розділ економічної науки намагається перевірити в "лабораторних умовах" основні постулати економічної поведінки господарських суб'єктів тощо.

На наше переконання, економічна наука ХХІ століття має не тільки не відмежовуватися від соціальних аспектів досліджуваних нею проблем, але й звернути особливу увагу саме на соціальну природу економічних явищ, на їх загальнолюдське призначення. Врешті-решт, об'єктом дослідження має стати людина. Цей акцент є особливо значущим для сучасного соціально орієнтованого ринкового господарства.

Разом із якісною еволюцією самої економічної науки перед нею ставляться нові вимоги. Стає зрозумілим, що економічні та соціальні явища знаходяться в тісному взаємозв'язку, а економічна мета обумовлена соціальною функцією. Ще з середини 60-х років минулого століття західні вчені-економісти стали виступати з критикою неокласичного напрямку за ігнорування ним значних соціальних питань. Нині все частіше увага дослідників звертається до політичних, соціальних, демографічних проблем. Все більш актуальними стали теми про якість

життя й екологічну безпеку в глобальному масштабі. Паралельно спостерігається тенденція актуалізації духовних та інтелектуальних цінностей. Однак в умовах ринкової системи економічна наука замкнулася в колі суто економічних проблем. Об'єктом її особливої уваги, як і раніше, виступають безпосередньо економічні явища та процеси, такі як регулювання державного боргу, зміни на світовому валютному ринку, глобальні проблеми народонаселення, антикризова політика, особливості кредитування резидентів країни тощо. Це підкреслює її асоціальність і надмірну математизацію. Вимогою часу наразі стає необхідність тіснішого зв'язку економічної науки з різними галузями суспільствознавства, а головним об'єктом дослідження має стати людина та питання максимального й найефективнішого забезпечення її потреб. Власне проблема адаптації принципів та ідей природничих наук до соціальної сфери існувала завжди. Проте пряме поширення на соціальні системи законів

природи є непродуктивним, оскільки сутність самої людини гетерогенна й належить як природі, так і суспільству, культурі, суперечливо поєднуючи своє матеріальне буття з духовним, природне із соціальним [6].

В сучасній економічній теорії значне місце відводиться розгляду проблем економічного зростання, яке позиціонується як мета та одна з найважливіших характеристик економічного розвитку країни. Проте серед його факторів та джерел людини, різноманітним соціальним і морально-психологічним аспектам не надається належного значення. Вважаємо, що для того, щоб економічне зростання мало результатом реальний, а не ілюзорний прогрес, теоретичним базисом розвитку економіки має стати таке економічне знання, де пріоритетом виступатиме людина, а не проблема фізичного нагромадження обсягів реального ВВП. Тільки з урахуванням людського фактору можливий повноцінний аналіз усіх факторів економічного зростання і їх реалізації.

Іншою не менш актуальною темою сучасної економічної теорії є проблема неповної зайнятості в умовах нестабільної економічної системи. Зниження рівня зайнятості і підвищення рівня безробіття є не тільки економічною, але й суто соціальною проблемою, має крім негативних економічних наслідків ще й величезні соціальні труднощі. Серед них усвідомлення неможливості прогодувати родину, невпевненість у своїй значущості для суспільства, що іноді призводить до психологічних розладів, зростання соціальної напруги у суспільстві тощо. Об'єктом дослідження і тут має стати не тільки держава як гарант загальнооекономічної стабільності, а й власне людина із її проблемами і потребами.

Окрім вищезазначеного в сучасному суспільстві змінюються соціальні стандарти рівня життя, освіти, культури, охорони здоров'я, інформаційного забезпечення населення і бізнесу тощо. Саме тому економічна діяльність повинна, в кінцевому рахунку, служити і підкорятися соціальній меті, а остання – визначати першу.

Загальновідомо в колі економістів-науковців, що критерієм досконалості певної економічної теорії (школи, моделі, концепції) виступає її здатність протистояти кризовим явищам. Саме останні завжди були передумовою для теоретичних проривів в економічній науці. Попередня глобальна криза, що охопила все суспільство, виявила суперечності та диспропорції не лише в розвитку реального сектора економіки, але й у самій економічній науці. Виникла потреба переходу від панування і почергової зміни одноконцептуальних підходів до багатоконцептуальної теорії. Причому остання "має увібрати в себе всі досягнення світової економічної ду-

мки, головні напрями й альтернативні позиції, відбиваючи різні аспекти і фрагменти всесвітньо-історичного процесу пізнання економічної картини світу. Але вона має бути не механічним поєднанням аспектів і фрагментів пізнання економічної дійсності, а розумінням її багатоманітної цілісності" [7, с.6]. Сферу дослідження економічної науки не слід обмежувати виключно питаннями економічного характеру, а додати і розглядати на якісно новій основі демографічні, екологічні, сировинно-продовольчі, паливно-енергетичні, геополітичні та культурні проблеми та аспекти, їх зв'язок та вплив як на економічне життя, так і на соціальні аспекти існування людини. Вбираючи в себе вплив суміжних неекономічних чинників (природи, екології, політики, техніки і технологій, історичних традицій, менталітету) сучасна економічна наука має надати нові можливості для осмислення новітніх нестандартних ситуацій як в глобальному, так і в локальних економічних просторах.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасна економічна теорія має постійно зростаючий і складний емпіричний матеріал, користується ґрунтовним математичним інструментарієм тощо, що в сукупності має гарантувати безкризовий розвиток економіки і суспільства протягом достатньо тривалого проміжку часу. Проте економічна дійсність надто складна, а швидкість змін в ній випереджає темпи її вивчення сучасною економічною наукою. Для того, щоб економічна теорія не відігравала роль наздоганяючого фактору відносно до економічного життя, необхідно розширити сферу її дослідження відповідно до вимог часу, забезпечити міждисциплінарну сполученість з іншими галузями знання, звернути особливу увагу на соціальну природу економічних явищ.

Список використаних джерел

1. Базилевич В.Д. Философия экономики. История: [монография] / В.Д. Базилевич, В.В. Ильин. – К.: Знання, 2011. – 928 с.
2. Економічна теорія. Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 7-ме вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2008. – 719 с.
3. Макацария Н., Абсава Н. Настоящее и будущее экономической науки [Электронный ресурс] / Н. Макацария, Н. Абсава. – Режим доступа: <http://gisap.eu/ru/node/11654>.
4. Colander D., Holt R., Rosser J. The Changing Face of Economics [текст] / D. Colander, R. Holt, J. Rosser. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004.
5. Гуриев С. Мифы экономики: Заблуждения и стереотипы, которые распространяют СМИ и политики / С. Гуриев – 3-е изд., переработ. – М.: ООО "Юнайтед Пресс", 2010. – 295 с.
6. Базилевич В.Д. Метафизика экономики: Монография / В.Д. Базилевич, В.В. Ильин. – 2-е изд., испр. и доп. – К.: Знання, 2010. – 925 с.
7. Гриценко А.А. Політична економія: актуалізація проблематики, методологічний потенціал і сполученість з інституціоналізмом / А.А. Гриценко // Економічна теорія. – 2012. – №1. – С.5-20.

Надійшла до редколегії 22.02.13

Е. Красота, канд. экон. наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ – БУДУЩЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ

В статье рассмотрено эволюцию предмета экономической теории, приведено краткую характеристику ее современного состояния, доказываются значимость социальных аспектов в исследовании экономических явлений.

Ключевые слова: экономическая наука, эволюция предмета экономической теории, взаимосвязь экономических и социальных проблем.

O. Krasota, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SOCIAL ASPECTS OF ECONOMIC PHENOMENA AS THE FUTURE OF ECONOMIC SCIENCE

The article deals with the evolution of the subject of economic theory, a brief description of its current state, has the significance of social aspects in the study of economic phenomena.

Keywords: economics, the evolution of the subject of economic theory, the relationship of economic and social problems.

УДК 330.101

В. Мандибура, д-р екон. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ІДЕОЛОГЕМИ СУЧАСНОГО КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО "ОНОВЛЕННЯ" ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Розглянуті причини виникнення і розкрито теоретичне визначення сутності сучасних економічних ідеологем та показані їх конкретні прояви. Розкриваються особливості виникнення та існуючі форми соціально-економічного замовлення, що реалізуються економічною теорією. Наведене авторське бачення реальних шляхів концептуально-методологічного оновлення економічної теорії в сучасних умовах.

Ключові слова: економічна істина, економічні відносини, економічні інтереси, економічна ідеологема, ідеологічне замовлення.

Пошук наукою істини [*] полягає у поясненні сутнісного змісту предметів, явищ, процесів, взаємодій та відносин, що відбуваються у матеріальному світі, який представлений чотирма природними формами руху матерії (механічною, фізичною, хімічною, біологічною), а також її особливою – соціальною формою. Цей пошук є одночасно і процесом і результатом адекватного відображення об'єктивної реальності різними суб'єктами пізнання незалежно від їхньої свідомості та її відтворення в об'єктивних за змістом теоріях й їх елементах.

Провідна роль у цьому процесі належить методології наукового пошуку, тобто тому пізнавальному механізму науки, що є концептуальним вченням про застосування дослідниками наукових методів (способів, підходів), та відповідного інструментарію.

Досягнення наукової об'єктивності пошуку істини можливо, насамперед, за умови реалізації трьох базово-вихідних положень щодо здійснення наукового пошуку: *перше* – "монополію на істину має лише сама об'єктивна істина", дослідники можуть до неї лише наближатись і осягати, на засадах наукового розуміння, при цьому основним критерієм істинності результатів пізнання є їх неспростовне підтвердження реальною практикою; *друге* – наближення та осягнення істини можливо лише в процесі наукових дискусій, тобто у теоретичних суперечках дослідників, передусім, за умови коли позиції опонентів розглядаються всебічно із максимально повною аргументацією; *третє* – важливою умовою наукового пошуку є досягнення понятійної чистоти у визначенні сутнісного змісту наукових категорій (тобто основних узагальнюючих наукових понять), інакше, при нечіткості та множинній плуралістичній розмитості категоріального апарату конкретної науки неможливо вести якісне поглиблення пізнання істини, неможливо також стає і наукова дискусія, оскільки сторони полеміки не мають чітких понятійних орієнтирів і уявлень про що конкретно йдеться.

Науковий прогрес неможливо зупинити. Проте історія розвитку науки засвідчує, що цей процес можна суттєво затримати, чи спотворити на певний період його результати. Перш за все, це відбувається в наслідок впливу на конкретну науку негативних внутрішніх та і зовнішніх чинників.

До внутрішніх проблем належать "авторитетне" нав'язування науковій спільноті фальшиво наукових або помилкових поглядів. Історія розвитку фізики свідчить, що від "пануючих наукових розумінь" XIV ст. щодо сутності будови і передачі енергії у матеріальній речовині, зокрема таких теоретичних концепцій як "флогістони" та "теплород" не залишилось і сліду. Не витримала випробовуванням часом і прогресивна у свій час "корпускулярна" теорія М. Ломоносова. Разом із цим, все істинне, у науковому розвитку залишається у якості фундаментальних "цеглинок і сходинок" подальшого поглибленого осягнення людською інтелектуальною свідомістю матеріального світу.

Наприклад: теорія відносності та сучасна квантова термодинаміка не спростовують три закони класичної механіки Ньютона, а побудована на іншому вихідному постулаті геометрія Лобачевського не перекреслює досягнення геометрії Евкліда. Не зважаючи на зовнішні утиски інквізиції, аж до спалення Дж. Бруно силами мракобісся не вдалось навечно нав'язати людству системі світобудови Птолемея. Попри гонитву, аж до знищення науковців з боку деспотичної влади в СРСР не вдалось знищити генетичну гілку розвитку біологічної науки.

Проте, наведені приклади стосуються головним чином природничих наук, де реальна практика із часом неможливо спростовує і відкидає все надумане, фальшиве. Тобто таке, що не відповідає об'єктивній реальності розвитку матеріального світу.

В науках які досліджують соціальну форму руху матерії, зокрема її економічну і соціально-економічну складові, процес пошуку об'єктивної істини відбувається значно складніше і суперечливіше. Одна з найбільших складнощів полягає у тому, що соціальна форма руху матерії субстанцією пізнання має відношення, що виникають між людьми та їхніми асоціаціями в процесі суспільного життя. Ці відносини є особливою формою взаємодії, яку людині неможливо сприйняти тими органами відчуття, що дані їй природою (зором, слухом, нюхом, дотиком, смаком), як це робиться при дослідженні природних форм, де широко використовуються спеціальне приладдя, пристрої та лабораторне устаткування. Жоден з дослідників соціальної форми руху матерії не може побачити та відчувати відносини, навіть із застосуванням найсучасніших мікроскопів та іншого лабораторного обладнання. Лише сила наукового образно-абстрактного мислення та методологічний інструментарій суспільних наук дозволяє пізнавати, "добувати істинне знання" цієї найскладнішої сфери матеріального буття.

В основі виникнення економічних відношень лежать економічні інтереси, носіями яких є люди, що наділені свідомістю і волею у прагненні їх реалізації. Саме інтерес, передусім, економічна вигода є тим стрижнем, тим потужним спонукальним мотивом діяльності людини так і їх асоціацій в сфері економіки, а сама сукупність економічних відносин діалектично розвиваються на засадах суперечливого характеру їхньої взаємодії.

Спільні інтереси об'єднують окремих індивідів в соціальні асоціації (партнерські групи, клани, корпорації, класи тощо). Дієва мотивація дій людини та людських асоціацій базується на прагненні досягнення певних життєвих благ, з метою задоволення широкого спектру потреб (а за певних умов і деструктивних та патологічних бажань). Саме з цих причин, для досягнення наукової об'єктивності пошуку істини в сфері соціального руху матерії, наведені вище три базово-вихідні положення мають бути доповнені ще двома: *четверте* – в соціальній сфері, залежно від існуючих одиничних (приватних), особливих (асоційованих), або загально суспільних інтересів, а також виходячи з

моральної позиції дослідника (його наукової порядності, або навпаки) до істини можна "докопатись", або відкрити, пізнати, досягнути, і, навпаки, її можна "закопати", тобто свідомо спотворювати, чи "не помічати" її об'єктивного змісту або, взагалі, очорнити; *п'яте* – якщо в соціальній сфері процеси відбуваються саме так як відбуваються, дослідник не має права лише констатувати факт, за відомим висловом вітчизняного "політ економа" на кшталт – "маємо те, що маємо", а він з наукових позицій повинен дати відповідь на питання: у чиїх інтересах "так" відбувається? кому вигідно, "щоб саме так відбувалось"? хто, які конкретно особи, групи, класи, верстви та суспільні класи є зацікавленими у тому, щоб суспільство "мало те що воно має"?

Як і в дослідженнях природничих наук так і у сфері досліджень соціальної форми руху матерії пізнавальна функція є і залишається внутрішнім потужним генератором розвитку наукового знання. Поряд із цим, з точки зору суспільства (оскільки питома вага науковців є незначною у складі населення) існування науки підпорядковується обов'язковому виконанню ще двох "зовнішніх" функцій, що пов'язані із виконанням певного соціального замовлення: *перша*, прогностична (практично прикладна); *друга*, ідеологічна (яка існує у формі соціального замовлення певного класу або пануючої в державі суспільної групи, виходячи з їх соціально-економічних інтересів).

Прогностичну функцію обумовлює саме існування наукової теорії (у т.ч. економічної), тобто це є тією її іманентною властивістю, яка відрізняє її від "голої", неприкритої ідеології. Адже захищати класові, або особливі кланово-групові інтереси можна і на рівні емоцій, без будь якого звернення до наукових (чи науково подібних) аргументів.

У цьому випадку "споживач", який виступає "замовником економічної теорії" завжди чекає від неї не тільки виправдання або заперечення певного існуючого порядку речей (у чому і полягає суть класової ідеологічної функції політичної економії), а, насамперед, вимагає обґрунтованого прогнозу подальшої своєї практичної діяльності.

Саме соціально-класовий замовник, що у своїх інтересах використовує економічну теорію, чітко визначає і самі рамки прогнозу.

Перше, це може бути короткостроковий прогноз для локального ринку (мікроекономічна теорія А. Маршалла і представників його школи).

Друге, середньостроковий прогноз для ряду галузей національного, або навіть для економіки країни в цілому (теорія циклів і макроекономічна теорія Дж. Кейнса).

Третє, досить довготерміновий (на десятиліття), прогноз, але такий, що обмежений чисто техніко-технологічними та техніко-економічними параметрами і характеристиками. При цьому його важлива ознака полягає у тому, що цей прогноз реалізується шляхом використання константних соціально-економічних показників, тобто допускається збереження у незмінному виді базисних (виробничо-економічних та політико-економічних) відносин існуючого способу виробництва. Прикладом може слугувати "технологічна" гілка сучасної футурології, до якої відноситься і теорія технологічних хвиль Кондратьєва, і теоретичні викладки циклів Леонтьєва.

Четверте, можна виділити так званий "глобальний прогноз", що має дати відповідь на питання щодо стратегічних перспектив існування соціально-економічного способу виробництва і всієї суспільно-економічної формації. Цей прогноз повинен надати уявлення щодо ймовірних, у випадку його заперечення, нових формах соціально-економічних відносин. Гло-

бальний прогноз, як правило цікавить той суспільний клас, якому на певному етапі історичного розвитку стає "тісно" в межах існуючого суспільно-економічного порядку, тобто клас, що є зацікавленим у його частковому, або повному демонтажі.

Такий прогноз для класу буржуазії (включаючи як власників капіталу так і дрібних власників-товаровиробників) в найбільш повній формі дав А. Сміт, а для класу найманих працівників (пролетаріату) – К. Маркс.

Щодо реалізації *другої* зовнішньої функції, то на сьогодні суспільною і, зокрема, економічною наукою фактично не досліджується блок проблемних питань, які пов'язані із тим, яким чином пануюча ідеологія (у т.ч. економічна [**]) впливає на наукову об'єктивність результатів теоретичних досліджень. З цього приводу ще у 1867 р. Карл Маркс зазначав: "В сфері політичної економії вільне наукове дослідження зустрічається не тільки з тими ворогами, з якими воно має справу в інших сферах. Своєрідний характер матеріалу, з яким має справу політична економія, викликає на арену боротьби проти вільного наукового дослідження самі несамовиті, самі негідні і самі мерзотні пристрасні людської душі – фурії приватного інтересу". [1, с 10] І далі: "Безкорисливе дослідження поступається місцем битвам найманих писак, незаангажовані наукові дослідження підміняються замовною, догідливою апологетикою" [1, с 17].

Ретроспективна оцінка наслідків цього впливу дозволяє зробити висновок, що за своїм змістом завдання ідеологічного замовлення соціально-економічній науці щодо бажаних для влади і тих владно-панівних соціально-класових угруповань, інтереси яких реалізує державна, можна розділити за двома найбільш характерними проявами.

Перший прояв ідеологічного замовлення полягає у тому, що економічна наука отримує завдання (безпосереднє, або завуальовано-кон'юнктурне) досліджувати та розкривати зміст тих явищ, процесів, закономірностей і відносин, "яких в реальному соціально-економічному житті суспільства фактично не існує". Тобто таких, що можуть бути структуровані та обґрунтовані лише ідеально, з позицій формальної метафізичної логіки, саме тому їх "наукове" оформлення переважно носить догматичний, схоластичний та соціально демагогічний характер. Нав'язування науково подібних ідеологем у вигляді міфів є найбільш поширеною формою першого прояву замовлення.

Наприклад, радянською ідеологією політичної економії, що відносилась до її "теоретичних здобутків" було обґрунтування існування "вільного, асоційованого працівника, співвласника суспільних засобів виробництва, праця якого на засадах планомірності (тобто на поза ринкових засадах) безпосередньо отримувала суспільне визнання, а його робоча сила не набуває властивості товару". В реальному житті, цього "вільного суб'єкта" соціалістичних виробничих відносин за законом 1939 року можна було притягти до кримінальної відповідальності за порушення режиму праці, що полягав у спізненні на роботу більше ніж на 15 хвилин! А у історичному контексті цей "співвласник" загальнонародної соціалістичної державної власності", у кінцевому рахунку, із несподіваною ейфорією погодився на приватизацію тієї власності, що за ідеологією вже належала саме йому і, саме цей "співвласник" без всякого опору віддав її внаслідок проведеної денационалізації в руки номенклатурних та кримінальних "активістів" приватизації, які у подальшому і стали новими "олігархами" у відреставрованій системі капіталістичних виробничих відносин.

Як приклад давніх буржуазних ідеологем, що за останні два десятиріччя "успішно" оспівані вітчизняною науковою спільнотою, можна навести так звані теорії "людського капіталу" [2], "середнього класу" [3], та "пост капіталістичного суспільства" [4].

Другий прояв ідеологічного замовлення проявляється у тому, що наука на певні напрямки теоретичних досліджень отримує своєрідне "табу", тобто вона не повинна досліджувати ті явища, процеси, закономірності та відносини, що існують в реальній дійсності, оскільки їх об'єктивний аналіз не є вигідним для реальної владно-бюрократичної еліти та тих пануючих суспільних класів, від імені та в інтересах яких діє держава.

Наприклад, тривалий час, зокрема, в період найгострішого змагання двох світових систем, що отримав назву "холодної війни", науковці Заходу з політичних причин фактично перестали досліджувати широкий спектр відносин, що був пов'язаний з основними суперечностями капіталістичного способу виробництва, зокрема, тією, яка існує між найманою працею (у т.ч. і найвищою кваліфікацією) і капіталом (у тому числі корпоративним), а також суперечністю, що виникає між суспільним характером виробництва в умовах державно-корпоративного капіталізму та приватно капіталістичною формою розподілу та привласнення його кінцевих результатів.

І лише в останні десятиліття все більше публікується ґрунтовних наукових праць, в яких морально сумлінні вчені Заходу роблять спробу дати оцінку реальному стану справ, що має місце в країнах розвинутого державно-корпоративного капіталізму (зокрема США) на його стадії глобального фінансового імперіалізму. Для прикладу достатньо лише перелічити назви окремих підрозділів роботи Майкла Паренті "Демократія для обраних": "Багатство і бідність в Сполучених Штатах Америки"; "Капітал і праця"; "Нагромадження і експансія"; "Нужденність трудящих в Америці"; "Культура плутократії – інституції та ідеологія"; "Закон на службі корпорацій"; "Благоденство для багатих"; "Економічний імперіалізм"; "Бідні отримують все менше і менше"; "Уряд для грабіжників"; "Трудящі в облозі"; "Профспілки і цілі їх боротьби"; "Ідеологічна монополія"; "Державна влада в приватних руках". В цілому ця наукова робота, яка на цей час витримала сім видань, присвячена спробі пояснити, що реальна демократія не сумісна із сучасним капіталізмом, що капіталістичний суспільний порядок постійно порушує як демократію так і засади ринкової еквівалентності у взаємовідносинах праці і капіталу, тобто сприяє посиленню новітніх проявів експлуатації праці [5]. До аналогічних праць можна віднести і роботи таких сучасних авторів як Еернандо де Сото, Луїджі Зінгалеса і Рахурама Раджана [6, 7] та ін.

Слід особливо наголосити, що на вітчизняних теренах ми маємо справу навіть не з тією моделлю капіталізму – антагонізми якого розкрили вище наведені автори. В Україні, як і в більшості інших республік колишнього СРСР виник унікальний феноменом, що сформувався в процесі реставрації номенклатурно-бюрократичного суспільного устрою "періоду здійснення невдалої спроби побудови соціалізму" у "специфічний – мафіозно-клановий і кланово-корпоративний капіталізм". Враховуючи зазначене, цілком логічно виникає питання – як за цих, м'яко кажучи, несприятливих умов може сформуватись: "Вільна індивідуальність, що ґрунтується на універсальному розвитку індивідів"? Це "в нашому розумінні (тобто творців новітньої парадигми) .. є та теоретична матриця, на основі якої реалізується системна специфіка пост капіталістичної епохи, що розгортається" [4, с. 9].

Наведена цитата особисто мені дуже нагадує лозунг про формування "всебічно і гармонійно розвинутої людини для якої в суспільстві все робиться в її ім'я та в її благо", тобто, все це все вже було в нашій країні, коли здійснювалась спроба реалізувати програму побудови комуністичного (або, що є тим же самим, "пост капіталістичного") суспільства. Цю програму проголосила стерта з історичної арени КПРС, але те чим це закінчилось, ця спроба після соціалістичної революції жовтня 1917 р. ні для кого не є секретом.

Яким же чином "нова парадигма політичної економії" за позицією А. Гальчинського спроможна довести, що після капіталістичної контрреволюції в надрах цього суспільно-економічного способу виробництва може в глобальних масштабах (а не в окремо взятій країні) виникнути "пост капіталістичне" суспільство, де будуть так "вільно дихати", тобто "універсально розвиватись індивіди". Особисто для мене об'єктивна основа цієї позиції залишається загадкою.

Суть проблеми, з позицій ніким ще в світі на реальній науковій (а не схоластичній) основі не спростованої матеріалістичної діалектики, полягає у тому, що суспільна форма руху матерії за своєю суттю є взаємодією свідомих людських інтересів (одиничних, особливих і загальних). При цьому в суспільстві виникають соціальні відносини, що мають суперечливий характер. Від механізму їх узгодження залежить який характер вони приймають: антагоністичний чи не антагоністичний; не еквівалентний чи еквівалентний; соціально несправедливий чи справедливий. І від того, як суспільство і держава розв'язують ці соціально-економічні суперечності повною мірою залежить і економічний розвиток і соціальна стабільність суспільства.

Щодо самих відносин то всі вони тісно переплетені і в реальному житті, їх неможливо практично розмежувати і штучно відділити одне від одного. У той же час наука абстрактно розмежовує ці відносини (передусім на "базисні" і "надбудовні"), відносячи ті чи інші до свого предмету, тобто до певного окресленого поля свого дослідження.

Зміст нової (або як це часто відбувається в соціальних науках "забутої старої") парадигма полягає у тому, що предмет економічної теорії (передусім політичної економії) не може бути окреслений полем наукового дослідження лише виключно базисно-економічними відносинами, що включають: 1) відносини власності; 2) відтворювально-економічні відносини; 3) господарсько-економічні відносини; 4) товарно-грошові відносини; 5) розподільно-економічні відносини; 6) відносини обміну життєвих благ; 7) фінансово-кредитні відносини; 8) відносини кінцевого споживання і задоволення потреб населення та ін.

До системного дослідження обов'язково мають бути також включені:

по-перше, продуктивно-економічні відносини: 1) ресурсно-економічні; 2) організаційно-економічні; 3) техніко-економічні; 4) технологічно-економічні; 5) економіко-екологічні відносини та ін.;

по-друге, базисно-надбудовні відносини: 1) політико-економічні; 2) економіко-ідеологічні; 3) економіко-культурні; 4) морально-економічні; 5) економіко-правові; 6) економіко-етнічні; 7) економіко-релігійні; 8) економіко-атеїстичні відносини та ін.;

по-третє, продуктивно-надбудовні відносини: 1) науково-технічні; 2) організаційно-інформаційні; 3) інформаційно-технологічні; 4) морально-екологічні; 5) еколого-правові; 6) ресурсно-політичні відносини та ін.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що для того, щоб суспільство не досягло критичної, "революційної ситуації", не розпалося, а продовжувало ефективно

функціонувати як цілісна асоціація людей економічна теорія має відкинути апологетичні ідеології і розпочати розробку дієвих соціально-економічних механізмів попередження та недопущення революційної, руйнівної, антагоністичної дезінтеграції суспільства. Основою виконання економічною наукою цього найважливішого соціального замовлення повинен стати пошук і впровадження нових форм досягнення суспільного консенсусу на засадах узгодження та оптимального об'єднання, передусім, соціально-класових інтересів та реального приборкання агресивно-руйнівних кланово-мафіозних та корпоративно-кланових інтересів.

Щодо понятійного змісту вживаного категоріального апарату:

* Економічна істина – адекватне відображення і відтворення сукупності економічних відносин, явищ і процесів, певної економічної системи в цілому в об'єктивних за змістом теоріях (що включають їх основні елементи: вчення, ідеї, закони, категорії, поняття, окремі визначення, висновки, господарські пропозиції, результати експериментів тощо). В сучасних умовах замість категорії "істина" окремими авторами вживають синонім – "таїна буття";

** Економічна ідеологія є складовою частиною загальної суспільної ідеології, зміст якої полягає у систематизованому вираженні сукупності поглядів та ідейних настанов, що існують у суспільстві на організацію економічного життя та характер реалізації соціально-економічної справедливості у розподілі життєвих благ

між суспільними верствами і класами. Ядром економічної ідеології є панівна сукупність ідей і поглядів домінуючої суспільної спільноти, передусім пануючого суспільного класу, що об'єктивно віддзеркалює його економічні спонукальні мотиви (інтереси) та оцінює роль і місце яке він займає в житті держави та країни в цілому.

Список використаних джерел

1. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. I. Кн. 1: Процесс производства капитала / К. Маркс – М. Политиздат, 1978. – 907 с.
3. Мандибур В. Идеологічна і об'єктивна складова економічної "теорії людського капіталу" // Економічна теорія. – № 1. – 2009. – С. 34-49; Мандибур В. "Людський капітал": об'єктивна економічна реальність чи ідеологема? // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 1-2. – С. 9-12.
2. Мандибур В. Специфічні особливості трансформації соціально-класової структури населення в контексті перспектив економічного розвитку України. Економіка: проблеми теорії та практики. 36. наук. праць. Випуск 253; В 7 т. – Т. VI. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 1421-1434.
3. Мандибур В. Політико-економічні аспекти сучасного соціально-класового структурування населення України // Економічна теорія. – № 2. – 2010. – С. 16-30.
4. Гальчинський С. Начала нової парадигми політичної економії, постановка проблеми // Економічна теорія. – № 2. – 2012. – С. 5-16.
5. Паренти М. Демократия для избранных. Настольная книга о политических играх США // Пер. с 7-го англ. изд. В. Горштакко. – М.: "Покорение", 2006. – 416 с.
6. Эрнандо де Сото. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире / Пер. с англ. – М.: ЗАО "Олимп-бизнес", 2004. – 272 с.
7. Зингалес Л., Раджан Р. Спасение капитализма от капиталистов: Скрытые силы финансовых рынков – создание богатства и расширение возможностей / Пер. с англ. – М.: Институт комплексных стратегических исследований; ТЕИС, 2004. – 492 с.

Надійшла до редколегії 22.02.13

В. Мандибур, д-р экон. наук, проф.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ИДЕОЛОГЕМЫ СОВРЕМЕННОГО КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО "ОБНОВЛЕНИЕ" ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

Рассмотрены причины возникновения и раскрыто теоретическое определение сущности современных экономических идеологических заказов и показаны их конкретных модификаций. Раскрываются особенности возникновения и существующие проявления конкретных социально-экономических заказов, которые реализуются экономической теорией. Раскрыто авторское видение реальных путей концептуально-методологического обновления экономической теории в современных условиях.

Ключевые слова: экономическая истина, экономические отношения, экономические интересы, идеологический миф, идеологический заказ.

V. Mandubura, Doctor of Science (Economics), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

IDEOLOGEMI OF MODERN CONCEPTUALLY METHODOLOGICAL "UPDATE" IN ECONOMIC THEORY

The causes and theoretical definition of modern economic ideologemes are examined in the article. The peculiarities of origin and current forms of social and economic orders implemented with help of economic theory are disclosed. Author's vision of directions in conceptual and methodological renewal of economic theory in modern terms is given.

Keywords: economic truth, economic relations, economic interests, economic ideologeme, ideological order.

УДК 330.831.8

Е. Нестеренко, докторант
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ТЕОРИЯ СПОНТАННОГО ПОРЯДКА Ф.ФОН ХАЙЕКА

Раскрыты сущность и генезис спонтанного порядка в контексте критического анализа конструктивизма. Предложен авторский подход к определению характерных черт спонтанного порядка. Выявлена дихотомия порядка применительно к экономической сфере в форме спонтанного порядка и организации.

Ключевые слова: австрийский неолиберализм, спонтанный порядок, правила, организация, конструктивизм.

Центральным системообразующим концептом, вокруг которого сосредотачивается социально-экономическое учение Ф.фон Хайека, является теория порядка. Ученый сознательно пользуется термином "порядок" вместо чаще употребляемого "система". Определенные регулярность и повторяемость, относительные устойчивость и постоянство социально-экономической жизни предопределяют наличие некоего упорядоченного состояния (порядка) и, соответственно, необходимость его изучения. Именно упорядоченность

общества, не связанная с сознательным планированием, является первопричиной наличия целого семейства общественных наук с различными объектами исследования. Вместе с тем наличие порядка не исключает, а, скорее, способствует проявлениям многообразия, случайности, а порой и хаотичности общественного взаимодействия. Традиционно считалось, что сущность и описание стихийного (спонтанного) порядка Хайека либо полностью соответствует рыночной системе хозяйствования, либо является прообразом возродив-

шейся сквозь века "невидимой руки" А.Смита. Такой подход является в определенной степени обоснованным, однако, на наш взгляд, поверхностным, не способствующим обнаружению глубинных оснований хайковской концепции спонтанного порядка.

Целью статьи является выявление сущности, генезиса и отличительных черт стихийного (спонтанного) порядка, его функционального предназначения и взаимодействия, координирующихся и опосредованных им, а также сравнительная характеристика двух видов порядка в экономике.

Отдельные аспекты творческого наследия австрийского неоллиберализма и социально-экономического учения Хайека исследовали отечественные и российские ученые: В.Базилович, В.Геец, А.Гриценко, Р. Капелюшников, В.Полтерович, А.Шаститко. Зарубежные ученые – Н.Берри, С.Горвиц, Г.Демсец, Дж. Линдеманс, Дж. О'Дрисколл – раскрывали глубинный смысл некоторых специфических проблем теории спонтанного порядка.

Родоначальник немецкой классической философии Э.Кант, на традицию которого опирался Хайек, именвал порядком "взаимосвязанность по правилам". Подчеркивая наличие прогностической функции порядка, ученый предлагает следующее его определение: "... такое положение вещей, при котором множество элементов разнообразных типов оказываются в таких взаимных отношениях, что, познакомившись с какой-либо временной или пространственной частью целого, мы научимся строить правильные предположения о целом или, по крайней мере, предположения, которые могут оказаться правильными с высокой долей вероятности" [6, с. 53-54]. Как известно, большинство человеческих потребностей могут быть удовлетворены только путем различных форм общественного сотрудничества. Поэтому возможность достижения целей одними людьми зависит от степени соответствия действий других людей, важных для выполнения их планов, с тем, чего они от них ожидают. Другими словами, формой проявления порядка в общественной жизни является соответствие намерений и ожиданий, определяющее действия различных взаимосвязанных индивидов. В своей последней книге "Пагубная самонадеянность" Хайек использует другой термин – "расширенный порядок человеческого сотрудничества", отмечая, что он "...сложился не в результате воплощения сознательного замысла или намерения человека, а спонтанно: он возник из непреднамеренного следования определенным традиционным и, главным образом, моральным практикам", которые "...довольно быстро распространились благодаря действию эволюционного отбора" [5, с. 15]. Таким образом, основным вопросом, возникающим в связи с дефиницией порядка, признается вопрос о его происхождении, путях и механизмах становления, т.е. о генезисе порядка.

Наиболее распространенный (и неверный, по Хайеку), ответ таков: порядок есть порождение ума, результат обдуманного устройства и упорядочивания, опирается на отношения командования и подчинения, предполагает наличие всеохватывающей иерархической структуры, может быть создан экзогенными силами. Фактически перед нами предстает авторитарная концепция порядка, предложенная сторонниками социального конструктивизма. Убежденность в возможности сознательно, по усмотрению человека, строить основополагающие отношения и структуры, планировать социально-экономический порядок по определенным целевым критериям именуется Хайеком той самой "пагубной самонадеянностью" на перестраивание всего и вся [5].

Основополагающая идея конструктивизма состоит в том, что все существующие и существенные факты известны некоему разуму заранее, он может их надлежащим образом использовать для построения социального порядка. Такой конструкцией была, например, социалистическая экономика, которую ученый считал "логически и практически неосуществимой". Определенная философская традиция, которую исследует Хайек, утверждала:

Если хотите иметь хорошие законы – сожгите существующие и создайте новые (Вольтер);

Не существует иных законов кроме тех, которых желают ныне живущие люди (Руссо);

Не нужно признавать правила поведения и законы, которые не были доказаны разумом (Э.Берк);

Свободный человек создает свою собственную мораль (А.Герцен);

Свободный человек – тот, кто живет только предписаниями разума (Б.Спиноза);

Мы отбрасывали устоявшуюся мораль, условности и мудрость традиций, не признавали необходимости подчиняться моральным обязательствам или внутреннему одобрению (Дж.М.Кейнс) и т.д. (обзор высказываний известных философов и экономистов представлен по: [6, с. 41-47]).

Хайек принимал во внимание особую популярность конструктивизма в смысле наделения человека сверхспособностями – прозорливостью, абсолютной рациональностью, непогрешимостью, желанием справедливости – при полном отсутствии "ограничителей", кроме собственно разума. Однако он руководствовался диаметрально противоположными убеждениями относительно природы социально-экономических изменений и признавал необходимость существования эндо- и экзогенных "ограничителей" поведения отдельного человека. Поэтому его подход обосновывает приближающийся крах любых социально-экономических систем, в рамках которых культивируются предложения освободиться от правил, обусловленных опытом и традициями.

Значительное внимание австрийский мыслитель уделяет размежеванию "конструктивистского" рационализма, жаждущего общественно-экономических преобразований и безусловно верящего в силу разума, и "эволюционного" рационализма, оберегающего традиционные каноны общественной жизни, признающего ее эволюционный характер, но не чуждого осуществлению взвешенных рациональных изменений (иногда используется терминология К.Поппера – выделяется "наивный" рационализм и "критический") [6, гл.1]. Поиск оптимального баланса между потребностью в стабильности и необходимостью перемен в общественно-экономической жизни является перманентным процессом и занимает многие поколения экономистов, социальных мыслителей, реформаторов. Отметим, что Хайек уважительно относился к наличию рациональных основ человеческой жизнедеятельности, а потому указанное различие не приобретает крайних форм – речь не идет о противопоставлении "рационализма" и "антирационализма". Однако предпосылка полной рациональности, принятая неоклассиками и в рассматриваемый период еще не смягченная, предполагала исчерпывающее знание всех существенных фактов и всех исходных данных. С этим Хайек не мог согласиться.

По его мнению, отдельный человек не знает и не может знать большей части или всей совокупности конкретных фактов, обладая лишь частью индивидуализированного, "рассеянного" знания, которое в совокупности детерминирует действия всех индивидов в обществе. С одной стороны, существующее знание является

"рассеянным", разрозненным, не целостным, а с другой, как отмечает современный исследователь творчества Хайека С.Горвиц – "...разум ограничен, будучи встроенным в социальные структуры и историю. Пределы человеческого разума также ограничивают возможность сознательно ... управлять экономическими процессами и социальным порядком в более широком смысле" [12, р. 37]. Неизбежная неосведомленность относительно множества фактов, определяющих ход общественно-экономических процессов и образующих порядок, служит источником центральной его проблемы – проблемы знания. Наличие "рассеянного" знания предопределяет, по Хайеку, т. н. "институциональное неведение в сфере экономики", своего рода неопределенность, которая имеет фундаментальный характер. Значение неустрашаемого неведения людей относительно конкретных фактов подробно исследовано еще в его работе "Конституция свободы" (1960) [9, часть 2].

Социально-экономический порядок функционирует путем адаптации к множеству фактов, которые в своей совокупности не известны никому. Этот процесс наиболее очевиден в экономической жизни, где он и стал объектом изучения. Другой выдающийся австриец, Й.Шумпетер, отмечал: "...экономическая жизнь несоциалистического общества состоит из миллионов связей или потоков между отдельными фирмами и домохозяйствами. Мы можем вывести касающиеся их теоремы, но мы никогда не сможем наблюдать их все" [7, с. 309]. Если у Шумпетера речь идет о невозможности наблюдения, то у Хайека – о невозможности процесса аккумуляирования разрозненных знаний, которыми обладают лишь все индивиды в совокупности.

Затрагивая проблему соотношения малых групп и Великого общества, Хайек отмечает, что только сотрудничество внутри малой группы может опираться на использование примерно одинаковых сведений о ситуации и схожее ее понимание всеми членами группы. Иное положение складывается внутри многоликого общества, где взаимодействуют миллионы людей и где развилось изученное экономической теорией в качестве предпосылки возникновения рынка разделение труда. Хайек настаивает на учете не только технической стороны процесса – разделения функций, но и содержательной – фрагментации знаний, т.е. объективного процесса "распыления" знаний, когда каждый из членов общества обладает лишь некоторой частью общего знания [10; 12]. Современный мир практически, Хайек теоретически доказывает возможность использования огромного, лавинообразно нарастающего объема знаний, которым не может располагать никакой отдельный человек, однако это происходит благодаря действиям индивидов в рамках согласованной общественно-экономической структуры, конституирующие принципы которой не являются результатом сознательного упорядочивания.

Хайек, по нашему мнению, не только анализирует социально-экономический порядок, но и раскрывает смысл дихотомии, раздвоенности между порядком, устроенным конструктивистски и порядком, возникшим эволюционно.

Устроенный порядок, таксис (*taxis*), обладает такими характеристиками: создан экзогенно путем расстановки элементов по местам и управления их движением; является искусственной, обдуманной и принудительно упорядоченной конструкцией, в случае управляемого социального порядка – организацией; относительно простой и конкретный (его существование может быть интуитивно удостоверено), степень сложности его незначительна ввиду необходимости обеспечения контроля; в идеале служит реализации замысла и

целей создателя порядка. Примером такого порядка является порядок битвы, в экономике ему соответствуют различные структуры микроуровня. Попытки установления порядка в сложной человеческой деятельности сталкиваются с проблемой подчинения обдуманному руководству всех существующих видов деятельности, что практически неосуществимо.

Возникший порядок, или космос (*kosmos*) – это эндогенный, самопорождающийся, стихийный порядок (ученый счел наиболее подходящим термин *spontaneous order*). На основе анализа идей, изложенных в работах Хайека, представляется возможным выделить некоторые отличительные черты спонтанного порядка:

Абстрактность – такой порядок невозможно увидеть или интуитивно воспринять, его можно лишь мысленно реконструировать, проследив отношения, существующие между его элементами, а также осознать на основе теории, его объясняющей;

Сложность – порядок этого типа способен достигать любой степени сложности, поскольку он не предназначен для контроля отдельным человеком (создателем порядка), а "...очень сложные порядки, включающие в себя больше отдельных явлений, чем может охватить сознанием или манипуляциями какой бы то ни было мозг, могут быть только результатом действия сил, порождающих стихийные порядки" [6, с. 57];

Стабильность – сохранность порядка обусловлена сохранением определенной структуры отношений между элементами определенного вида, тогда как сами входящие элементы и их количество могут изменяться;

Целесообразность – порядок покоится на целесообразных действиях его элементов, направленных на его поддержание, восстановление или усовершенствование и не всегда предполагает осознание цели элементами;

Полезность – такой порядок не был создан намеренно и в этом смысле не имеет предназначения, однако его существование полезно для индивидов прежде всего в информационном и координационном аспектах для достижения огромного множества различных индивидуальных целей;

Отсутствие согласованной иерархии целей – порядок предстает в форме стихийно возникшего сетевого образования многочисленных взаимосвязанных и взаимопереплетенных элементов, "...не управляется... единой шкалой целей; он служит всему многообразию отдельных и несопоставимых целей всех своих членов" [6, с. 276];

Информационная достаточность – способность преодолевать фрагментацию "рассеянных" в обществе знаний с минимальными издержками, опираясь на информационную роль ценового механизма;

Адаптационная возможность – порядок всегда является адаптацией к множеству отдельных явлений и событий, полная совокупность которых никогда не будет известна, доступна, понятна никому в отдельности;

Координационная достаточность – "...этот способ координации человеческих действий обеспечивает высокий уровень совпадения ожиданий и эффективное использование знаний и умений отдельных членов общества" [6, с. 275].

Регулярность взаимодействий – элементы порядка обретают регулярность поведения, способствующую поддержанию порядка, поскольку определенного рода поведение предопределяет лучшие шансы на выживание.

Изучением спонтанного порядка занимались представители многих наук: биологи изучали организм, физики и химики – стихийно организованные природные процессы, экономисты и обществоведы – естественный порядок человеческого взаимодействия; в 1960-е гг. возникла кибернетика, изучающая самоорганизующиеся

или самопорождающиеся системы. Представители общественных наук едины во мнении, что социальная теория начинается и ее предмет детерминирован существованием упорядоченных структур, являющихся результатом действий многих людей, но не созданных по чьему-либо замыслу. Парадокс спонтанного порядка описан Хайеком так: "...сложные порядки возникают в результате действия известных сил, но не могут быть воспроизведены с помощью обдуманного помещения каждого из элементов на соответствующее место" [6, с.57-58].

Правила, составляющие основу спонтанного порядка, могут иметь как стихийное происхождение (изначально и порядок и правила формировались стихийно), так и являться результатом обдуманного замысла вследствие стремления людей совершенствовать пра-

вила. Спонтанный порядок создается людьми и организациями, а координация деятельности последних, в свою очередь, достигается благодаря действию сил, создающих порядок. Семья, фирма, корпорация, ассоциации, все публичные и государственные институты являются организациями, в совокупности составляющими всеобъемлющий стихийный порядок. Хайек особо отмечает одну из организаций, правительство, занимающую особое положение, являясь одновременно и элементом спонтанного порядка, организацией, и механизмом поддержания существующей структуры порядка.

Важнейшие отличия между правилами, которые поддерживают существование различных видов порядка, равно как и между характеристиками стихийного порядка и организации, представлены в таблице.

Таблица. Функциональное предназначение стихийного порядка и организации

	Стихийный порядок	Организация
Опирается	исключительно на правила	на конкретные приказы, распоряжения, а также на правила
Направляет	действия людей при помощи абстрактных правил, обеспечивая возможность наиболее полного использования рассеянного знания, недоступного никому в отдельности	действия исполнителей в процессе выполнения предписанных задач согласно внутренним правилам и иерархии организации
Устанавливает	правила, направляющие действия людей независимо от цели, одинаковые для всех членов общества (либо для отдельных больших групп), применяемые для неопределенного и неизвестного числа лиц и ситуаций	функции каждого члена организации, цели, которые должны быть достигнуты, общие характеристики используемых методов, однако детализацию способов достижения целей может оставлять на усмотрение людей, полагаясь на их знания и навыки
Определяется	всем многообразием реальных конкретных ситуаций и всем объемом доступных практических знаний через взаимодействие множества индивидов	ограниченным набором фактов, известных и обработанных руководителем организации, как единственным центром принятия решений и приобретения опыта
Определяет положение каждого человека	в соответствии с его собственными знаниями, убеждениями, намерениями, независимо от любых общих целей	в соответствии с приказом, и в зависимости от конкретных целей, поставленных перед ним руководством
Основывается на	общих положениях права, нацеленных на создание абстрактного порядка, конкретное содержание и частные моменты которого никто не может знать	приказах и отчасти правилах, которым подчиняются члены организации, действия которых нацелены на достижение конкретных поставленных целей
Обеспечивает	наиболее сложное устройство социально-экономических отношений	порядок и контроль в менее сложных структурах
Реальный пример	наибольший из порядков – всеобъемлющий порядок общества, а также рыночный порядок в экономике	наибольшая из организаций – правительство, а также корпорации, фирмы, учреждения

Составлено автором по: Хайек Ф.А. фон. *Право, законодательство и свобода*, с. 53-72.

Известный современный исследователь наследия австрийской школы Р.Кубедду особо отмечает междисциплинарное значение избранного подхода к категории "порядка": "В целом подход к проблеме порядка, избранный Хайеком, можно рассматривать как инновационный ответ на фундаментальный вопрос... о природе и условиях *порядка* С новым подходом, который предлагал Хайек, была связана также необходимость пересмотра всей теоретической системы социальных наук и установления между различными их сферами (правом, экономической теорией, этикой, политикой и др.) такой связи, которая учитывала бы то, что в отсутствие иерархии целей ни одна из них не может занимать доминирующее положение" [3, с. 171].

Однако в среде исследователей научного наследия Хайека нет полного единства во мнениях. Представитель современной австрийской традиции в экономической теории Х.-Х. Хоппе, в статье, посвященной воззрениям Хайека на социальную эволюцию, дал критическую оценку взглядов австрийского неоллиберала. Признавая Хайека приверженцем идей свободы и убежденным антисоциалистом, он указывал, что взгляды ученого относительно роли рынка и государства не существенно (!) отличаются от воззрений современных социал-демократов [11, р. 67]. Хоппе не согласен с

идентификацией Хайека как одного из наиболее выдающихся теоретиков рыночной экономики и классического либерализма, и считает, что его исследования социально-экономического порядка должны рассматриваться как "полный провал". Такие оценки Хоппе, на наш взгляд, обусловлены объективно существующим и часто проявляющимся разбеганием внутри современной австрийской традиции между последователями хайековского междисциплинарного видения социально-экономических процессов, которые не представлены "единым теоретическим фронтом" и приверженцами подхода Л.фон Мизеса, преимущественно сформировавшими американскую ветвь австрийской школы, более сплоченную и организованную.

Хайек позиционировал себя представителем классического либерализма, однако в истории экономических идей его творчество принято относить к неоллиберализму [1], впрочем, существенных противоречий в этом нет – и либерализм классического толка, и неоллиберализм послужили тем экономико-философским фундаментом, который сыграл решающую роль в формировании современной европейской и мировой цивилизации. Диалектика хайековского подхода (осознавая всю противоречивость применения термина "диалектика" в данном случае, все же воспользуемся им), состо-

ит, пожалуй, в таком выводе: принуждая людей действовать определенным способом нельзя создать жизнеспособные экономику и общество, однако их можно создать, принуждая людей действовать в рамках определенных правил. Подчеркивая сложность социума, экономики и самого познавательного процесса, особенно в социальных науках, Хайек признает: "Структура современного общества достигла нынешней степени сложности, намного превосходящей все, что могло бы быть достигнуто в рамках обдуманно управляемой организации, именно потому, что не зависела от организации, а развилась в качестве стихийного порядка" [6, с. 68].

Список использованных источников

1. Історія економічних учень: Хрестоматія: Навч. посіб. [Текст] / [уклад.: В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, А.О. Маслов та ін.]; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2011. – 1198 с.
2. Капелюшников Р.И. Расширенный порядок и пределы неокласического мышления / Р.И. Капелюшников // Истоки: Экономика в контексте истории и культуры – М.: ГУ ВШЭ, 2004. – С. 513-540.
3. Кубедду Р. Политическая философия австрийской школы: К. Менгер, Л. Мизес, Ф. Хайек [Текст] / Р. Кубедду; [Пер. с англ. под ред. А. Куряева]. – М., Челябинск: ИРИСЭН, Мысль, Социум, 2008. – 406 с.
4. Полтерович В.М. Пределы расширенного порядка / В.М. Полтерович // Истоки: Экономика в контексте истории и культуры – М.: ГУ ВШЭ, 2004. – С. 501-512.
5. Хайек Ф.А.фон. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. [Текст] / Ф.А.фон Хайек / [пер. с англ.] – М.: Изд-во "Новости" при участии изд-ва "Catallaxy", 1992. – 304 с.
6. Хайек Ф.А.фон. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики

О. Нестеренко, докторант
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТЕОРІЯ СПОНТАННОГО ПОРЯДКУ Ф.ФОН ХАЙЄКА

Розкрито сутність і генезу спонтанного порядку в контексті критичного аналізу конструктивізму. Запропоновано авторський підхід до визначення характерних рис спонтанного порядку. Виявлена дихотомія порядку стосовно економічній сфері у формі спонтанного порядку і організації.

Ключові слова: австрійський неолібералізм, спонтанний порядок, правила, організація, конструктивізм.

O. Nesterenko, Doctoral Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

F.VON HAYEK'S THEORY OF SPONTANEOUS ORDER

The essence and the genesis of spontaneous order are disclosed in the context of critical analysis of constructivism. The author's approach to the definition of the characteristic features of the spontaneous order is proposed. The dichotomy of the order is revealed towards the economic sphere in form of spontaneous order and organization.

Keywords: Austrian neo-liberalism, spontaneous order, rules, organization, constructivism.

УДК 061.27:338.516.4:631.155

В. Осецький, д-р екон. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ,
А. Прилуцький, здобувач
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ

Розкрито сутність та особливості державного регулювання аграрного ринку. Визначено проблемні питання і пріоритетні напрями посилення впливу держави на ефективність функціонування аграрного ринку.

Ключові слова: аграрний ринок, інституціоналізація, ціноутворення, інфраструктура, попит, пропозиція.

Основні цілі державного регулювання аграрного ринку пов'язані з формуванням прозорості продовольчих ринків, перехресної еластичності, дотримання принципів ефективної конкуренції. Трансформація економічних відносин, заміна централізовано – розподільчих засад регулювання виробництва й споживання ринковим саморегулюванням вимагає особливої уваги до регулювання державою аграрного ринку. Адже державне регулювання аграрного ринку уособлює складний механізм, який включає інструменти впливу на прибуток виробників і доходи споживачів, структуру виробництва сільськогосподарської продукції та її відповідність задоволенню потреб населення в якісних продуктах харчування за соціально прийнятними цінами.

[Текст] / Ф.А.фон Хайек / [пер. с англ. Б.Пинскера и А.Кустарева под ред. А.Куряева].-М.:ИРИСЭН, 2006.-644 с.

7. Шумпетер Й.А. История экономического анализа. [Текст] / Й.А. Шумпетер / [пер. с англ. под ред. В.С. Автономова]. В 3-х т. Т. 1. – 552 с., Т. 2. – 504 с., Т. 3. – 688 с. СПб.: Экономическая школа, 2001.

8. Demsetz H. From economic man to economic system: Essays on human behavior and the institutions of capitalism. / H.Demsetz New York: Cambridge University Press, 2008. – 198 p.

9. Hayek F. A. The Constitution of Liberty / F. A. Hayek; Chicago: University of Chicago Press, 1960. – 576 p.

10. Hayek F. A. The Sensory Order: An Inquiry into the Foundations of Theoretical Psychology / F. A. Hayek; Chicago: University of Chicago Press, 1999. – 232 p.

11. Hoppe H.-H. F. A. Hayek on Government and Social Evolution: A Critique [Електронний ресурс] / H.-H. Hoppe // The Review of Austrian Economics Vol.7. – 1994. – Num. 1. – P. 67-93. Режим доступа: http://mises.org/journals/rae/pdf/RAE7_1_3.pdf.

12. Horwitz S. From The Sensory Order to The Liberal Order: Hayek's Non-Rationalist Liberalism [Електронний ресурс] / S. Horwitz // Review of Austrian Economics. – Vol. 13 (March). – 2000. – P. 23-40. Режим доступа: http://www.gmu.edu/depts/rae/archives/VOL13_1_2000/horwitz.pdf.

13. O'Driscoll G. P., Jr. Spontaneous Order and the Coordination of Economic Activities [Електронний ресурс] / G. P. O'Driscoll // Режим доступа: http://mises.org/journals/jls/pdf/1_2/1_2_6.pdf.

14. Lindemans J.W. Methodological Individualism and Cultural Evolution: Ontogenetic and Phylogenetic Approaches to Social Order [Електронний ресурс] / J.W.Lindemans // The Quarterly Journal of Austrian Economics. – Vol. 15. – 2012. – Num. 3. – P.331-369. Режим доступа: http://mises.org/journals/qjae/pdf/qjae15_3_4.pdf.

15. The Tradition of Spontaneous Order: A Bibliographical Essay by Norman Barry [Електронний ресурс] / Режим доступа: http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_content&task=view&id=169&Itemid=259

Надійшла до редколегії 22.02.13

Проблемі державного регулювання аграрного ринку присвячені праці вітчизняних і зарубіжних учених, а саме : В. Андрійчука, О. Бородіної, С. Дем'яненка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, О. Могильного, О. Олейніки, Т. Осташко, П. Саблука, О. Шпикуляка, В. Юрчишина та інших. Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що незважаючи на ґрунтовну розробку низки питань взаємодії держави і господарюючих суб'єктів не вирішеними раніше частинами загальної проблеми є дослідження сутнісних рис аграрного ринку, як об'єкта державного регулювання, визначення обопільного впливу державного регулювання аграрного сектору і державного регулювання аграрного ринку.

Метою статті є узагальнення, систематизація та поглиблення проблем державного регулювання аграрного ринку, обґрунтування пріоритетних напрямів його розвитку. Завдання дослідження підпорядковані досягненню зазначеної мети і спрямовані на аналіз і оцінку становлення формальних і неформальних інститутів, адекватності сформованому інституціональному середовищу механізмів підвищення ефективності впливу держави на функціонування ринку та поведінку його суб'єктів.

Аграрний ринок, подібно до інших товарних ринків, функціонує на основі загальних принципів ринкової системи господарювання, а саме: орієнтації на споживача, свободи вибору, альтернативності виробництва і споживання, конкурентного характеру функціонування та інших. Відповідно до Закону України "Про державну підтримку сільського господарства", аграрний ринок визначається як сукупність правовідносин, пов'язаних з укладанням та використанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції [1].

Наведене визначення аграрного ринку є правильним з правової точки зору, але далеко не вичерпним – з економічної. Саме тому в економічній літературі приділяється значна увага сутнісним рисам аграрного ринку, його функціональному призначенні, особливостям формування і розвитку.

В опублікованих працях конкретизуються причини низької ефективності функціонування аграрного ринку. До них відносять: несвоєчасне відпрацювання офіційної аграрної політики держави та їх невизначеність щодо побудови нового суспільного устрою на селі; політичне протистояння стосовно розвитку аграрних відносин; недосконалість організаційного забезпечення аграрних перетворень; тактичні прорахунки; переважно формальне здійснення аграрних перетворень; повільний характер реформування аграрних відносин; недосконалість організації державного управління реформуванням аграрних відносин; недооцінка інформаційно-роз'яснювальної роботи серед селян щодо аграрної реформи [2]. На наш погляд, перелік цих причин не є вичерпним. На аграрному ринку здійснюються операції по збору і закупівлі продукції, включаючи пошук продуктів і укладання угод; продажу продукції за відповідними цінами; її збереження, транспортування, переробку та стандартизацію. Успішне функціонування ринку передбачає інформацію всіх його учасників про стан і динаміку цін, що передбачає наявність розвинутої інфраструктури. Такі аспекти фінансового забезпечення функціонування аграрного ринку як кредитування, інвестування, страхування, фінансова підтримка сільськогосподарських виробників за визнанням міжнародних експертів на 80% формують ринкове середовище, без якого цивілізований ринок існувати не може [3].

Отже, аграрний ринок як об'єкт державного регулювання вимагає цілісної системи заходів, спрямованих на створення інституційно оформленого середовища ефективної діяльності суб'єктів господарювання, здатної позитивно впливати на узгодження динаміки попиту і пропозиції на сільськогосподарську сировину і продовольчі товари.

Державне регулювання аграрного ринку має свої особливості, пов'язані з характером виробництва, специфікою формування попиту й пропозиції на окремих ринках сільськогосподарської сировини і продовольства. Обсяг продукції, який надходить в сферу товарного обігу, зменшується на величину внутрішнього споживання та відтворення; частина пропонованої продукції виробляється безперебійно, а частина сезонно, що зумовлює необхідність забезпечення рівномірної пропозиції шляхом створення запасів харчових продуктів.

Державне регулювання аграрного ринку здійснюється в Україні через визначену систему інститутів, які доповнюють дію ринкового механізму. При цьому співвідношення між ринковим механізмом і державним регулюванням визначається такими чинниками:

- по-перше, питомою вагою державного сектору в аграрній сфері; досвідом регулювання інших товарних ринків;
- по-друге, історичними особливостями і традиціями сільськогосподарського виробництва і споживання;
- по-третє, врахуванням специфіки ринків сільськогосподарської сировини і продовольства, а саме: їх низькоеластичності; що означає консервативний характер змін у структурі виробництва, уповільнений характер пристосування, невідповідності споживання визначеному набору продовольчих товарів;
- по-четверте, одночасною дією фізіологічних і економічних факторів, що означає, що за умов зростання доходів чи падіння цін не спостерігається адекватного зростання попиту.

За роки реформування аграрного сектору економіки України і становлення аграрного ринку були напрацьовані законодавчі та інституційні умови державного регулювання аграрного ринку. Зокрема, визначені основи державної політики щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення. Держава здійснює регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції, встановлюючи мінімальні та максимальні закупівельні ціни. Зміст державного цінового регулювання полягає у здійсненні Аграрним фондом державних інтервенцій в обсягах, що дозволяють встановити ціну рівноваги на рівні, не нижчому за мінімальну закупівельну ціну та не вищому за максимальну закупівельну ціну.

Аграрний фонд здійснює на організованому аграрному ринку товарні або фінансові інтервенції, орієнтуючись на кон'юнктуру біржового ринку, що склалися протягом періоду державного цінового регулювання. Поряд з економічними методами, держава використовує адміністративні заходи шляхом тимчасового адміністративного регулювання цін. Останні спрямовані на упередження чи зупинку спекулятивного або узгодженого становлення цін продавцями або покупцями у разі неефективності застосування стандартних процедур державних інтервенцій.

Заходи державного регулювання позитивно впливають в цілому на розвиток аграрного сектору: у 2011 році зростання валового виробництва сільськогосподарської продукції становило 17,6% у порівнянні з 2010р. У значній мірі зростання такого показника в сільському господарстві вдалося досягти за рахунок рекордного врожаю зернових. За 2011 рік зросла і частка аграрного сектору економіки у ВВП – з 7,6% до 8,3%, продовживши, таким чином, тенденцію останніх років до збільшення питомої ваги сільського господарства у валовій доданій вартості.

В агропромисловому комплексі зосереджено понад половину виробничих фондів, виробляється майже 50% ВВП, зокрема третина товарів народного споживання, прямо або опосередковано формується до 70% відсотків зведеного бюджету, зайнято майже 2/5 населення, що накладає особливу відповідальність на органи державного регулювання аграрного ринку.

На зміст та методи державного регулювання аграрного ринку істотний вплив здійснив вступ України до СОТ у 2008 році. Слід зазначити, що для деяких видів аграрної продукції цей вплив набув негативного характеру. Так, з 1 січня 2011 року були зняті імпорتنі збори на ал-

когольну продукцію. Це призвело до зниження обсягу виробництва виноградних вин за 6 місяців на 41,3%. Виникли складнощі збуту продукції українських виробників внаслідок зростання імпорту. Наприклад, імпорт свинини у 2011 році виріс у 2,9 рази, що звичайно негативно позначилося на цьому сегменті аграрного ринку.

Принципи та правила СОТ передбачають скорочення частини державної підтримки національного товаровиробника, яка належить до так званого "жовтого кошика". Для України в сучасних умовах рівень цієї підтримки становить незначну величину – 3043 млн. грн., що на думку фахівців, є недостатнім [4, с. 71-72]. Крім того, взяті Україною зобов'язання по скороченню державної підтримки сільського господарства до більш низького рівня, ніж в інших країнах, незважаючи на зростання в останні роки бюджетних витрат, обумовлюють низький рівень сукупної підтримки [5, с. 103].

Організований аграрний ринок передбачає його структурування, завданнями якої є сприяння формуванню прозорості ринків, перехресної еластичності, конкурентного середовища. На наш погляд, з метою посилення регулятивної дії держави на аграрному ринку необхідно прискорити прийняття низки законодавчих актів, які регулювали б різні сфери життя виробників сільськогосподарської продукції, і передусім закону "Про державне регулювання виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції".

Проблемними лишаються протягом тривалого періоду такі питання як існування диспаритету цін між промисловою продукцією і продукцією сільського господарства; недоступність одержання бюджетних коштів, пільгових кредитів для значної частини сільськогосподарських виробників, економічні відносини між сільським господарством і переробниками сільськогосподарської продукції, а також агротрейдерами. В чисельних дискусіях з приводу засобів державного врегулювання цих питань спостерігаються різні підходи. Окремі автори пропонують використовувати досвід країн Європейського Союзу, США, Канади, країн Північної Європи [6, 7, 8].

Зокрема проблема неефективного обміну між промисловістю і сільським господарством у країнах ЄС найчастіше вирішується шляхом державного регулювання цін. Серед різноманітних механізмів регулювання цін на аграрну продукцію виділяють створення буферних запасів; закупівля з метою підтримки цін; субсидування експорту; обмеження імпорту продовольства; компенсаційні платежі. Встановлюються мінімальні граничні рівні для ринкових цін, нижче якого вини не можуть опускатися, за допомогою під товарних кредитів та прямої державної закупівлі продукції. По окремих специфічних товарах, наприклад молоку, з метою підтримки середньодобового рівня постачання і споживання регулюванню піддаються як оптові, так і роздрібні ціни.

Подібний державний механізм підтримки цін має обмежувальний характер і є доволі дорогим. Поряд з цими заходами державного регулювання застосовуються прямі державні субвенції по землі впровадженню, природоохоронних заходах, придбанню окремих інноваційних засобів виробництва. Стимулюючий характер державного регулювання – програма компенсаційних платежів, гнучких виробничих контрактів, страхування – сприяла підвищенню доходів виробників, захистивши їх від непередбачених коливань кон'юнктури ринку.

Посилення в останні роки тенденції до лібералізації аграрної політики розвинутих країн ні в якій мірі не означає згортання програм державної підтримки товаровиробників. Її обсяги залишаються суттєвими, що у співставленні з можливостями вітчизняного бюджету дозволяють зробити висновок про обмеження її застосування в Україні.

За даними ОЕСР показник сукупного виміру підтримки сільського господарства у 2011 році зменшився на 18%, порівняно із 2010 роком. Відповідно до Моніторингу та оцінки сільськогосподарської політики 2011 року можна відмітити, що частка допомоги держави в доходах фермерів значно відрізняється в різних країнах (рис.1.).

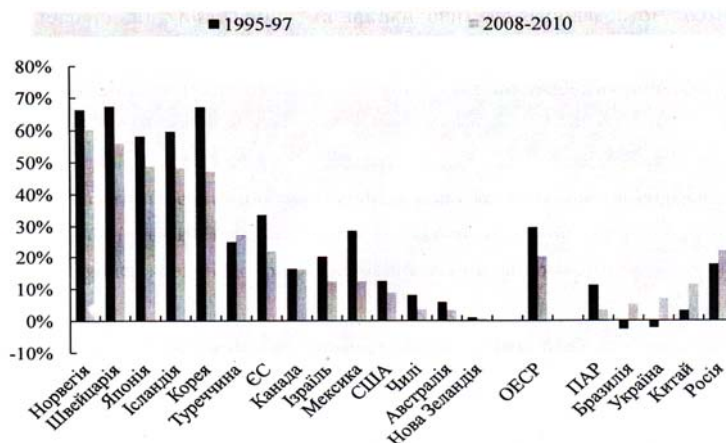

Рис. 1. Сукупний вимір підтримки фермерів урядами країн

Джерело : побудовано автором за даними [10].

У 2008-2010 роках Нова Зеландія показала найнижчу частку, що склала 1%, а Австралії спостерігався 15% рівень допомоги, Чилі – 4%, США – 9%, Ізраїль та Мексика – 12%, Канада – 16%, що також було показником, нижчим за середній по ОЕСР. В ЄС спостерігається підвищення середнього рівня до 22%, проте все ж таки дане значення залишається нижчим за середнє по ОЕСР. Порівняно високою частка допомоги уряду за-

лишається в Кореї – 47%, Ісландії – 48%, Японії – 49%, Швейцарії – 56%, Норвегії – 60% [9].

Узагальнення досвіду державного регулювання в цих країнах дає підстави для висновку щодо умов досягнення ефективності цих заходів. По-перше, це необхідність розробки обґрунтованих програм розвитку сільськогосподарського виробництва, під які виділяються ресурси, надаються пільги, дотації, субвенції; по-друге,

безумовне дотримання виробниками вимог цих програм; по-третє, спільна участь держави і господарств у фінансуванні витрат при реалізації програм.

Інші автори вбачають шляхи підвищення ефективності державного регулювання аграрного ринку з боку пропозиції в сприянні забезпечення основними виробничими засобами сільськогосподарських виробників, подальший розбудові інфраструктури та механізмів регулювання кон'юнктури аграрного ринку, формуванні ринку землі сільськогосподарського призначення. З боку попиту наголошується на необхідності комплексного розв'язання завдань підвищення життєвого рівня населення і рівня доходів сільськогосподарських виробників.

При цьому високі доходи сільськогосподарських виробників створюють попит на новітні технології, інноваційні засоби виробництва, що сприяє зниженню витрат виробництва. За умов проведення виваженої політики підтримки аграрного сектору, субсидування сільського господарства це модифікує процеси ціноутворення: ціни визначаються не лише витратами на сільськогосподарських виробників, але й додатково витратами на субсидування агросфери. Саме таким чином відбувається державна регулювання аграрних ринків Західної Європи, США, Японії.

Це дозволяє зробити узагальнюючий висновок з даного дослідження про те, що з урахуванням не сформованості вітчизняного аграрного ринку, значного впливу на попит і пропозицію сільськогосподарської продукції глобалізаційних процесів, удосконалення державного регулювання повинно в перспективі відбуватися за такими пріоритетними напрямками:

- посилення впливу держави на подальшу інституціоналізацію аграрного ринку шляхом законодавчого врегулювання функцій ринкових і державних інститутів. З цієї метою доцільно доповнити нормативно-правову базу регулювання аграрного ринку, а саме: розробити закони України "Про регулювання ринку сільськогосподарської продукції", який би розширив повноваження Міністерства аграрної політики щодо прийняття і механізмів реалізації оперативних рішень; та про ринок аграрної сировини і продовольства, в якому були б визначені умови функціонування цього ринку;

- удосконаленні системи ціноутворення та підтримання стабільності цін на сільськогосподарську продукцію з врахуванням необхідності забезпечення прибутковості авансового капіталу виробників та встановлення еквівалентності міжгалузевого обміну. Для цього запровадити застави та інтервенційні операції із продукцією сільськогосподарського виробництва та продовольства, створити системи цінового моніторингу, аналізу кон'юнктури та прогнозу окремих товарних ринків та інформації серед учасників ринкових відносин;

- подальший розбудові інфраструктури аграрного ринку, системи функціонування аграрного ринку, системи функціонування біржового ринку та формування кооперативних каналів збуту сільськогосподарської продукції, послідовного втілення положень Закону України "Про оптові ринки сільськогосподарської продукції", який комплексно регулює відносини в цій сфері;

- сприянні нарощування потенціалу аграрного ринку за рахунок доведення існуючого рівня споживання до науково рекомендованих норм споживання основних продуктів, заміна імпортової продукції вітчизняною за умов підвищення її якості, сортування, фасування і пакування. З цієї метою доцільно суттєво підвищити інвестиційно-інноваційне оновлення як сільськогосподарських, так і переробних підприємств, інфраструктури ринку; запровадження заходів стимулювання біржової торгівлі, укладання договорів та ф'ючерсних угод, прогресивних фінансових інструментів;

- спрямування державного регулювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності на оптимізацію зовнішньоторговельних операцій, дотримання рекомендованого балансу між внутрішнім виробництвом (80-85%) і експортно-імпортними операціями (15-20%) [11, с. 555] шляхом запровадження квотування більшості видів сільськогосподарської продукції і продовольства, удосконалення організаційно-адміністративних заходів щодо неконтрольованого переміщення через кордон.

Поліпшення державного регулювання аграрного ринку забезпечить його ефективне функціонування, сприятиме активізації руху сільськогосподарської продукції і продовольства через організовані й прозорі форми. Перспективами подальших розвідок є виявлення можливостей, застосування новітніх механізмів і процедур узгодження попиту та пропозиції позитивно впливатиме на цінову кон'юнктуру і конкурентоспроможність аграрного виробництва й споживання.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України". 24.06.2004. Режим доступу: <http://zakon2.rada.ua/laws/show/1877-15conv>.
2. Зінчук Т. Аграрна політика ЦСЄ у контексті інтеграції до ЄС: реалії та перспективи для України / Т. Зінчук // Економіка України. – 2006. – №4. – С. 74-88.
3. Дем'яненко М. Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку / М. Я. Дем'яненко. – К.: Українська Академія аграрних наук. ННЦ ІАЕ. – 2007. – с. 3 (64 с.).
4. Аграрний сектор України. Тенденції на макроуровні – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [pitt://fermer.org.ua/stat/obsche/agramui-sektor-ukrainu-tendenci-na-makrovr-ovne-11867.html](http://fermer.org.ua/stat/obsche/agramui-sektor-ukrainu-tendenci-na-makrovr-ovne-11867.html).
5. Бородіна О. Аграрна політика України: витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації / О. Бородіна // Економіка України. – 2008. – №10. – с. 94-111.
6. Ульянов Ю. О. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США: досвід для України. Режим доступу: <http://www.kbuapa.khakov.ua/e-book/db/2007-2/dok/5/05.pdf>.
7. General framework. Summaries of EU legislation. // Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/general_framework/index_en.htm.
8. Абдилмолдаєва Н. К. Поддержка сельского хозяйства в странах – членах ВТО и интеграция аграрных рынков стран Таможенного союза в мировую экономическую систему. // Евразийская экономическая интеграция, №2 (7) май 2010 г. [Електронний ресурс] / Н. К. Абдилмолдаєва. – Режим доступу: http://www.eabr.org/general/upload/bocs/publication/magazine/no2_2010/n7_2010_5/pdf.
9. Agriculture: Support to agriculture at historic lows, OECD says. // OECD. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.oecd.org/newsroom/agriculturesupporttoagricultureathistoriclowsoecdsays.htm>.
10. Agriculture: Support to agriculture at historic lows, OECD says. // OECD. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.oecd.org/newsroom/agriculturesupporttoagricultureathistoriclowsoecdsays.htm>.
11. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів [текст]: монографія / [А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук, Т. М. Мельник та ін.]; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К.: Київ, нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 718 с.

Надійшла до редколегії 25.02.13

В. Осецкий, д-р экон. наук, проф.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев,
А. Прилуцкий, соискатель
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АГРАРНОГО РЫНКА

Раскрыта сущность и особенности государственного регулирования аграрного рынка. Определены проблемные вопросы и приоритетные направления усиления влияния государства на эффективность функционирования аграрного рынка.

Ключевые слова: аграрный рынок, институционализация, ценообразование, инфраструктура, спрос, предложение.

V. Osetsky, Doctor of Sciences (Economics), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv,
A. Prulutsky, Degree Seekers
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PRIORITY AREAS OF STATE REGULATION ON AGRICULTURAL MARKETS

The article defines the essence and peculiarities of state regulation of the agricultural market. The author defines problematic issues and priority directions of strengthening of state influence on the effective functioning of the agricultural market.

Keywords: agricultural market, institutionalization, pricing, infrastructure, demand, supply.

УДК: 330.342.24 : 001

Е. Прушківська, докторант
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

РОЛЬ ЗНАНЬ У ФОРМУВАННІ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА: НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню ролі знань в процесі формування постіндустріального суспільства. Доведено, що в основі його формування в національній економіці повинні бути знання. З'ясована роль знань та інформації в постіндустріальному суспільстві, що набуває особливої актуальності після глобальної кризи. Обґрунтована необхідність економічних знань при одночасному русі до постіндустріального суспільства та формуванні ринкової економіки.

Ключові слова: знання, інформація, економіка знань, економічне мислення, національна економіка, ринкова економіка, постіндустріальне суспільство, ринкова економіка, цивілізаційний рух.

Всі цивілізації відрізняються одна від одної, але істотною є те, що основою прогресивного розвитку кожної країни і всього людства в цілому є сама Людина, її моральна позиція, багатопланова діяльність, культура, освіченість, професійна компетентність. Починаючи з середини XVIII століття, наука виконувала роль системоутворюючого фактора організації суспільства. "Наука була базовим інститутом, оскільки в ній формувалась єдина картина світу, світогляд, загальні теорії, і по відношенню до цієї картини виділялися окремі теорії й відповідно предметні галузі професійної діяльності в суспільній практиці" [1, с. 13]. Центром розвитку суспільства були наукові знання, а продукування цих знань – одним із видів, який визначав можливості інших сфер діяльності (матеріального і духовного виробництва).

З XVIII до середини XX століття традиційним було те, що відкриття в науці були первинними, а практика йшла за наукою, підхоплюючи ці відкриття й реалізуючи їх в суспільному виробництві. Але поступово наука почала переключатися на технологічне вдосконалення практики ("науково-технологічна революція" ⇒ "технологічна революція"). Основна увага вчених зосереджується на розвитку технологій. Тобто наука почала більше обслуговувати практику. Якщо раніше, в основі наукового узагальнення були теорії й закони, то сьогодні наука концентрує свою увагу на моделях, які характеризуються неоднозначністю та неординарністю вирішень проблеми.

Але очевидно, що дієва модель корисніша абстрактної теорії. В історії розвитку науки домінують два основних підходи до наукових досліджень: чиста наука, яка ґрунтується на теоретичному пізнанні та наука, яка базується на технологічному вдосконаленні практики. Другий підхід сьогодні домінує. Якщо раніше наука продукувала вічні знання, а практика ними користувалася, то зараз в основному наука продукує ситуативні знання (особливо в гуманітарних, суспільних, технологічних галузях). Значна частина наукових досліджень сьогодні здійснюється в прикладних галузях і присвячується розробці оптимальних ситуативних моделей організації виробництва. Але ці моделі оптимальні в даний час і в даних умовах. Результати таких досліджень актуальні в короткостроковому періоді, а якщо змінюються умови в довгостроковому періоді, то ці моделі стають недієздатними. Слід зауважити, що все ж таки ці дослідження мають науковий характер і є необхідними в сучасних умовах. Але все ж таки потреба в глибоких і ґрунтовних знаннях спричинена об'єктивною реальністю динаміч-

ного світу. Знання сьогодні є запорукою успішного розвитку не тільки самої людини, а й виступають основним фактором економічного розвитку. Усвідомлення цього на національному та нано-рівнях дозволить здійснити прорив в якісному розвитку українського суспільства.

Враховуючи багатоаспектність проблем формування та розвитку постіндустріального суспільства, заснованого на знаннях, та їх взаємозв'язок з різними аспектами функціонування економічної системи на різних рівнях економіки, окремі питання даної тематики вивчалися багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими різних шкіл та напрямків. Роль знань в постіндустріальному суспільстві розглядали зарубіжні вчені: Д. Белл, П. Друкер, М. Кастельс, Ф. Махлуп, Л. Туроу, Т. Стюарт, Т. Стоунер та інші [2-7].

Даній проблематиці присвячені праці українських вчених: Ю. Бажала, В. Базилевича, А. Гальчинського, В. Гейця, О. Грішної, А. Задоя, А. Маслова, В. Тарасевича, А. Чухно та інших [8-14].

Серед російських вчених виділяємо праці: В. Іноземцева, Р. Капелюшнікова, Г. Клейнера, В. Макарова, Б. Мільнера, А. Новікова, А. Пороховського та інших [15-18].

Незважаючи на значну кількість праць щодо даної проблематики залишається невисвітленою роль знань в аспекті формування ринкової економіки та постіндустріального суспільства.

Метою даної статті є з'ясування ролі знань в національній економіці в процесі формування ринкової економіки та руху до постіндустріального суспільства.

В Україні одночасно відбувається процес формування ринкової економіки, тобто відпрацювання механізмів ринку, де рушійною силою є підприємництво, і рух до постіндустріального суспільства, з іншого, де повинен домінувати інтелект і розум, з одного боку, та духовність, моральність, людяність – з іншого.

Значний внесок в теорію постіндустріального суспільства та ролі знань в ньому зробив український вчений А. Чухно, який підкреслює, що суспільство пройшло шлях від знання у одиничному прояві до знань множинних, зосереджених у чисельних галузях, тобто, якщо знання раніше мали загальний характер, то сьогодні стали глибоко спеціалізованими. "Перехід від загальних знань до комплексу спеціалізованих перетворює їх на силу, здатну створити нове суспільство. Але таке суспільство повинно бути засноване на знаннях, організованих у вигляді спеціалізованих дисциплін, а його членами мають бути люди,

які володіють спеціальними знаннями у різних галузях. Саме в цьому їхня сила та ефективність" [19, с. 88].

Гальчинський А. в праці "Економічна методологія. Логіка оновлення" визначає роль знань в постіндустріальному суспільстві наступним чином: "...знання, як і інформація перетворюються на безпосередньо продуктивну силу, основний лімітуючий ресурс відтворювального процесу, визначальний чинник економічного зростання та розвитку" [10, с. 349]. На нашу думку, дискусійним є питання щодо лімітованості знань як ресурсу. Оскільки знання це необмежений та невичерпний ресурс, а їх споживання веде до самозростання. Свідченням цього є не тільки наше спостереження, а й теоретико-методологічне дослідження знань А Чухно, який доводить, що "...знання – це такий феномен, який може споживатися у процесі виробництва в необмеженій кількості відтворювальних циклів. Вони невідчужувані, а набуття певного обсягу знань не зменшує їх. Знання існують незалежно від простору. Вони водночас можуть перебувати і споживатись в багатьох місцях [20, с. 455]. Про необмеженість знань свідчить також теорія про напіврозпад знань (про "половину життя знання"). Це визначення запозичене з фізики, де існує поняття періоду напіврозпаду радіоактивності. Мається на увазі, що інтенсивність випромінювання радіоактивної речовини поступово скорочується, але ніколи не зникає остаточно. Тому визначається період, за який випромінювання скорочується наполовину. Стосовно знання дана аналогія справедлива. Людина ніколи нічого не забуває остаточно, і при певних обставинах з її пам'яті випливає щось, здавалося б, давно забуте. Період напіврозпаду знань визначається як час після завершення навчання, протягом якого професіонали втрачають половину отриманої компетентності. Сьогодні вважається, що період напіврозпаду знань у сфері науки і проектування складає близько 5 років.

Окрім природного витіснення з активної пам'яті індивідуума частини знань, які не використовуються, процес їх зносу має ще одну сторону. Це моральне старіння низки відомостей і положень під тиском новітніх досягнень науки і техніки. Аналізуючи характер знань, П. Кніхт робить висновок про те, що існують знання з довгим періодом напіврозпаду і знання з коротким періодом напіврозпаду в межах тієї шкали, на якій розташовується те або інше знання [21]. Довготривалі знання даються людині академічною базовою освітою, яка вимагає достатньо тривалого періоду, тоді, як знання з коротким періодом напіврозпаду вимагають коротшого періоду навчання, але частковість їх збільшується впродовж всього життя (заміна одних професій на інші в результаті зміни структури виробництва). Обидва ці типи знання характеризуються різною економічною віддачею. Короткотермінові знання можуть і повинні окупуватися за короткий період часу, а витрати на їх отримання виявляються даремними через старіння. Тривалі знання мають значно довший цикл віддачі. Більш того, вони є базою для інтенсивного оновлення короткострокових знань. Саме з цієї причини інвестування у фундаментальну освіту дають суспільству значну економічну ефективність. Практичний аспект цього підходу, можна прослідкувати в національній економіці. Зокрема, знання з коротким періодом напіврозпаду від-

повідають умовам діяльності деяких галузей третинного сектору національної економіки, зокрема, у галузі фінансового посередництва, послуги сфері торгівлі, послуги щодо організації дозвілля, культурних та спортивних заходів та інші. Знання з довгим періодом напіврозпаду є фундаментальними і більш стійкими до впливу чинників морального старіння. Окрім того, вони є базою для здобуття багатьох видів знань з коротким періодом напіврозпаду. На наш погляд, більш тривалий період життя мають знання, адаптовані до умов суспільного сектору економіки та державного управління, а також сектору науки, який виступає основним продуковачем знань, а освіта його розповсюджувачем.

В постіндустріальному суспільстві провідну роль повинні відігравати знання з тривалим періодом життя, оскільки це "фундамент", який забезпечує потенційну можливість "носію знань" отримати нові короткотермінові знання, на які є попит, продиктований часом і реаліями економічного буття (перекваліфікація, підвищення кваліфікації у зв'язку із зміною потреб сучасного ринку праці).

Глобальна криза загострила суперечності в постіндустріальних країнах, які проявляються в тому, що, ситуативні, негнучкі знання, "знання-інформація", "знання-технологія" не змогли сформувати високорозвинене суспільство, засноване по своїй суті на знаннях. Оскільки можна створити новітні технології, сучасне обладнання, але не можливо дуже швидко змінити саму людину. Яка повинна бути високоінтелектуальною із високим рівнем моральності, глибокими цінностями, а в суспільстві не відбувалося "аномії" [22, с. 299-313]. Мертон Р. розглядає аномію як розтління системи моральних цінностей, вакуум ідеалів, у більшості людей переважає споживчий підхід до життя. На нашу думку, для упередження виникнення суспільства "аномії" в Україні, необхідно формувати постіндустріальне суспільство, в основі якого – знання. Постіндустріальне суспільство – це не тільки інформаційне суспільство, чи суспільство послуг, це перш за все суспільство, по своїй суті, засноване на знаннях (рис. 1).

Маємо також власну точку зору щодо ролі інформації в постіндустріальному суспільстві. Багато вчених знання та інформацію сприймають як ідентичні, не надаючи останнім ролі базового елементу у формуванні суспільства. "Інформацію" ми розглядаємо як первинну стадію знань, а "дані" – вторинну, "знання" – як вищу стадію. Отже, ієрархію цих категорій можна представити наступним чином: "інформація – дані – знання".

За визначення UNPAN між даними, інформацією й знаннями такий взаємозв'язок: дані можна побачити безпосередньо; інформація – це сукупність даних, об'єднаних у кластер вищого рівня, якому притаманні зміст і значимість, а пройшовши через фільтр сприйняття і думок (когнітивна здатність), інформація стимулює різноманітні дії та види діяльності; знання беруться з даних і будуються на основі інформації, вони належать людям і схилиють їх до тих або інших дій в конкретних обставинах [23]. Таке визначення знань має практичний аспект. Звідси слідує, що постіндустріальне суспільство не можна характеризувати тільки як інформаційне. Як зазначалося вище, постіндустріальне суспільство можемо називати інформаційним із-за домінування інформаційних технологій.

Рис. 1. Підхід до розуміння постіндустріального суспільства (розроблено автором)

Доцільно провести паралель з природним світом, де розглядається "амеба", як одноклітинний, а "гідра" – як багатоклітинний організм, і, відповідно, "ні одна амеба не сконструювала гідри". Так, і в суспільстві жодна інформація, чи сукупність інформаційних технологій не здатні сформувати високорозвинене суспільство, яке потребує базових, ґрунтовних знань.

Країни із трансформаційною економікою, в тому числі й Україна, формуючи ринкову економіку і рухаючись до постіндустріального суспільства накопичили безліч проблем як в економічному, так і соціальному аспекті. Економічні проблеми пов'язані із недорозвиненістю ри-

нкових форм господарювання та активізацією глобалізаційних процесів, а соціальні, пов'язані із відмітанням прогресивних цінностей (які були створені в попередній економічній системі) та схильність до уявних цінностей (модерністських). Всі ці проблеми потребують подальшого дослідження.

На наш погляд, знання є тією точкою дотику, яка утворюється внаслідок двох одночасних процесів: формування ринкової економіки (зміна економічної системи), з одного боку, та рух в напрямку постіндустріального суспільства (новий цивілізаційний етап), з іншого (рис. 2).

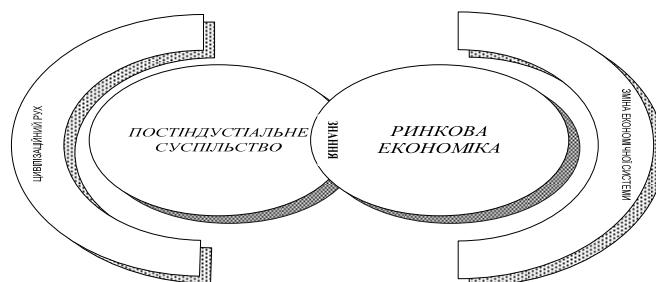

Рис. 2. Роль знань в процесі формування ринкової економіки та руху до постіндустріального суспільства

Самостійність та рішучість стають властивими якостями людини нової епохи. Необхідність швидко орієнтуватися в інформаційно-інтелектуальному просторі, швидко приймати рішення і організовувати впровадження їх на практиці потребують нової якості освіти, нових умов та способів їх надання. Динамічне суспільство, в якому постійно відбуваються якісні зміни, потребує і динамічної освіти. Ця властивість формулюється поняттям "навчання впродовж життя", яке в постіндустріальній економіці стає однією із головних рис освіти.

Нова освіта повинна навчити людину класифікувати і перекласифікувати інформацію, оцінювати її, змінювати категорії при необхідності руху від конкретного до абстрактного і навпаки, розглядати проблему з нової позиції. Учні та студенти повинні вчитися відкидати старі ідеї, знати коли і як замінювати їх новими. Суспільство майбутнього потребує широти поглядів, інтеграції наук, усвідомлення будь-якої проблеми загалом – незалежно від того, які аспекти вона включає. Специфіка сучасних технологій полягає в тому, що ні одна теорія, ні одна професія не можуть охопити весь технологічний цикл. Складна організація великих технологій призводить до того, що людині для успішної роботи та кар'єрного росту потрібно бути не тільки професіоналом, а й здібним активно і раціонально включатися в економічні процеси. Тобто володіти економічним мисленням.

"Економічне мислення, – зазначає В. Базилевич, – це сукупність поглядів, уявлень та суджень людини про реальну економічну дійсність, які визначають її господарську поведінку" [24, с. 34]. Вчений розмежовує економічне мислення на буденне та наукове. Зазначаючи, що буденне мислення є поверхнєве, однобічне і безсистемне сприйняття людиною реальних економічних процесів, в результаті чого вона робить суб'єктивні, загалом помилкові, висновки та судження, щодо економічних проблем. Наукове мислення розглядає як всебічне та глибоке пізнання людиною економічної дійсності на основі використання наукових методів дослідження, які дозволяють розкрити сутність економічних процесів та об'єктивно оцінити їхню суспільну значимість й прогнозувати тенденції розвитку в майбутньому. Формування економічного мислення є складовою виховної функції економічної теорії. Сутність якої полягає у фор-

муванні в індивідів економічної культури; логіки економічного мислення та розуміння сучасних процесів; аналітичних здібностей, які забезпечують цілісне уявлення про функціонування економіки на національному та світовому рівнях; виховує у людей усвідомлення про те, що досягти професійних успіхів можна шляхом глибоких знань та наполегливої праці; здатності приймати рішення та відповідати за їх наслідки.

Економічна теорія є фундаментом економічної науки та теоретичним ядром всього комплексу економічних наук і вона повинна бути основною складовою освіти майбутнього, як в середній, так і вищій школі. Але реалії сьогодення свідчать про інше. При підготовці бакалаврів та магістрів різного фаху, у навчальних планах економічну теорію вилучено із циклу нормативних дисциплін і включено у вибірову частину, що робить її не загальнообов'язковою. Це спотворює формування наукового економічного мислення у майбутніх інженерів, дизайнерів, програмістів, медиків, математиків, біологів та інших спеціалістів, які відіграють провідну роль у формуванні постіндустріального суспільства. Не краща ситуація із викладанням економічної теорії в школі. З середини 90-х років в старших класах загальноосвітніх шкіл було введено курс з економічної теорії. Ми не враховуємо якості його викладання, але це була загальнообов'язкова дисципліна, навіть зовнішнє незалежне оцінювання в 2007-2008 роках було із даної дисципліни. В теперішній час ситуація погіршилась і в багатьох школах замість економічної теорії викладають курс "Фінансова грамотність". Наприклад, в 2012-2013 навчальному році у школах Києва, Харкова, Черкаса, Львівщини і Донецчини стартував пілотний проект з викладання десятикласникам фінансової грамотності. Його розробники – Університет банківської справи Національного банку України (м. Київ) спільно з проектом Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) "Розвитку фінансового сектору" (FINREP) [25]. Немає сумніву у необхідності підвищення рівня фінансової грамотності населення України, але, на наш погляд, це підсилює монетаристські позиції не тільки у фінансовому секторі економіки, а і у формуванні економічного мислення населення.

Формування постіндустріального суспільства це тривалий і творчий процес, який потребує часу та нау-

ково обґрунтованих стратегій економічного та соціального розвитку національної економіки. В Україні постіндустриальна економіка є вектором розвитку. По своєму змісту вона заснована на знаннях. Як зазначає О. Тоффлер "через те, що послаблюється необхідність у сировинному продукті, праці, часі, просторі та капіталі, знання стають основним джерелом розвитку економіки. У міру того, як це відбувається, цінність знань надзвичайно зростає" [26, с. 121].

Поряд із рухом до постіндустриального суспільства в Україні здійснюється процес формування ринкової економіки, який безперечно потребує наукового економічного мислення. Носії наукового економічного мислення продукують прогресивні ідеї які втілюються в національну економіку та сприяють економічному розвитку. Наші знання крапля, а незнання – океан, тому є чим жити і над чим працювати.

Список використаних джерел

- Новиков А.М. Постиндустриальное образование / А.М. Новиков. – М.: Эгвес, 2008. – 136 с.
- Белл Д. Прихід постіндустриального суспільства [Електронний ресурс] / Д. Белл. – Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bell.html>.
- Drucker P.F. Post-Capitalist Society / P.F. Drucker. – Oxford: Butterworth Heinemann, 1993. – 204 p.
- Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США: пер. с англ. / Ф. Махлуп. – М.: Прогресс, 1966. – 462 с.
- Стоуньер Т. Информационное богатство : профиль постиндустриальной экономики, новая технократическая волна на Западе / Т. Стоуньер – М.: Прогресс, 1986. – 450 с.
- Thurrow L. Creating Wealth/ The New Rules for Individuals Companies and Countries in a Knowledge – Based Economy, New York: Harper-Collins? 1999/ – 301 p.
- Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество, культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
- Україна у вимірі економіки знань / Ю.М. Бажал, В.М. Геєць, В.П. Александрова та ін.; НАН України. н-т економіки та прогноз. – К.: Основа, 2006. – С. 27-38; 353-362.
- Базилевич В.Д. Интеллектуальна власність: монографія / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. – К.: Знання, 2006. – 431 с.

Э. Прушковская, докторант
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

РОЛЬ ЗНАНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА: НАЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Статья посвящена исследованию роли знаний в процессе формирования постиндустриального общества. Доказано, что в основе его формирования в национальной экономике должны быть знания. Выявлена роль знаний и информации в постиндустриальном обществе, что приобретает особую актуальность после глобального кризиса. Обоснована необходимость экономических знаний при одновременном движении к постиндустриальному обществу и формировании рыночной экономики.

Ключевые слова: знания, информация, экономика знаний, экономическое мышление, национальная экономика, рыночная экономика, постиндустриальное общество, рыночная экономика, цивилизационное движение.

E. Prushkivska, Doctoral Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

A ROLE OF KNOWLEDGES IN OF POSTINDUSTRIAL SOCIETY: FORMING NATIONAL ASPECT

The article is devoted to the study of the role of knowledge in the process of formation of the post-industrial society. It is proved, that in a basis of its formation in the national economy should be knowledge. The role of knowledge and information in post-industrial society, which acquires special topicality after the global crisis. The necessity of economic knowledge while moving towards the post-industrial society and the formation of the market economy.

Keywords: knowledge, information, knowledge economy, economic thinking, the national economy, market economy, a post-industrial society, the market economy, civilization movement.

УДК 336.74

І. Радіонова, д-р екон. наук, проф.
КНЕУ імені Вадима Гетьмана, Київ

ТЕОРІЯ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ У ІНСТРУМЕНТАРІЇ СУЧАСНОЇ МАКРОЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена аналізу змін інструментарію макроекономічної науки під впливом теорії фінансової нестабільності.

Ключові слова: фінансова нестабільність, макроекономічні дисбаланси, макропруденціальні правила.

Розвиток макроекономічної науки відбувається не лише в межах її мейнстріму, а й за участі теорій, які знаходилися поза мейнстрімом. З часом фундаментальні ідеї цих теорій стають особливо актуальними через зда-

10. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення : курс лекцій / А.С. Гальчинський. – К.: "Адеф-Україна", 2010. – 572 с.

11. Геєць В.М. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: в 3 т. Т.1 Економіка знань – модернізаційний проект України / За ред. акад. НАН України В.М. Геєця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – 544 с.

12. Грішнова О.А. Людський розвиток: навч. посіб. / О.А. Грішнова. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.

13. Экономика цивилизаций в глобальном измерении: монография / Под ред. А.А. Пороховского, В.Н. Тарасевича. – Москва: "ТЕИС", 2011. – 768 с.

14. Маслов А.О. Інформаційна економіка: становлення, структура та теоретичне осмислення [монографія] / А.О. Маслов. – К.: Аграр медіа груп, 2012. – 432 с.

15. Иноземцев В.Л. "Экономика знаний сегодня и завтра / В.Л. Иноземцев.- На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия. – М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 203 – 776 с. Клейнер Г.Б. Становление общества знаний в России: социально-экономические аспекты // Общественные науки и современность. – 2005. – N 3. – 56-69.

16. Макаров В.Л. Экономика знаний: уроки для России / Макаров В.Л., Варшавский А.Е., Козырев А.Н. // Концепции. – 2003. – N 1. – С.12-23.

17. Мильнер Б. Управление знаниями // Пробл. теории и практики управл. – 2008. – N 2. – С.106-119.

18. Чухно А.А. Твори: У 3 т. / НАН України КНУ ім. Т. Шевченко. Т. 2: Інформаційна економіка: теорія і практика. К, 2006. – 512 с.

19. Чухно А.А. Твори: У 3 т. / НАН України КНУ ім. Т. Шевченко. Т. 3: Становлення еволюційної парадигми економічної теорії. – 2007. – 712 с. Knight J. Institution and Social Conflict // James Knight. – New York : Cambridge University Press. – 1992. – P. 76–132.

20. Мертон Р. Социальная структура и аномия //Социология преступности (Современные буржуазные теории) Москва, 1966. Перевод с французского Е.А. Самарской. Редактор перевода М.Н. Грецкий. Издательство "Прогресс".

21. UNPAN United Nations Public Administration Network – Режим доступу: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un-dpadm/unpan041381.pdf>.

22. Економічна теорія. Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 631 с.

23. Матвійчук Ю. Школярів навчать фінансової грамотності: [електронний ресурс]. Вісник НБУ. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vnbuv/2012_2/2012_02_17.pdf.

24. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2004. – 672 с.

Надійшла до редколегії 25.02.13

Розробниками сформульованої проблеми є всі дослідники еволюції фінансової теорії на зразок П.Бернштейна [1] та економісти, що зробили внесок у її розвиток на окремих етапах й на роботи яких зроблено посилання у цій статті [2], [3], [4], [5], [6], [7], [8].

Попри зростання уваги до проблеми регулювання фінансових диспропорцій на початку XXI ст., систематизація теоретичних підходів до пояснення фінансової нестабільності та дослідження еволюції поглядів залишаються актуальними.

Метою статті є визначення внеску теорії фінансової нестабільності у фундаментальні гіпотези та припущення макроекономічної науки та у висновки, якими послуговуються уряди, вирішуючи проблему макроекономічної стабілізації.

Інструментарій сучасної макроекономічної науки збагачується за рахунок нових теорій з властивими їм вихідними припущеннями, гіпотезами, понятійним апаратом, логікою обґрунтування висновків та власне висновками. Внесок теорії фінансової нестабільності у розвиток макроекономічного інструментарію, на наш погляд, є незаперечним, але таким, що потребує більшої уваги дослідників.

Теорія фінансової нестабільності є своєрідним "захисним поясом" (за термінологією І. Лакатоша) макроекономічного мейнстріму. Якщо розглядати у якості "твердого ядра" мейнстріму ідеї нової класики та неокласичного синтезу, то теорія фінансової нестабільності стала "захисною" у тому сенсі, що модифікувала ту частину уявлень, які не верифікувалися сучасними фактами.

Оскільки макроекономіка виконує не лише позитивну, а й нормативну функцію як теоретична основа економічної політики уряду, то її інструментарій має одночасно забезпечувати адекватне пояснення дійсності та формулювання певних норм (правил) діяльності уряду.

Теорія фінансової нестабільності забезпечила певне пристосування традиційного пояснення функціонування економіки як цілого до фактичних змін у взаєминах реального та фінансового сектору економік розвинених країн кінця XX – початку XXI ст.

Концептуальний внесок теорії фінансової нестабільності у макроекономічний інструментарій доцільно оцінювати за двома напрямками: по-перше, за модифікацією уявлень про формування загальної рівноваги у сенсі підтримання тих пропорцій, які забезпечують цілісність національної економіки, по-друге, за зміною уявлень про можливі причини економічних криз. Цей внесок, на наш погляд, пов'язаний з двома ідеями:

- про суттєвий вплив фінансового сектору на реальний та можливість посилення цього впливу за певних інституційних умов,
- про існування фінансових каналів трансмісії імпульсів, які спричиняють економічні спади.

Якщо перша ідея виявляє розвиток макроекономічного інструментарію у порівнянні з традиційним підходом до загальної рівноваги (наприклад, за Ерроу – Дебре), то друга – у порівнянні з найбільш поширеним поясненням економічних коливань за моделлю реального бізнес-циклу (RBC).

$$\frac{I_{ins}}{I_{own}} \uparrow \rightarrow .NW \downarrow \rightarrow \dots \rightarrow Y \downarrow \text{ та } \frac{I_{ins}}{I_{own}} \uparrow \rightarrow .K^D \uparrow \rightarrow P_K \uparrow \rightarrow \dots \rightarrow Y \downarrow$$

Економетрична перевірка дії фінансового акселератора та кредитного раціонування дала можливість виявити нові економічні закономірності, а саме:

- впливовості фінансового акселератора для економік різного рівня розвитку та його особливо негативних наслідків для більш відкритих щодо іноземного

Еволюція теорії фінансової нестабільності охоплює декілька етапів, що пов'язані з розробкою певних моделей, а саме:

- 1) моделі фінансової нестабільності Х. Мінські (1980-ті рр.) [2];
- 2) моделей фінансового (кредитного) акселератора та кредитного раціонування (1990 – 2000 рр.) [3, 4, 5];
- 3) моделей класу "OECD Global Model" (2000-ті рр.) [6];
- 4) моделей у вигляді формалізованих макроекономічних обмежувальних (макропруденціальних) правил, які віддзеркалюють зв'язки певних показників фінансового та реального секторів національної економіки (2000-2010 рр.) [7].

На кожному зі згаданих етапів було сформульовано оригінальні ідеї й висновки про взаємини фінансового та реального секторів економіки.

Внесок моделі фінансової нестабільності Х.Мінські у інструментарій макроекономіки, на наш погляд, пов'язаний з такими ідеями:

- уявленням про фінансову нестабільність як невідповідність прямих і зворотних грошових потоків на загальнонаціональному рівні у відносинах між позичальниками, боржниками, фінансовими посередниками;
- визнанням у якості причини макроекономічних диспропорцій переважання частки економічних суб'єктів, що функціонують на засадах, так званих "спекулятивних фінансів", у порівнянні з часткою суб'єктів, що використовують "хедж-фінанси";
- поясненням втрати фінансової стабільності виникненням хибних очікувань подальшого зростання доходів при економічному піднесенні та надлишковою емісією боргових зобов'язань, які з цими очікуваннями пов'язані.

Модель Х.Мінські, розроблена у 1980-х рр., довгий час залишилася поза мейнстрімом. Але вона набуває актуальності як така, що враховує ті фінансові чинники та інститути, які стали особливо впливовими на межі XX та XXI ст.

У 1990-х рр. науковий інструментарій сучасної макроекономіки збагачується моделями фінансового (кредитного) акселератора та кредитного раціонування. У цих моделях використано такі оригінальні ідеї:

- про можливість негативного впливу на загальний випуск (Y) зростаючого співвідношення зовнішніх (залучених) та власних ресурсів, за яким (співвідношенням) і оцінюється фінансовий акселератор ($K_A = \frac{I_{ins}}{I_{own}}$),

- про феномен кредитного раціонування – одержання позичальниками кредитних ресурсів у обсязі, що є меншим від фактичного попиту на них ($K^D > K^S$), та про можливість спричинення циклічних спадів кредитним раціонуванням в економіках, де суб'єкти одночасно стають у кредиторами, і дебіторами,

- про дію у якості елементів трансмісійного механізму з негативним результатом від імпульсу, одержаного внаслідок зростаючого фінансового акселератора, двох чинників, а саме: скорочення чистого (без сплачених боргів) багатства (NW) суб'єктів та зростання цін на ресурси (P_K) під впливом збільшенні попиту на кредит,

Фактично у моделях фінансового акселератора йдеться про такі канали передавання негативних фінансових імпульсів:

кредиту економік з середнім рівнем розвитку фінансових ринків.

- меншої сили впливу ефекту кредитного раціонування у порівнянні з ефектом кредитного акселератора й відносно більших негативних наслідків від кредитного

раціонування для країн з нижчим рівнем розвитку фінансового сектора.

Внесок моделей класу "OECD Global Model", що активно розробляються з 2000-х рр., у розвиток макроекономічного інструментарію є подвійним. З одного боку, у моделях в якості вихідних припущень використано ідеї, що збагачують теорію, з іншого, – отримані результати розрахунків формують нові уявлення про існуючі закономірності.

Серед припущень моделей класу "OECD Global Model", що мають безпосередній стосунок до теорії фінансової нестабільності, можна виокремити такі:

- визнання впливу фінансового сектора на реальний через передавальний елемент приватного споживання, що розглядається як функція "чистого багатства" – активів економічних суб'єктів за виключенням боргових зобов'язань,

- критичне ставлення до кейнсіанської ідеї позитивного впливу "дешевих грошей" ($M^S \uparrow \rightarrow i \downarrow \rightarrow P \uparrow \rightarrow Y \uparrow$) та акцентування уваги на можливості негативного впливу "дешевих грошей" з огляду на факт зростання зовнішніх боргових зобов'язань при девальвації національної валюти, що відбувається за такою логікою:

$$M^S \uparrow \rightarrow i \downarrow \rightarrow q \downarrow \rightarrow B_f \uparrow \rightarrow Y \downarrow$$

(де M^S – грошова пропозиція, i – ставка процента, q – курс валюти, B_f – зовнішні запозичення, Y – загальний випуск),

В результаті побудови моделей класу "OECD Global Model" економічно доведена можливість "перехресного впливу" фінансових змін, ініційованих в одних країнах, на інші, наприклад, змін, що почалися у США, – на країни Єврозони та інші менш розвинені країни.

Увага до правил регулювання фінансової сфери зросла на початку ХХІ ст. у зв'язку з нагромадженням фінансових дисбалансів. Тому моделі, які віддзеркалюють макроекономічні обмежувальні (макропруденціальні) правила фінансової сфери, покликані використовуватись у якості теоретичної основи запобігання дисбалансів. За влучним висловлюванням О. Бланшара та С. Фішера, ознаками правил є "антидискретність", "антиактивізм" та протидія нестабільності [9]. Відтак, правила у разі їх виконання покликані забезпечувати передбачуваність дій уряду, уникнення надмірного втручання у перебіг економічних процесів та збалансованість економіки.

Макропруденціальні правила фінансової стабільності фактично є умовами незростання, отже, й неперевищення макрофінансовими показниками – частки боргу у ВВП, частки дефіциту бюджету, частки державних витрат тощо – певних критичних значень. Правила можуть бути або виведені з використанням основних макроекономічних залежностей (пропорцій) теоретично, або ж обґрунтовані економічно. У першому випадку отримуємо рівняння, що віддзеркалюють характер залежностей макроекономічних показників, у другому – кількісні значення залежностей макроекономічних змінних.

Як приклад правила, виведеного теоретично, може бути розглянуто правило незростання частки дефіциту державного бюджету у ВВП. Воно віддзеркалює зв'язки змінних фінансового та реального секторів економіки й формалізується у такий спосіб:

$$\Delta b \leq (g_E - g_E^P) + b[(r - r^P) - (g - g^P)]$$

(де b та Δb – частка державного боргу у ВВП і приріст цієї частки, відповідно; g_E та g_E^P – поточне та довгострокове (трендове) значення частки витрат державного бюджету у

ВВП, відповідно; r та r^P – поточне та довгострокове (трендове) значення відсотку з обслуговування державного боргу, відповідно; g та g^P – фактичний та довгостроковий темп економічного зростання, відповідно).

Еволюція макроекономічного інструментарію у випадку розглянутого правила фінансової стабільності втілюється не стільки у логіці виведення рівняння, скільки у вихідних припущеннях для такого виведення. Формалізована залежність макроекономічних змінних може бути одержана лише за таких умов:

- на основі бюджетного обмеження уряду, а саме $G + i \times B = T + \Delta B$ (де ΔB – зміна обсягів державного боргу, G – витрати державного бюджету, T – надходження до бюджету, $i \times B$ – витрати з обслуговування державного боргу);

- при аналізі зв'язків відносних величин (часток, темпів, значень відсотків);

- з врахуванням відхилень фактичних (поточних) значень певних змінних від довгострокових (трендових) за різної економічної кон'юнктури, а саме: при піднесеннях та спадах;

- за наближення до оптимального значень податкового навантаження на платників, що співпадає з його довгостроковим (трендовим) значенням.

З огляду на згадані припущення, економічний зміст наведеного у якості прикладу правила фінансової стабільності можна тлумачити так. Частка дефіциту бюджету у ВВП не зростатиме при сталих значеннях податкового навантаження, якщо дотримується певне співвідношення між приростом частки державного боргу у ВВП, з одного боку, та темпами економічного зростання, частками державних витрат та відсотками з обслуговування державного боргу за різної економічної кон'юнктури, – з іншого.

Якщо теоретичне виведення правил фінансової стабільності стосується переважно виконання макроекономічною наукою її позитивної функції, то визначення ключових індикаторів дисбалансів та їх (індикаторів) порогових, або критичних значень – нормативної функції.

У післякризовому (2010-2012 рр.) періоді розвиненими країнами нагромаджено певний досвід регулювання фінансових дисбалансів, який охоплює не лише фіксацію, а й завчасне виявлення та інституційне обмеження дисбалансів. Зокрема, механізм сповіщення про розбалансування економічних систем країн-учасниць ЄС передбачає використання інформації за п'ятьма індикаторами [8], а більш повна процедура виявлення дисбалансів охоплює десять показників [10].

На основі аналізу переліку індикаторів дисбалансів, що використовуються розвиненими країнами, можна зробити узагальнення не лише щодо сучасних інструментів регулювання макроекономічної стабільності, але й щодо сучасного розуміння природи фінансової нестабільності. З цією метою порівняємо ключові індикатори дисбалансів, застосовувані в ЄС з 2012 р., та аналогічні індикатори економічної безпеки, визначені для української економіки у 2007 р. (таблиця 1).

Таблиця 1. Порівняння індикаторів та порогових значень показників для виявлення макроекономічних дисбалансів у країнах ЄС та в Україні

Ключові індикатори ЄС	Рекомендовані порогові значення для країн ЄС	Близькі за змістом ключові індикатори в Україні	Рекомендовані порогові значення в Україні
Зовнішні дисбаланси та конкурентоспроможність			
1. Середня за 3 останні роки величина сальдо рахунку поточних операцій	від -4% до +6% ВВП	Сальдо платіжного балансу до ВВП	від -1% до +1%
2. Чиста міжнародна інвестиційна позиція	-35% ВВП	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП	від 5% до 10%
3. Зміна за 3 останні роки реального ефективного обмінного курсу (РЕОК), обчисленого на основі дефлятора ВВП відносно валют 35 індустриальних країн	від +5% до -5% для країн-членів євросони; від +11% до -11% для всіх інших країн ЄС	Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього року	не більше 6%
4. Зміна за останні 5 років частки експорту товарів і послуг у платіжному балансі	-6%	Відношення обсягу експорту до ВВП	не більше 50%
5. Зміна за 3 останні роки номінальної вартості робочої сили в розрахунок на одиницю продукції (відношення величин номінальних виробничих витрат на 1-го працівника та реального обсягу ВВП на 1-го зайнятого)	+9% для країн-членів євросони; +12% для всіх інших країн ЄС	Відношення темпу зростання продуктивності праці до темпу зростання заробітної плати, разів	не менше 1
Внутрішні дисбаланси			
6. Річне зростання гармонізованого індексу цін на житло	+6%	Рівень інфляції (до грудня попереднього року)	не більше 107%
7. Зміна обсягу кредитування приватного сектору (нефінансових корпорацій, домогосподарств, некомерційних організацій)	+15% ВВП	Обсяг кредитування банками реального сектору економіки до ВВП	не менше 30%
8. Величина заборгованості приватного сектору (вартість позик і цінних паперів, окрім акцій), обчислена на неконсолідованій основі	160% ВВП	Відсутній	
9. Загальний державний борг	60% ВВП	Відношення загального державного боргу до ВВП	не більше 55%
10. Середній за 3 останні роки рівень безробіття	10%	Рівень безробіття за методологією МОП	не більше 10%

Джерело: складено автором за даними [10] та [11]

Порівняння індикаторів, застосовуваних в країнах з різним рівнем розвитку та прийнятих в різні періоди дає можливість виокремити більш сучасні підходи до проблеми дисбалансів, що сформувались вже після економічної кризи 2008-2009 рр. Попри деяку подібність, маємо приклади різної ідеології оцінювання дисбалансів, а, відтак, і відмінне розуміння проблеми їх виникнення та регулювання. На підтвердження останньої тези може бути зазначено таке:

- Половина ключових європейських індикаторів спрямована на оцінювання змін макроекономічних показників за певний період. Тому передбачено розрахунок середніх даних за три або п'ять років (1-ий, 3-ій, 4-ий, 5-ий, 10-ий індикатори з таблиці). Натомість, всі українські індикатори ґрунтуються на розрахунку даних для окремого року.

- Європейські індикатори поділяються на дві великі групи – зовнішні та внутрішні – за критерієм їх значення для формування взаємозв'язків між країнами в межах утвореного союзу та у зв'язку з проблемою конкурентноздатності. Українські індикатори поділяються на 16 груп за сферою, у якій проявляються. Зокрема, ті, що подані у таблиці, віднесені, до сімох груп – макроекономічної, бюджетної, валютної, боргової, банківської, зовнішньоекономічної, інвестиційної та соціальної.

- Європейські індикатори значно більше орієнтовані на оцінювання ризиків неповернення боргів, ніж українські. Зокрема, серед українських відсутній показник величини заборгованості приватного сектору,

а оцінювання кредитування реального сектору передбачається здійснювати не з огляду на верхню безпечну межу приросту кредитів, а з огляду на необхідність стимулювання банків до такого кредитування – не менше 30% від загального обсягу кредитів.

- Серед європейських індикаторів є ті, що віддзеркалюють зміни цін активів – житла, цінних паперів (6-ий та 8-ий індикатори з таблиці) й фактично здатні виявляти дисбаланси в структурі загального багатства, у взаємовідносинах фінансового та реального секторів економіки. У переліку українських індикаторів такі показники відсутні.

Науковий інструментарій сучасної макроекономіки збагачується теорією фінансової нестабільності за рахунок введення в науковий обіг низки нових ідей та розширення понятійної матриці. Зокрема, це стосується змісту, причин фінансової нестабільності та її трансмісійних механізмів.

Зміст фінансової нестабільності – порушення зв'язків між фінансовим та реальним секторами економіки. Про усвідомлення цього свідчить застосовувана система індикаторів макроекономічних дисбалансів. У ній в якості взаємопов'язаних розглядаються показники власне фінансового сектору – борги держави та приватного сектору, зовнішні інвестиції, кредити приватного сектору тощо, та реального сектору – рівень безробіття, вартість робочої сили, експорт товарів тощо.

Порушення у взаєминах фінансового та реального секторів економіки можуть спричинятися різними обставинами: перериванням грошових потоків через дія-

льність фінансових посередників, випереджаючим нагромадженням боргів та надмірною емісією боргових зобов'язань за хибно-оптимістичних очікувань, зростанням фінансового акселератора – порушенням відповідності між власними та злученими коштами, обмеження кредитних ресурсів з огляду на фінансові ризики, негативний впливом "дешевих грошей" через подорожчання боргів, недотримання правил формування макроекономічних пропорцій – умов, за яких основні показники фінансової сфери (частки державного боргу, дефіциту, видатків державного бюджету у ВВП) не рухаються в бік критичних значень.

Важливими елементами трансмісії негативних фінансових імпульсів можуть ставати зменшення споживчих витрат в межах дії ефекту багатства при нагромадженні боргів, подорожчання виробничих ресурсів, надмірна відкритість національної економіки та пов'язана з цим здатність сприймати зміни, ініційовані в інших країнах.

Список використаних джерел

1. Бернштейн П. Фундаментальные идеи финансового мира. Эволюция/ Питер Бернштейн; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. – 247 с.

И. Радионова, д-р экон. наук, проф.
КНЭУ имени Вадима Гетьмана, Киев

ТЕОРИЯ ФИНАНСОВОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ В ИНСТРУМЕНТАРИИ СОВРЕМЕННОЙ МАКРОЭКОНОМИКИ

Статья посвящена анализу изменений инструментария макроэкономической науки под влиянием теории финансовой неустойчивости.

Ключевые слова: финансовая неустойчивость, макроэкономические дисбалансы, макропруденциальные правила.

I. Radionova, Doctor of Sciences (Economics), Professor
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv

FINANCIAL INSTABILITY THEORY IN THE SCIENTIFIC TOOLS OF THE MODERN MACROECONOMICS

The article under review gives prominence to the changes in the macroeconomic tools of science influenced by the theory of financial instability.

Keywords: financial instability, macroeconomic imbalances, macroprudential rules.

УДК 330.101.8

В. Тарасевич, д-р экон. наук, проф.
Нац. металлург. академ. Украины, Днепропетровск

ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ НАУКА ХХІ ВЕКА: ОРИЕНТИРЫ И ВЕКТОРЫ ПЕРЕМЕН

Рассмотрены особенности объекта фундаментальной экономической науки в универсальном контексте. Определены возможные изменения ее статуса, а также субъекта, предметного пространства и методического инструментария во взаимосвязи с приоритетами развития постнеклассической науки.

Ключевые слова: фундаментальная экономическая наука; субъект; объект; предметное пространство; методы; императивы изменений.

Сейчас уже мало кто из ученых сомневается в том, что глобальные трансформации рубежа II и III тысячелетий станут важными детерминантами эволюции человеческой цивилизации в текущем столетии, ее экономики и политики, духовности и социальности. Чтобы достойно ответить на новые и грядущие вызовы, у фундаментальной экономической науки (ФЭН) нет выбора, – она должна преодолеть кризис и качественно развиваться темпами, адекватными цивилизационным переменам.

Осмыслению императивных изменений ФЭН посвящены работы ведущих экономистов-теоретиков В. Базилиевича, А. Гриценко, М. Зверякова, В. Савчука, А. Чухно и других. Обозначены объективные условия и предпосылки указанных изменений, начат активный поиск содержательных параметров ФЭН нового тысячелетия и

2. Minsky Human P. Stabilizing an unstable economy // Yale University Press, 1986.

3. Bernanke B., Gertler M., Gilchrist S. The financial accelerator in a quantitative business cycle framework // NBER Working Paper № 6455, March 1998.

4. Aghion P., Bacchetta P., Banerjee A. Financial development and the instability of open economy // NBER Working Paper № 10246, January, 2004.

5. Berger A. Some evidence on the empirical significance of credit rationing // Journal of Political Economy, 1992, October. Vol. 100.

6. Herve K. et al. (2010), "The OECDs New Global Model", OECD Economics Department Working Papers, № 768 OECD Publishing. // doi: 10.1787/5kmftp85kr8p-en.

7. Carlin W, Soskice D. Macroeconomics. Imperfection, institutions, and policies // Oxford University Press, 2006, Ch.6 Fiscal policy.

8. Blanchard O., Fisher S. Lectures on Macroeconomics/ The MIT Press, p. 580-583.

9. Alert Mechanism Report. – COM(2012) 68 final from 14 February 2012. – European Commission, 2012. – 20 pp.

10. Scoreboard for the surveillance of macroeconomic imbalances // ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/macroeconomic_imbalances_procedure/.

11. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджено: Наказом міністерства економіки України від 02.03.2007р. № 60.

Надійшла до редколегії 26.02.13

тем самым заложены добротные основания для продолжения дискуссии [1, с. 11 – 35; 2; 3, с. 5 – 18; 6].

Наиболее вероятны дискуссии по принципиально новым проблемам общенаучной значимости ФЭН, "парадигмальных прививок" к основным компонентам последней, а также усиления ее практической значимости в условиях экспансии прикладного экономического знания.

Целью настоящей статьи является определение вероятных качественных характеристик основных компонентов ФЭН в текущем столетии.

Прежде всего, нужно признать необходимость обогащения и расширения её объекта. Конечно, "жестким ядром" последнего остаётся экономика. Но, во-первых, она должна рассматриваться не столько как способ производства, рынок, народное хозяйство или совокупность взаимодействующих экономических субъектов и объектов, сколько как сложная человекообразная

система с действующим в ней не просто экономическим человеком или даже человеком – личностью, а человеком как *универсумным* существом, в котором нераздельны сознательное, под – и бессознательное начала. Именно он привносит в экономику неповторимый универсумный дух. Становится понятным, и это во-вторых, что существование последней возможно только в составе *сверхсложных* человекообразных самоорганизующихся систем – интеграционной (человеческое общество) и универсумной (единство взаимодействующих экономической, социальной, духовной, политической общественных и природно-экологической сфер). Демаркационная линия между ними в современных условиях в значительной мере стёрта, и потому их гомологичность всё более жёстко задаёт общие императивы движения, законы и закономерности самоорганизации и взаимодействий. *Экономико-политическая, экономико-социальная, экономико-духовная, экономико-экологическая* области взаимопроникновения универсумных сфер существенно расширяются и вольно или невольно попадают в поле зрения учёных-экономистов. Неизбежным представляется усложнение *уровневого строения* объекта. Наряду с уже привычными микро-, мезо-, макро- и мегауровнями, предстоит осмысление нано-, пико- и фемтауровней. Вероятно, не только *экономика личности*, но и *генная экономика* и *нейроэкономика* станут не менее востребованными и значимыми. Ещё предстоит осознать, в какой мере указанные области и уровни являются и должны быть объектом ФЭН. Но, видимо, рано или поздно она обречена стать гражданкой универсума.

С учётом изложенного правомерно предположение, что вместе с *homo oeconomicus* из ФЭН будет постепенно вытесняться и традиционный *экономический субъект*. Человек в своём новом статусе не может не объединять в себе обе ипостаси – субъекта и объекта, и в этом смысле вполне оправданной представляется категория "актор". *Актор* – не абстрактный индивид, как член рода, а каждый человек как индивидуальность, каждая ассоциация индивидуальностей. И если возрастающая доля товаров изготавливается по *индивидуальным* заказам, а в экономической деятельности растёт значимость *индивидуальных* качеств людей, то допустима ли недооценка в структуре объекта ФЭН самого актора? Риторический вопрос.

Качественные изменения в экономике, её растущая открытость иным универсумным сферам, в особенности по сетевым каналам *knowledge esopotu*, предполагает интенсификацию *интерактивного полилога* ФЭН с иными, неэкономическими науками. Судя по масштабам *междисциплинарности*, экономического и неэкономического *империализма*, этот процесс набирает силу. На очереди – более активное освоение потенциала *мультидисциплинарности и трансдисциплинарности*. Но *экзогенные* интеграционистские устремления должны коррелировать с *интеграционизмом эндогенным*, который, в свою очередь, должен быть адекватен реальной дифференциации экономического знания. Речь идет, в частности, о *коэволюции* и *синтезе* научных достижений основных направлений мировой экономической мысли. Если начало текущего столетия ознаменовано *новым кейнсианско – неоклассическим синтезом*, то можно и должно активизировать различные формы взаимодействия и *синтеза ортодоксии и гетеродоксии*.

Корректировка и укрепление *внутринаучного статуса* ФЭН – необходимая, но не достаточная предпосылка её прогресса в новом столетии. В условиях активизации ненауки в широком смысле и самоидентификации науки как всего лишь одной из составляющих

универсумного знания императивной представляется мощная *научная экспансия* с ассимиляцией в качестве ведомых отдельных элементов внеучных практик. Именно от ФЭН вполне ожидаемы соответствующие *революционные инновации*. Будут ли это процедуры, алгоритмы сближения, сценарии взаимодействия, совместные проекты или иные формы, покажет будущее. Но оно, как известно, наступает не внезапно.

Укрепление универсумного статуса экономики, начало самоидентификации ФЭН в системе постижения диктуют перемены в её (ФЭН) *предметном пространстве*. Хотя его границы по-прежнему очерчены проблематикой *богатства*, а ядром являются *экономические отношения* между людьми, сама она становится всё более открытой и плюралистичной. Наряду с совершенствованием ортодоксальных стоимостного и полезностного предметных направлений, перспективной разработкой неортодоксального социального направления активно формируется *синтетическо-универсумное* направление, непосредственно "ответственное" за внешний и внутренний интеграционизм и экспансию ФЭН. Вероятно, его *первый* предметный уровень оформился в XX веке и представлен синтетическими, комплексными учениями Н. Кондратьева, М.Туган-Барановского, Й. Шумпетера. Для *второго* уровня характерно сочетание, синтез отдельных составляющих, в том числе базовых, стоимостного полезностного и социального направлений. Примером может служить предметное содержание *экономической метапарадигмы*. Перспективы *третьего* предметного уровня связаны с поисками возможностей *интеграции* предметных проблем и/или элементов научных и внеучных практик человекознания, и, прежде всего, знания экономического.

Обогащение и насыщение предметного пространства ФЭН должно сопровождаться соответствующими изменениями её исследовательских *методов, приёмов и инструментов*. На мой взгляд, в XX веке обозначились те векторы соответствующих поисков, которые могут стать ведущими в текущем столетии. *Первый* вектор связан не только с более полным использованием, развитием, но и пересмотром, ревизией традиционного метафизического, диалектического и экономико-математического инструментария в направлении *полилектики, многомерности и политемпоральности*. Содержанием *второго* вектора является отбор, а также оценка практики и эффективности использования естественно- и общественнонаучных подходов. С одной стороны, чрезмерная увлечённость ими неконструктивна в силу явных различий объектов и предметов исследования. С другой стороны, нужно признать, что позволивательное применение указанных подходов послелопа пополнить арсенал идей, гипотез и теорий ФЭН. Не секрет, например, что ещё недавно *эволюционная экономика* была чуть ли не падчерицей в научном доме. Сегодня же практически не оспаривается её конкурентоспособность даже по отношению к *main stream*. Вероятно, подобный путь ожидает и *экономическую синергетику*. В категориях предметного пространства ФЭН она может образовать особую предметную область *синтетическо-универсумного* предметного направления.

Третий вектор предполагает выход за традиционные научные границы, разработку и использование *интеграционных и универсумных* подходов, адекватных *постижению* экономики. В связи с этим вполне ожидаемо развитие в текущем столетии теорий *интеграционной экономики и экономической универсумики*. Однако непосредственное решение указанных задач вряд ли возможно. Нужны посредствующие звенья и этапы. Одним из них является освоение потенциала

многоцентричности, органицизма и синархичности, существо которого точно выражено П.А. Флоренским [5, с. 29 – 30]. Речь идёт, по крайней мере, о необходимости, во-первых, критической инвентаризации вненаучных приёмов, способов, алгоритмов и т.п. инструментария; во-вторых, изучения возможности и степени их "совместимости" с научными методами; в-третьих, постепенного продвижения от описания экономических объектов с помощью отдельных научных и вненаучных приёмов и их простых сочетаний к постижению – многоцентренному и органическому.

Новые императивные достижения ФЭН вряд ли возможны вне адекватного развития ее *саморефлексии*. Первый, преимущественно *описательный*, этап такой саморефлексии, представленный стандартной *историей экономических учений*, во многом себя исчерпал. На очереди – последовательно – параллельные этапы *научной* и *философской* саморефлексии, развития *философии экономической науки, науки об экономической науке*, а также *универсального самопостижения* [4, с. 82 – 90].

Вышеизложенные заметки об изменении статуса экономики, ФЭН, её субъекта и объекта, предметного пространства и методического инструментария являются дискуссионными по определению и не претенду-

ют на большее. Вместе с тем, не исключено, что они станут необходимыми штрихами к образу той *искомой новой парадигмы научного экономического мышления*, которая призвана выйти за свои собственные пределы – в пространство постижения.

В связи с этим весьма перспективным представляется осмысление строения и структуры вненаучного экономического знания, взаимодействия его компонентов с соответствующими компонентами ФЭН, а также поиск новых возможностей освоения ФЭН потенциала постнеклассичности.

Список использованных источников

1. Базилевич В.Д. Метафизика экономики: [монография] / В.Д. Базилевич, В.В. Ильин. – 2-е изд., испр. и доп. – К.: Знання; М.: Рыбари, 2010. – 925 с.
2. Гриценко А.А. Политическая экономия: актуализация проблематики, методологический потенциал и сопряженность с институционализмом / А.А. Гриценко // Экономическая теория. – 2011. – № 1. – С. 5 – 20.
3. Зверяков М.И. Теоретические проблемы формирования национальной экономической системы: [монография] / М.И. Зверяков. – Одесса: Астропринт, 2012. – 352 с.
4. Тарасевич В.Н. Экуника: гипотезы и опыты: [монография] / В.Н. Тарасевич. – М.: ТЕИС, 2008. – 565 с.
5. Флоренский П.А. У водоразделов мысли: в 2-х томах / П.А. Флоренский. – Т. 2. – М.: Изд-во "Правда", 1990. – 451 с.
6. Чухно А.А. Модернизация экономики и экономическая теория / А.А. Чухно // Экономика Украины. – 2012. – № 9. – С. 4 – 12.

Надійшла до редколегії 25.02.13

В. Тарасевич, д-р екон. наук, проф.
Нац. металург. академ. України, Дніпропетровськ

ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА НАУКА ХХІ СТОЛІТТЯ: ОРІЄНТИРИ І ВЕКТОРИ ЗМІН

Розглянуто особливості об'єкту фундаментальної економічної науки в універсальному контексті. Визначено можливі зміни її статусу, а також суб'єкта, предметного простору і методичного інструментарію у взаємозв'язку з пріоритетами розвитку постнекласичної науки.

Ключові слова: фундаментальна економічна наука; суб'єкт; об'єкт; предметний простір; методи; імперативи змін.

V. Tarasevich, Doctor of Sciences (Economics), Professor
National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipropetrovsk

FUNDAMENTAL ECONOMIC SCIENCE OF XXI CENTURY: REFERENCE POINTS AND CHANGES VECTORS

The peculiarities of object fundamental economic science with universum context are considered. Possible changes of the status, subject, subject space and methodical toolkit of fundamental economic science in connection with priority development of post-nonclassical science are determined.

Keywords: fundamental economic science; subject; object; subject space; methods; imperatives of changes.

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІКА

Випуск 146

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 8,13. Наклад 300. Зам. № 213-6570.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Е5.
Підписано до друку 23.04.13

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02